

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक बुटवलबाट प्रकाशित दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीय भाषाको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय बुटवल बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नाकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ को परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ समस्याकथन

भाषा विचार विनिमयको माध्यम भएका कारण भाषा एक अर्काको सम्प्रेषणको माध्यम बनेको छ । भाषा सम्प्रेषणको माध्यम भएकाले सञ्चार जगतमा विविध तरिकाले भाषाको प्रयोग भएको छ । त्यसैले पत्रपत्रिकामा दिइने समाचार आम नागरिकको चासोको विषय हो । सर्वसाधारणदेखि लिएर भाषाविद्हरूले यसको अध्ययन गरेको पाइन्छ । पत्रपत्रिकाको सम्पादकीयमा दिन खोजेको समाचार सही र स्पष्ट रूपमा पाउन त्यसमा रहेको भाषाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । सम्पादकीय भाषा समसामयिक विषयवस्तुमा आधारित हुन्छ । यस शोधपत्रसँग सम्बन्धित मुख्य समस्यालाई शोधशीर्षकले नै राम्ररी औँल्याएको छ । सोही शोधशीर्षक अन्तर्गत रही यस अध्ययनका निम्नलिखित समस्यालाई पनि समावेश गरी बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छः

क) बुटवलबाट प्रकाशित दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीय भाषामा वर्णविन्यास सम्बन्धी के-
कस्ता त्रुटिहरू छन् ?

ख) ती त्रुटिहरूको विश्लेषण र विवेचना के कसरी गर्न सकिन्छ ।

ग) उक्त त्रुटिहरूमा सुधार ल्याउनका लागि के-कस्ता सुझाव दिन सकिन्छ ।

१.४ शोधका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य शोधसमस्यासँग केन्द्रित रहेर प्रस्तुत गरिएको छः

- क) बुटवलबाट प्रकाशित दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीय भाषामा वर्णविन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु,
- ख) ती त्रुटिहरूको विश्लेषण र विवेचना गर्नु,
- ग) उक्त त्रुटिहरू निराकरणका लागि उपयुक्त सुझाव प्रस्तुत गर्नु ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली भाषाको प्रारम्भ कर्णाली अञ्चलको सिञ्जा प्रान्तबाट भएको हो । प्राप्त अभिलेख अनुसार विक्रमको एघारौँ शताब्दीदेखि नै नेपाली भाषा राजकीय तथा प्रशासनिक भाषाको रूपमा प्रयोग भएको थियो । बहुभाषिक राष्ट्र नेपालमा सम्प्रेषणको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्राचीन कालदेखि नै नेपाली भाषा सम्पर्क भाषाका रूपमा देखिएको पाइन्छ । यसैगरी नेपाली भाषा राष्ट्रिय भाषा भएकाले साहित्य र विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूमा पनि यसले आफ्नो अस्तित्व जमाएको देखिन्छ । विगतदेखि वर्तमानसम्मको अध्ययनलाई मूल्याङ्कन गर्दा विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइन्छ । जसलाई पूर्वकार्यको समीक्षाको रूपमा यसरी कालक्रमिक आधारमा समीक्षा गरिएको छ ।

मदनमणि दीक्षितको प्रेस काउन्सिल नेपालद्वारा प्रकाशित **नेपाल सञ्चार स्मारिका** (२०४५ पृ.८७-९२) मा 'आचारसंहिता र पत्रपत्रिकाको भाषा' शीर्षकको लेख प्रकाशित गरेका छन् । उक्त लेखमा सञ्चारमाध्यमहरूमा नेपाली भाषाको प्रयोगको स्थिति के-कस्तो छ भन्ने कुरालाई प्रष्ट पारिएको छ ।

रामचन्द्र गौतमद्वारा **गोरखापत्र** (कार्तिक १३, २०५४, पृ.६) मा 'पत्रकारिता क्षेत्रमा भाषिक शद्धताको प्रश्न' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । यक्त लेखमा लेखकले पत्रकारिताको क्षेत्रमा नेपाली भाषाको प्रयोग कसरी भएको छ भन्ने कुराको चर्चा गरेका छन् ।

अच्युत वाग्लेद्वारा कान्तिपुर (चैत्र ११, २०५७ पृ.६) 'भाषामा सञ्चारको अतिक्रमण' शीर्षकको लेख प्रकाशित गरिएको छ । उक्त लेखमा उनले नेपाली भाषाको मौलिक स्वरूपलाई सञ्चारमाध्यमहरूले विकृत बनाएको कुराको टिप्पणी गरेका छन् ।

विजय चालिसेद्वारा गोरखापत्र (जेठ १७, २०५८ पृ.७) मा 'आमसञ्चारको भाषा: विकृतिबाट मुक्तिको छटपटीमा' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । उक्त लेखमा लेखकले सञ्चारमाध्यममा प्रयोग गरिने भाषामा सुधार ल्याउनुपर्ने कुरामाथि प्रकाश पारेका छन् ।

मनु ब्रजाकीको कान्तिपुर (भदौ ८, २०५८, पृ.४) मा प्रकाशित 'भाषामा भ्रष्टाचार' शीर्षकको लेखमा नेपाली भाषाको प्रयोगमा देखापरेका विकृतिलाई प्रष्ट्याउने काम गरेका छन् ।

तारानाथ शर्माद्वारा नेपाल पाक्षिक (वर्ष २, अङ्क २२, २०५९ पृ.५३) मा 'सञ्चार क्षेत्रमा नेपाली भाषा' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । उक्त लेखमा उनले सञ्चार क्षेत्रमा नेपाली भाषाको प्रयोग के कसरी हुँदै आएको छ, भन्ने कुरामाथि समीक्षात्मक टिप्पणी गरेका छन् ।

सुरेन्द्र पोखरेलद्वारा मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्रमा नेपाली राष्ट्रिय दैनिक अखबारका समाचारको भाषा तथा प्रस्तुतीकरणको अध्ययन (२०६१) शीर्षकमा खोज अनुसन्धान गरेको देखिन्छ । यसको उद्देश्य नेपाली राष्ट्रिय दैनिक अखबारका समाचारमा पाइने भाषिक त्रुटि र समस्याहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने, त्रुटि र समस्याहरूको निराकरणका लागि सुझाव दिने, पत्रकारिताका सिद्धान्तका आधारमा समाचारका शीर्षक (प्रथम अनुच्छेद-इन्ट्रो) शरीर र अन्त्यको विश्लेषण गर्ने रहेको छ । यो अध्ययनले विभिन्न अखबारको भाषामा रहेका वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू औँल्याई भाषामा शुद्धता ल्याउन मद्दत पुर्याएको छ ।

ऋषिराम भुसालको सिद्धार्थ भिडिया सर्भिसेज प्रा.लि, बुटवल एफ.एम.द्वारा प्रकाशित स्मारिका (२०६१, पृ.८२-८४) मा 'भाषा साहित्यको विकासमा रेडियाको भूमिका' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । उक्त लेखमा अङ्ग्रेजी भाषाप्रतिको अस्वास्थ्य दृष्टिकोणका कारणले नेपाली बोल्दा पनि अङ्ग्रेजी उच्चारण ढाँचा ल्याउने र नेपाली शुद्ध उच्चारणलाई ख्याल नगर्ने प्रवृत्ति बढेको छ, तथा न अङ्ग्रेजीको शुद्धता न त नेपालीको शुद्धता, दुवैको निम्नस्तरको ठिमाहा

भाषा बोल्ने फेसन अचेल प्रचलनमा आएको कुरा औल्याउदै रेडियोले भाषाको प्रचारप्रसार गर्दा खास भाषाको सुन्दर, शुद्ध र शालीन रूपको प्रसारणलाई आफ्नो प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ, भन्ने सुझाव पाइन्छ ।

मुसारी पराजुली सिद्धार्थ मिडिया सर्भिसेज प्रा.लि., बुटवल एफ.एम.द्वारा प्रकाशित **स्मारिका** (२०६१, पृ. २६-२९) मा 'रेडियो भाषा' शीर्षकको लेखमा रेडियोले शुद्ध र सरल नेपाली भाषाको प्रयोग गरेमा नेपाली भाषाको शुद्धीकरणमा सहयोग पुग्ने छ, भन्ने कुरालाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

बालकृष्ण चापागाईंद्वारा मानविकी तथा सामाजिक शाखा सङ्कायअन्तर्गत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्रमा **विद्युतीय सञ्चारमाध्यममा नेपाली भाषाको प्रयोग** (२०६३) शीर्षकमा एक खोजअनुसन्धान गरेको देखिन्छ । यसको उद्देश्य नेपाली भाषाको विकासमाथि सङ्क्षिप्त रूपमा प्रकाश पार्नु, नेपालमा विद्युतीय सञ्चारमाध्यमको विकासक्रमलाई प्रस्तुत गर्नु, विद्युतीय सञ्चारमाध्यममा नेपाली भाषाको प्रयोगमाथि प्रकाश पार्नु, नेपाली भाषाको प्रयोगमा देखिएका त्रुटि औल्याउदै सुधारका उपायबारे सुझाव प्रस्तुत गर्नु रहेको छ ।

हिमाशु चौधरीद्वारा **रासस दिग्दर्शन** (२०६६ फाल्गुण-७ पृ. २११-२१४) मा 'रासस समाचार सेवामा भाषिक विविधताको आवश्यकता' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । उक्त लेखले राष्ट्रले भाषिक विविधतालाई अनावश्यक समस्या नठानेर बरु एउटा बरदानका रूपमा लिनुपर्ने तथ्य अघि सारेको छ ।

दुर्गादेवी लामिछानेद्वारा 'नेपाली भाषामा भाषिक शुद्धता' शीर्षकको लेख श्री भविष्य निर्माण उच्च माध्यमिक विद्यालयको **सङ्कल्प रजत स्मारिका** (२०६६ पृ. ८४-८७), मा प्रकाशित गरिएको छ । उक्त लेखले नेपाली भाषामा शुद्धता ल्याई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन सकिने केही नियम तथा अवस्थाहरु प्रस्तुत गरेको छ ।

गंगा खनालद्वारा शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्रमा **रुपन्देही जिल्लाबाट प्रकाशित समाचार प्रधान पत्रिकामा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन** (२०६७) शीर्षकमा एक लघु अनुसन्धान भएको पाइन्छ । यसको उद्देश्य समाचार प्रधान पत्रिकामा प्रयुक्त

नेपाली भाषाको भाषिक स्वरूपको अध्ययन गर्नु, समाचार प्रधान पत्रिकामा प्रयुक्त भाषिक त्रुटिहरू केलाउनु, समाचार प्रधान पत्रिकामा प्रयुक्त भाषिक त्रुटि निराकरणका लागि सुझाव दिनु रहेको छ ।

ऋषिराम भुसालद्वारा श्री कालिका उच्च माध्यमिक विद्यालय बुटवलको स्वर्ण महोत्सव-२०६७ का अवसरमा प्रकाशित **कालिका स्मारिका** प्रथम अङ्क (पृ.१३०-१३४) मा 'समाचार लेख्दा प्रयोग गरिने भाषाशैली' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । उक्त लेखमा भाषा सभ्यता र शालीनताको नमूना पनि हुनाले भाषामा उच्चाउलोपन, उच्छृङ्खलता, अनावश्यक दिल्लीगी र छुच्चोपन देखाउनु हुँदैन, समाचारमा शब्द प्रयोग गर्दा सही अर्थ, ठीक उच्चारण, मानक वर्णविन्यास र शुद्ध व्युत्पत्तिमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्छ तथा सकेसम्म शिष्ट भाषाको प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

वी.पी गौतमद्वारा **मेचीकाली** (फागुन १५, २०६७, पृ.४) 'हेलचेक्र्याइँका कारण विकृत बन्दै छ, नेपाली भाषा' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । नेपाली भाषालाई नियमसङ्गत रूपमा प्रयोग गर्ने ठेक्का नेपाली भाषाका विद्यार्थीहरूको मात्र हो भन्ने मानसिकता बढ्दै गएको कारणले नेपाली भाषा विकृत बन्दै गएको छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

रमण घिमिरेद्वारा **नेपाल पत्रिका** (फागुन १५, २०६६, पृ.४५) मा 'भाषामाथि खेलबाड' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको छ । उक्त लेखमा उनले सरकारी निकायहरूमा प्रयोग गरिने भाषामा पनि शुद्धता नभएको कुरा उल्लेख गरेको छन् ।

विश्व पौड्याल २०६८ सालमा तयार पारिएको **जनसंघर्ष पत्रिकाको सम्पादकीय भाषाको अध्ययन** नामक शोधपत्रमा पुस र माघ महिनाका ४६ अङ्कलाई मात्र आधार मानिएको छ । सो शोधपत्रको उद्देश्य जनसंघर्ष पत्रिकाको सम्पादकीय भाषामा देखिएका वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू औँल्याई नेपाली भाषामा शुद्धता ल्याउन मद्दत पुऱ्याएको निष्कर्ष निकालेका छन् ।

लक्ष्मी अर्यालद्वारा २०६८ सालमा तयार पारिएको **नेपाली पत्रपत्रिकामा प्रयोग भएका कार्टुन भाषाको अध्ययन** नामक शोधपत्रमा एक महिला भित्रका ५३ अङ्कलाई मात्र आधार मानिएको छ । यसको प्रयोजन कार्टुन भाषाको अध्ययन गर्नु रहेको छ भने कार्टुनमा शुद्ध भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

सीता अर्यालद्वारा २०६८ सालमा तयार पारिएको बुटवल टुडे दैनिक पत्रिकाको समाचारमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन नामक शोधपत्रमा बुटवल टुडेका फागुन महिनाको अङ्कको १, २ र ३ पेजलाई आधार बनाइएको छ । यसको उद्देश्य राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाको समाचारको भाषामा रहेका वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु रहेको छ । यो अध्ययनमा सो पत्रिकाको समाचामा रहेका भाषिक त्रुटि विश्लेषण गरी तिनीहरूको निराकरणको लागि सुझाव दिइएको पाइन्छ ।

यसरी सञ्चारमाध्यमहरूमा नेपाली भाषाको प्रयोगका बारेमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा चर्चा गरिएको पाइए पनि बुटवलबाट प्रकाशित हुने दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीय भाषाको हालसम्म अध्ययन नभएकोले यो शोध पहिलो अध्ययनको रूपमा रहेको छ ।

१.६ शोधको औचित्य

कुनै पनि क्षेत्रमा विषयवस्तुको खोज तथा अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आफैमा एक जटिल कार्य हो । खासगरी अनुसन्धानको शीर्षक र सो विषयसँग सम्बन्धित अनुसन्धानको आवश्यकता र उपयोगितामाथि प्रकाश पार्नु नै अनुसन्धानको औचित्य रहनेछ । बुटवलबाट प्रकाशित पत्रिकाको सम्पादकीय भाषाको अध्ययन र अनुसन्धानले विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रयोग गरिने भाषामा शुद्धता ल्याउन उपायोगी हुनेछ । यसले विद्यार्थी, शिक्षक लगायत सम्पूर्ण पाठकवर्गलाई भाषाको अध्ययन गर्ने क्रममा सहयोग पुऱ्याउने देखिएकोले यो अध्ययन स्वभाविक रूपमा महत्वपूर्ण र औचित्यपूर्ण हुन्छ ।

१.७ शोधको सीमाङ्कन

अध्ययन एक जटिल विषय भएकोले शीर्षकले समेट्ने जति सम्पूर्ण पक्षको अध्ययन असम्भव हुन्छ । यो अध्ययनलाई त्यसको प्रयोजनले समेत आत्मनिर्देशित गर्ने हुँदा यसको गहिराई र व्यावपकतालाई निश्चित परिधिमा सीमवद्ध गरिनु आवश्यक हुनेछ । यस अध्ययनलाई निम्ननुसार सीमावद्ध गरिएको छ:

क) प्रस्तुत शोधकार्य बुटवलबाट प्रकाशित हुने राष्ट्रिय दैनिक तिलोत्तमा र लुम्बिनी पत्रिकाको २०६८ फागुन महिनाको २०/२० अङ्कका दरले ४० अङ्कको सम्पादकीय भाषाको अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको छ ।

- ख) बुटवलबाट प्रकाशित हुने पत्रिकाको सम्पादकीय भाषा वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको अध्ययनमा मात्र सिमित रहेको छ ।
- ग) व्याकरणका वर्णविन्यासगत नयाँ परिवर्तित मान्यतालाई अस्वीकार गरी पुरानो प्रचलित मानकका आधारमा मुद्रित गरिएको हुनाले यस शोधपत्रमा पुरानै मानकलाई आधार बनाइएको छ ।

१.८ शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा शोध विषयसँग सम्बद्ध आवश्यक सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतबाट सङ्कलन गरिनेछ । यस क्रममा मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधिमा आधारित भई अंशतः स्थलगत अध्ययन विधि, सैद्धान्तिक विधि, विश्लेषणात्मक विधि, विवेचनात्मक विधि र विभिन्न बुद्धिजीवीसँगको भेटवार्ता तथा गुरुवर्ग र निर्देशकज्यूको सल्लाह र सुझावलाई आधार बनाइएको छ ।

१.९ शोधको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित एवम् सुगठित रूप दिनका लागि पाँच परिच्छेद भित्रका मूल शीर्षकहरूमा विभाजन गरी आवश्यकता अनुसार उपशीर्षक र उप-उपशीर्षक समेत राखेर अध्ययन प्रतिवेदन तयार परिनेछ । यस शोधपत्रको परिच्छेद विभाजन मुख्य शीर्षकहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

अध्याय एक	:	शोधपरिचय
अध्याय दुई	:	सैद्धान्तिक अवधारणा
अध्याय तीन	:	पत्रकारिता, समाचार
अध्याय चार	:	सम्पादकीय प्रयुक्त वर्ण विन्यासगत त्रुटिहरूको विश्लेषण र विवेचना
अध्याय पाँच	:	निष्कर्ष र सुझाव

अध्याय दुई

नेपाली वर्णविन्यासको सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ परिचय

वर्ण भाषाका आधारभूत एकाइ हुन् । वर्णहरूलाई लिखित अभिव्यक्ति दिँदा लिपिवद्ध गरिन्छ । वर्णविन्यास भनेको वर्णहरूको शुद्ध र व्यवस्थित विन्यास रखाइ क्रम हो । भाषामा रहेका वर्णहरूको व्यवस्थित विन्यास वा नियमबमोजिमको लेखनलाई वर्णविन्यास भनिन्छ । व्याकरण र शब्दकोशमा आधारित भएर वर्णहरूको विन्यास गरिने भएकाले यसको प्रक्रियालाई हिज्जे वा वर्तनी पनि भनिन्छ । यसको सम्बन्ध उच्चारणसँग नभई लेखनसँग हुन्छ । उचित ढङ्गले वर्ण विन्यासको प्रयोग नगरिएमा अर्थको अनर्थ हुने हुँदा लेखाइमा वर्ण विन्यास मिलाउनु अति आवश्यक हुन्छ । उपयुक्त वर्ण विन्यासबाटै भाषा शुद्ध र स्तरीय बन्छ ।

नेपाली भाषा अत्यन्त जटिल वर्णविन्यास भएको भाषा हो । उच्चारणका आधारमा एक किसिमले गरिन्छ भने लेखन चाहिँ अर्कै किसिमले गरिन्छ । वर्ण विन्यासमा भाषाको लेखाइमा शुद्धीकरणलाई हेरिन्छ । शुद्धाशुद्धि हेर्ने आधार चाहिँ प्रयोगीय व्याकरण व्यवस्था र प्रचलित नियम हो । भाषा प्रयोग गर्ने सबैको लेखाइमा समरूपता आओस् र जे लेखेको हो अर्काले पढ्दा पनि त्यही बुझोस् भन्नका लागि वर्णविन्यास सम्बन्धी नियम जान्नु र सोहीबमोजिम प्रयोग गर्नु नितान्त आवश्यक देखिन्छ ।

२.२ नेपाली वर्णविन्यास सुधारका लागि भएका प्रयासहरू

मानवको उत्पत्ति र सभ्यताको उद्गमसँगै भाषाको पार्दुभाव र विकास भएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको उत्पत्ति र विकासको खोज तथा अनुसन्धान खास गरी वि.सं. १३१२ को हुम्लामा प्राप्त अशोक चल्लको ताम्रपत्र नै वर्तमानसम्मको नेपाली लेख्य भाषाको प्राचीन भाषिक रूप हो । यसको आरम्भदेखि चरणबद्ध विकासक्रमलाई हेर्दा नेपाली भाषाले अभिलेख र वाङ्मय युग पार गर्दै १९ औँ शताब्दीको आरम्भबाट शिष्ट र लेख्य र खपतर्फ फड्को मारेको देखिन्छ । नेपाली भाषाको उत्पत्तिकालदेखि आजसम्मको एकहजार वर्ष लामो यात्रामा यसले अनेक स्वरूप फेरिसकेको छ ।

समयको विकास क्रमसँगै लेख्य नेपालीको लागि विभिन्न प्रयास र गतिविधि भएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको सुधारको प्रयास नेपाली वर्णविन्यास कै स्तरीयकरणबाट सुरु भएको देखिन्छ । सर्वप्रथम १९६५ मा माधवी पत्रिकाको माध्यमद्वारा राममणि आ.दिले हलन्त बहिष्कार

आन्दोलन सुरु गरे जसको प्रभावले नेपाली भाषाप्रतिको चिन्तनलाई अघि बढाएको पाइन्छ । त्यसैगरी वि.सं. १९८५ मा गोरखापत्रको प्रकाशन, गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिको स्थापना (१९७०) आदि पनि नेपाली भाषा सुधारका परिणति मानिन्छन् ।^१ नेपाली वर्णविन्यासको इतिहासमा नेपाली भाषा प्रकाशनी समितिले नेपाली कसरी शुद्ध लेन्ने ? (सं १९९१) पुस्तिका प्रकाशित गरी वर्णविन्यासलाई स्तरीकरण गर्ने संस्थागत कार्य गरेको हुनाले यसै अनुसार वर्णहरूको लेखन गर्ने परम्परा बसेको पाइन्छ ।^२ भर्षोवादी आन्दोलन (२०१३), विभिन्न शब्दकोशहरूको प्रकाशनलाई पनि नेपाली भाषा स्तरीकरणमा भएका महत्वपूर्ण छलाङ्ग मानिन्छ ।^३ त्यसैगरी सजिलो लेखन (२०१६), आफ्नो भाषा आफ्नै नियम (२०१७), ध्वनीको धन्दा (२०२०), लिपि सुधार (२०२१) र जनजिब्रो लेखन (२०२१) जस्ता अनेक अभियान पनि नेपाली भाषा सुधारका सम्बन्धमा भएका प्रयास मानिन्छ ।^४

साभ्ना प्रकाशनले वि.सं. २०३९ मा नेपाली भाषाको एकरूपता सम्बन्धी लेखकहरूको गोष्ठीमा आयोजना गरेको लेखकहरूको बृहत भेला पनि यस सन्दर्भमा महत्वपूर्ण मानिन्छ । यसैगरी वर्णविन्यासको सुधारका सम्बन्धमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका अनिवार्य शिक्षकहरूको राष्ट्रिय एवम् क्षेत्रीय गोष्ठीहरूबाट प्राप्त सुझावका आधारमा तयार भएको अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन २०६३ ले पनि महत्वपूर्ण आधारभूमि तयार गरेको पाइन्छ । नेपाली बृहत् शब्दकोश २०४० को प्रकाशन र त्यसको आलोकमा निर्मित भाषा व्याकरणका कृतिहरू तथा विभिन्न सञ्चार माध्यम र संस्थाहरूका शैली पुस्तिका आदि उल्लेख्य मानिन्छन् ।^५

जिम्दो नेपाली भाषा (२०३०), ह्रस्व लेखन अभियान (२०३५), मुकुन्दशरण उपाध्यायको प्रस्ताव (२०४३), लिपि सुधार सम्बन्धी चुडामणि रेग्मीको चिन्तन (२०५२), सजिलो नेपाली (२०५२), आदि निजी अवधारणाले पनि केहि योगदान दिएको पाइन्छ । नेपाली वर्णविन्यासमा सरलीकरण र अपवाद न्यूनीकरणमा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने भाषामा एकरूपता ल्याउने

^१ रामप्रसाद भट्टराई (२०६५), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं: शुभकामना प्रकाशन, पृ. ६ ।

^२ लालानाथ सुवेदी र हरिप्रसाद पराजुली (२०५७), नेपाली वर्णविन्यास, ललितपुर: साभ्ना प्रकाशन ।

^३ भिक्टर प्रधान (सम्पा.) (२०६६), नेपाली वर्णविन्यास, गरिमा वर्ष २७, अङ्क १०, पूर्णाङ्क ३२२, पृ. ५ ।

^४ होम भट्टराई (सम्पा.) (२०६७), जनभावनामा जोडिएको भाषामा बहस, गरिमा वर्ष २९, अङ्क ३, पूर्णाङ्क ३३९, पृ. ६ ।

^५ भिक्टर, पूर्ववत् ।

कोसिस गरेको पाइन्छ । विभिन्न सङ्घसंस्थाको सहकार्यमा सम्पन्न लेख्य नेपालीको एकरूपीकरण गोष्ठी (२०६२) ले पनि यस क्षेत्रमा केही नवीन बाटो देखाएको पाइन्छ ।^६

नेपाली लेख्य परम्पराको सुधारीकरण, शुद्धीकरण र सरलीकरणकै सिलसिलामा त्रि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका (२०६६) पनि चर्चित भएको पाइन्छ । नेपाली प्रज्ञाप्रतिष्ठानको नेपाली भाषा सङ्गोष्ठी (२०६७) सम्पन्न गऱ्यो तर यसबाट केही निष्कर्ष आए पनि फरक मत र प्रयोगमा ल्याउने निकायलाई छलफल वा बहसमा लैजाने र विचार विमर्श गरी निर्णयमा पुग्ने छुटले प्रयोक्ताका समस्या काचै रहेको देखिन्छ ।^७ हाल परिवर्तनको सङ्घारमा रहेको नेपाली वर्णविन्यास सङ्क्रमणकालीन परिस्थितिमा गुञ्जिरहेको पाइन्छ । तसर्थ यस शोधकार्यमा पुरानो मानक प्रचलनमा रहेको वर्णविन्यासगत नियमहरूको अबलम्बन गरिएको छ ।

२.३ नेपाली वर्णविन्यासका नियमहरू

भाषाको कथ्य रूप फरक-फरक हुन सक्छ, तापनि यो आफ्नै व्यवस्थाद्वारा व्यवस्थित हुन्छ । लेख्य भाषामा चाहिँ एकरूपता, नियमितता, व्यवस्थितताको अझ बढी खाचो पर्ने भएकाले यसका लागि नेपालीमा वर्णविन्याससम्बन्धी नियमहरू निर्धारित छन् ।^८

नेपाली वर्णविन्यास दुई भिन्न व्यवस्थाबाट सञ्चालित छ । नेपाली नियमहरूको व्यवस्था र तत्सम नियमहरूको व्यवस्था नेपाली नियम नेपाली वर्णविन्यासको प्रमुख व्यवस्था हो भने तत्सम नियम यसको उपव्यवस्था हो । लेखनमा नेपाली शब्द (व्युत्पत्ति नभएका तद्भव) र आगन्तुक शब्दको वर्णविन्यास नेपाली नियमले र संस्कृत शब्दको वर्ण विन्यास तत्सम नियमले गरिन्छ ।^९

नेपाली मूलका शब्दलाई पनि तद्भव अन्तर्गत राखी अध्ययन गर्ने गरिन्छ । यद्यपि नेपाली भाषाका आफ्नै मूल वा भर्ना शब्द छन् तर तिनको किटान भइसकेको अवस्था छैन ।

^६ होम भट्टराई, पूर्ववत् पृ. ७

^७ ऐजन, पृ. ८

^८ लालानाथ सुवेदी र हरिप्रसाद पराजुली (२०५७), नेपाली वर्ण विन्यास, ललितपुर: साभा प्रकाशन, पृ. ६ ।

^९ मोहनराज शर्मा (२०५३), शब्द रचना र वर्णविन्यास, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन पृ. ११० ।

कतिपय भर्त्ता वा मूल नेपाली भनिएका शब्दहरूको व्युत्पत्ति पत्ता लाग्ने बाँकी छ भने कति शब्दहरू व्युत्पत्ति पत्ता लाग्दा तद्भव देखिएका छन् । त्यसैले भर्त्ता नेपाली शब्दलाई पनि तद्भव अन्तर्गत राखी अध्ययन गर्ने परम्परा छ ।^{१०}

नेपाली भाषाको वर्णविन्यास अन्तर्गत मुख्य रूपमा ह्रस्व/दीर्घ (इ,उ/ई,ऊ), व/व, य/ए, ऋ/रि, क्ष/छे/छ्य, ज्ञ/ग्यं, श/ष/स, हलन्त र अजन्त, चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दु, पदयोग र पदवियोग तथा लेख्य चिन्हहरूको प्रयोगसम्बन्धी नियमहरू पर्दछन् । यिनै नियमहरूलाई यहाँ क्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

२.३.१ ह्रस्व र दीर्घ सम्बन्धी नियम र अपवाद

सामान्यतः थोरै समयमा उच्चारण हुने वर्णलाई ह्रस्व मानिन्छ भने धेरै समय लागेर उच्चारण हुने वर्णलाई दीर्घ मानिन्छ । यही परम्परागत आधारमा ह्रस्व र दीर्घ छुट्याउने गरिन्छ । ह्रस्व र दीर्घ सम्बन्धी अवधारणा मूल रूपमा उच्चारणगत सन्दर्भ भए पनि नेपाली भाषाको लेख्य रूपमा मात्रै यो समस्या खुम्चिन पुगेको देखिन्छ । उच्चारणका आधारमा ह्रस्व र दीर्घलाई चिन्न सकिँदैन भने लेखाइका क्रममा यसले ठुलै समस्याको रूप लिएको हुनाले बेग्ला-बेग्लै अध्ययन गर्ने पद्धतिको विकास गरिएको छ ।

नेपाली लेख्य वर्णमाला स्वरवर्ण इ र उ का ह्रस्व र दीर्घ (इ/उ, ई/ऊ) दुई भेद छन् । कथ्य वा मौखिक नेपालीमा तिनको स्पष्ट भेद पाइन्न । दीप्ति, निम्ति, कीर्ति शब्दका ई उच्चारण एकै किसिमको छ तापनि दीप्ति र कीर्ति शब्दको ई दीर्घ लेखिन्छ । शब्दका आदि र अन्त्यमा कहाँ-कहाँ के-कस्तो अवस्थामा ह्रस्व वा दीर्घको प्रयोग हुन्छ भन्ने वर्णविन्याससम्बन्धी नियम ह्रस्व/दीर्घ नियम हो । यहाँ यी नियमहरूलाई क्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.३.१.१ शब्दका अगाडि (सुरु र बीच) का वर्णको ह्रस्व दीर्घसम्बन्धी नियम

ह्रस्व र दीर्घको समस्या भनेको मुख्यतः अन्तिम वर्ण ह्रस्व वा दीर्घ के लेख्ने भन्ने नै हो । इकार र उकारको ह्रस्व र दीर्घ मात्राको समस्या मूल रूपमा शब्दका अन्तिम वर्णमा मात्रै रहन्छ किनभने अन्तिमवाहेक अरू स्वर वर्ण अत्यन्त सीमित अवस्थामा मात्र दीर्घ हुन्छन् भने

^{१०} रामप्रसाद ज्ञवाली (२०६८), **माध्यमिक नेपाली व्याकरण**, काठमाडौं: भुँडी पुराण प्रकाशन, पृ.३४ ।

अत्यधिक मात्रामा ह्रस्व नै लेखिन्छन् । शब्दका अगाडि (सुरु र बीच) का वर्णका हकमा दीर्घ हुने सीमित अवस्थाहरूको अध्ययन नै पर्याप्त हुन्छ ।

शब्दको अगाडि (आदि र मध्यमा) दीर्घ हुने केही अवस्थाहरू

अ) ऊन, ईन, ईय, अनीय, प्रत्यय जोडिएर नयाँ शब्द निर्माण हुँदा दीर्घ हुन्छ ।

आ) सङ्ख्यावाचक शब्दमा द्वि र त्रिवाहेक इकार सर्वत्र दीर्घ हुन्छ ।

इ) भूत, भवन, कृत, करण, कार शब्द जोडिँदा बीचमा आउने इकार दीर्घ हुन्छ- केन्द्रीकृत, एकीकरण, स्वीकृत, स्वीकार, अङ्गीकार, नवीकृत, सरलीकरण, समीभवन, भस्मीभूत, अव्ययीभाव इत्यादि । (अभिभूत ?)

ई) संवर्ण दीर्घ सन्धि हुँदा इकार र उकार दीर्घ हुन्छन्- रवीन्द्र, कवीन्द्र, भानूदय, वधूत्सव, महीन्द्र इत्यादि ।

तर यो नियम आधारपदमा अन्य जोडिँदा दागू हुन्छ, जस्तै गुठी + इयार = गुठियार

उ) तत्सम आधारपदमा रेफ भन्दा अधिल्लो इकार/उकार प्रायः दीर्घ हुन्छ- ऊर्जा, सूर्य, दीर्घ, पूर्व, तीर्थ, कीर्ति, मूर्ख, धूर्त, मूर्ति, चूर्ण, जीर्ण, सङ्कीर्ण, विदीर्ण, विकीर्ण तर उर्वशी तियर्क, दुर्गा ।

ऊ) क्षतिपूर्ति दीर्घ नियम तत्सम शब्दबाट कुनै व्यञ्जन वर्ण लोप भएको छ भने त्यसभन्दा अधिको इकार, उकार दीर्घ लेख्ने परम्परा रहेको छ । जस्तै मीठो (मिष्ट),

पीठो (पिष्ट), तीखो (तिक्ष्ण), घीन (घृणा), तर यो नियम विस्तारै हट्दै गएको छ र त्यस्ता शब्दलाई नेपाली नियमानुसार ह्रस्व नै लेख्ने प्रचलन व्यापक हुँदै गएको छ ।

ऋ) परम्परा अनुसार दीर्घ लेखिँदै आएका केही तत्सम संस्कृत शब्दहरू

अधीन, अतीत, प्रतीत, अश्लील, आर्शीवाद (तर आशिष्), आसीन, अभीष्ट, ईश, ईश्वर, अनीश्वर, निरीश्वर, अभीप्सा, आमूल, अभिनीत, अनिर्णीत, ईर्ष्या, ईक्ष (ण), ऊर्जा, ऊष्म, ऊन, उत्तीर्ण, ऊर्ध्व, कस्तुरी, कपूत, कृत कीलो, कीटा, कीरा, क्रीडा, कीर्तन, कीर्ति, क्रूर, कूरीति, कुतूहल, कौतूहल, गीत/सङ्गीत, गीता, ग्रीष्म, गम्भीर, गाम्भीर्य, गीवार्ण, गृहीत, चीज, चीन, (चिनियाँ), चूर्ण, चूर, जीव, जीवन, जीवनी, सञ्जीवनी, जीर्ण, जीजीविषा, जीरा, टीका, ठूलो, ठीक, तीर्थ, तीव्र, तीर (किनारा), तूल, दूध, दूत, दीर्घ, दीप्त, दीप्ति, दीप, दीपक, दूषण, दूर, दीन (दुःखी), दीक्षा, धूलाधूली, धूप, धूम, धूर्जति, धूर्त, धीर, सुधीर, निरीह, नीति, सुनीति, अनीति,

नीर (पानी), निर्मूल, नीला, नीच, न्यून, परिणीत, पीडा, पीडित, पीडन, उत्पीडन, प्रीति, प्रतीक, प्रदीप, पूजा, पूजक (पुजारी), पीठो, पीठ, पीत, पीपल, पुनीत, पूर्व, पूर्ण, पूरा, (जुठो पुरा), पूरक, पूर्वीय, बीज, बीभत्स, बीच, भूमि, भीम, भीषण, भूप, भीष्म, भूत, भ्रूण, भूल, आमूल, निर्मूल, मूला, अमूला, मूढ, मूक, मूत्र, मनीषि, मूर्ति, मूर्त, मूर्ख, मुहूर्त, मूधर्न्य, मीन, मरीच, मञ्जूषा, मनोनीत, रीत, रीति, कुरीति, रूप, विरूप, रूढ, लीन, लीला, वीना, वीर, विभूति, विपरीत, वीर्य, विजिगीषा, विकीर्ण, विदीर्ण, विस्तीर्ण, व्यूह, शीघ्र, शीत, शीतल, शिरीष, श्लील, सुश्रूषा, शरीर, शारीरिक, शूर, शूल, शूल्य, शून्य, शूक, शूद्र, शीर्ष, शीर्षक, शीर्ण, शील, सुशील, अनुशीलन, सीता, समीचन, समीप, समीक्षा, स्वाधीन, सुनीति, स्वीकार, स्वीकृति, समीर, सीमा, (सिमाना), स्थूल, स्फूर्ति, सूक्ष्म, समूह, सामूहिक (समुदाय), सूचित, सुसूचित, सूचना, सूत्र, सूक्ति, सूप, सङ्कीर्ण, हीन, विहीन, हीरक इत्यादि ।

२.३.१.२ शब्दको अन्त्यमा ह्रस्व र दीर्घ सम्बन्धी केही नियमहरू

क) नाम शब्दमा सामान्यतया

(अ) पुलिङ्गी (भाले बुझाउने) शब्दहरू ह्रस्व लेखिन्छ ।

(आ) स्त्रीलिङ्गी (पोथी बुझाउने) शब्दहरू दीर्घ लेखिन्छ

(इ) नपंशक लिङ्गी (निर्जीव वाचक) शब्दहरूमा उकार ह्रस्व र इकार सबै दीर्घ लेखिन्छन् ।

यसको अपवादमा निर्जीव इकार केही तत्सम शब्दहरू गीरी (पहाड), तर गिरी (थर विशेष), ध्वनी, मणि, शनि (पुरूष सरह), योनि, औषधि, कटि (कटी), अस्थि, ग्रन्थि, लिपि, निधि, आहुति, कलि, भित्ति, पाणि, वीधि, राशि, अञ्जली (तर अँजुली), हवि, अग्नि, नामि, दुन्दुभि, अद्रि (पहाड), रश्मि, भूमि, कपि (बाँदर), रवि, छवि ।

स्मरणीय कुरा के छ भने नेपालीमा मानवेतर प्राणी बुझाउने शब्दहरूमा केही विशेष तत्सम शब्द बाहेक सबै निर्जीवसरह मानिन्छन् ।

(ई) पेशा, दर्जा, जात, ठाउँ, नदीनाला, धर्म, भाषा जनाउने शब्द दीर्घ हुन्छन् ।

ख) क्रियाका अन्त्यको उकार ह्रस्व र इकार सबै दीर्घ लेखिन्छन् ।

ग) अव्यय शब्द (अरी लागेका बाहेक) का अन्त्यको इकार र उकार ह्रस्व र विशेषणका अन्त्यको इकार र उकार दीर्घ हुन्छ ।

घ) आटँ/याइँ, आइ लागेका शब्दको अन्त्यको इकार ह्रस्व र एर अर्थ दिने कृदन्त शब्दको इकार दीर्घ लेखिन्छ ।

ङ) आउ, आरु, एलु, नु, आलु प्रत्यय लागेका शब्दका अन्त्यको उकार ह्रस्व र विध्यर्थक क्रियाको अन्त्यको उकार दीर्घ लेखिन्छ ।

च) अन्त्यमा चि, टि, णि, थि, नि, हि, धि, पि, भि, वि, षि,ष्टि, तत्सम शब्दका अन्त्यको इकार ह्रस्व लेखिन्छ । जस्तै : रूचि, कोटि, दृष्टि, वृष्टि, मणि, पाणि, इति, कृति, क्षति, तिथि, सारथि, बुद्धि, विधि, निधि, मुनि, अग्नि, यद्यपि, लिपि, नाभि, दुन्दुभि, अटि, गीरि, कृषि इत्यादि ।

छ) अनि, अन्ती, आउटी, आउनी, आउरी, आँसी, आँची, आनी, अडी, आडी, आली, ई, उली, एली, अरी, इन्जी, उँजी, एन्जी, तरी, ती, मती, वती, वी, ही आदि प्रत्ययहरू लागेर बनेका नाम, विशेषण र अव्यय शब्दको अन्त्यमा दीर्घ लेखिन्छ । जस्तै : उब्जनी, कटनी, उडन्ती, धावन्ती, भिडन्ती, मीठाई, छेराउटी, फुकाउनी, जडाउरी, जिताउरी, हुवानी, चितारी, कपटी, काली, दँतुली, छँडुली, जुनेली, पूर्बेली, बर्मेली, उसरी, रूपमती, श्रीमती, सौभाग्यवती, उही, यही, कोही इत्यादि । (चाहिँ ?)

२.३.२ बकार र वकारको प्रयोगसम्बन्धी नियम

नेपाली भाषामा ब र व उच्चारणका आधारमा लेखिने सामान्य नियम भए तापनि सबै ठाउँमा उच्चारणगत आधारमा देखिँदैन । ब दुई आठकै सहायताले उच्चारित हुने स्पर्श व्यञ्जन वर्ण हो भने व दुई ओठकै सहायताले उच्चारित भए पनि अर्ध स्वरवर्ण हो । व मा आधा स्वर र आधा व्यञ्जनवर्णका गुण हुन्छन् । त्यसैले यसलाई अर्धस्वर भनिएको हो ।^{११}

(क) उच्चारणगत आधारमा ब र व

१. ब उच्चारण हुने शब्दहरू

नाम : बँदेल, बालक, बथान, बुइँगल, ब्याग, तलब इत्यादि ।

विशेषण : कबुलियत, तलबी, बाङ्गो, ब्रिटिस इत्यादि ।

अव्यय : बाहिर, बित्तिकै, बुरूक्क, बेग्लै, अब, बिस्तारै इत्यादि ।

सबै धातु : बक, बच, बोल, बाँच, बार, बन इत्यादि ।

^{११} डी.पी. भट्टराई र डिल्लीराम तुङ्गेल २०६८, माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति (सातौँ सं), पृ. २५९ ।

वद, बि, बे उपसर्ग लागेका शब्द : वदनाम, बिकास, बिजोर, बेकार, बेइज्जयत, बेकसुर इत्यादि ।

२. व उच्चारण हुने शब्दहरू

नाम : कुवा, कछुवा, जुवा, खुवा, धुँवा, ज्वाइँ इत्यादि ।

अव्यय : वर, वारि, वहाँ, वाल्ल, वरिपरि इत्यादि ।

आवट, उवा, वार, वाला, प्रत्यय लागेका शब्द : बटावट, बोलावट, खन्चुवा, घिचुवा, महिनावारी, घरवाला, हकवाला, उम्मेदवार इत्यादि ।

आगन्तुक शब्द : वकिल, वारेस, वार्ड, वडा, पावर, सवारी, सावर इत्यादि ।

अनुकरणात्मक शब्द : क्वाँक, वाल्ल, छुवाल्ल, ग्वाम्म, ह्वार हवेल इत्यादि ।

तत्सम शब्द : वचन, वर्ग, वर्ण, वर्तमान, वर्षा वसन्त, वाक्य, वाणी, वाद, वायु, वार्ता इत्यादि ।

(ख) व उच्चारण भई व लेखिने तत्सम शब्दहरू : वंश, वक्तव्य, वक्ता, वक्र, वक्ष, वचन, वडा, वतन, वृद्ध, कर्तव्य, मानव, दानव, संवेग, संवेदना, वसन्त, वज, वयस्क, वर, वरिष्ठ, वरूण, वय, वर्गाकार, वर्ण, वाक्य, वर्षा, कवि, वेद, व्यापार, वाणिज्य, अव्यय, विकास, विकृति, विचार, विज्ञान, विद्या, विभिन्न, अनुभव, पाण्डव, पार्थिव, भाव, सर्वस्व, विश्व, वैष्णव, शिव, विशेषण, वादविवाद, वायु, पवन, प्रवाह, वियोग, विशेष, विदेश, विनाश, विवाद इत्यादि ।^{१२}

२.३.३ य वा ए को प्रयोगसम्बन्धी नियम

(अ) य को प्रयोग

१. यो, त्यो सर्वनाम र तिनबाट बनेका शब्दहरूमा यसको प्रयोग पाइन्छ ।

२. भूतकालीन क्रियापदमा यसको प्रयोग पाइन्छ ।

३. केही व्युत्पन्न शब्दमा यसको प्रयोग पाइन्छ । जस्तै कमैया, जहानियाँ, चिनियाँ, सहरिया, गवैया, रत्यौली इत्यादि ।

४. केही आगन्तुक शब्दमा यसको प्रयोग पाइन्छ, जस्तै- यकिन, घायल, यहुदी, टायम, डायरी, डायल, खयर, कायल, सायरी इत्यादि ।

^{१२} खगेन्द्र प्रसाद लुईटेल र लीला लुईटेल (२०६७), नेपाली व्याकरण, काठमाडौं: रिडमोर पब्लिशर्स एण्ड डिजिटलबुकर पृ. ३११ ।

५. केही तत्सम शब्दहरूमा यसको प्रयोग पाइन्छ । जस्तै यज्ञ, अन्यायी, यजमान, अनुयायी, स्थायी, सुखदायी, दृश्य, पद्मगद्य, रमणीय, धैर्य, रचयिता, मूल्य, पूज्य, जलमय, परकीय, शिष्य, गायिका, नायिका, यन्त्र चमक, दैत्य, यश, सौर्य, हृदय, संयोग, योगी, यात्रा इत्यादि ।^{१३}

(आ) ए को प्रयोग

१. सङ्ख्यावाचक शब्द : एक, एघार, एकलो, एकाङ्गी, एकान्त इत्यादि ।

२. भूतकालका र विध्यर्थक क्रियापदमा : गए, थिएँ, खाएनन्, दिएनौ, गएँ, नुहाएँ, दिएस्, पिएस्, गएस्, खाए इत्यादि ।

३. एर, एको, प्रत्यय लागेका कृदन्त शब्द यसको प्रयोग गरिन्छ ।

४. केही तत्सम शब्द : एकता, एकत्र, एकत्व, एकल, एकाग्र, एकाङ्गी, एकाङ्गी, एवम्, एतत्, एकोनविश, एव, एषणा इत्यादि ।^{१४}

२.३.४ ऋ, रि को प्रयोगसम्बन्धी नियम

(अ) ऋ को प्रयोग

१. तत्सम शब्दमा ऋ को प्रयोग गरिन्छ, जस्तै- ऋग्वेद, ऋचा, ऋण, ऋणात्मक, ऋतु, ऋषि, ऋभु, ऋकार, ऋद्धि, कृत, तृप्ति, भृकुटी, मृत, जागृति, प्रकृति, दातृ, भ्रातृ, मातृ इत्यादि ।

(आ) रि को प्रयोग

१. तद्भव आगन्तुक शब्द : रिन, रिगँटा, रिकापी, रिकुट, रिकुटे, रिक्सा, रिङ्, रिजर्भ, रिट, रिट्टे, रिक्तो, रिबाज, रिबन, सिरिङ्ग, रिपोर्ट, रिस, रिल इत्यादि ।

२.३.५ श/ष/स को प्रयोगसम्बन्धी नियम

(अ) श को प्रयोग हुने अवस्था

१. विसर्ग भन्दा पहिले : क्रमशः, अक्षरशः, प्रायशः, शतशः, शब्दशः इत्यादि ।

२. श, ष, स भन्दा अगाडि शिशिर, शिशु, शाश्वत, विशेष, शेष, विशिष्ट, आशिष, प्रशंसा, नृशंस, प्रशासक, शासन, शासक, श्वास इत्यादि ।

^{१३} खगेन्द्र प्रसाद लुईटेल र लीला लुईटेल (२०६७), नेपाली व्याकरण, काठमाडौं: रिडमोर पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर पृ. ३११ ।

^{१४} डी.पी. भट्टराई र डिल्लीराज ढुङ्गेल (२०६८), माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति (सातौं सं), पृ. २६२ ।

३. शब्दका अगाडि वा पछाडि अ, आ, इ, ई, ऋ, ए, ऐ, क, ड, च, द, न, प, य, व भएः अंश, आशक्ति, आशङ्का, आर्शीवाद, आशु, शिल्प ईश, शाखा, केश, दर्शन, शीघ्र, शक्ति, शीर्षक, पश्चात्, पश्चिम, शृङ्गार, निश्चय, श्लेष, श्लिष्ट, शब्द, निशान, वैशाख, शव इत्यादि ।

४. तत्सम शब्द : शकुन, शुकुनि, स्पृश्य, शुचि, पाश्चात्य, प्रशाखा, श्मशान, श्रुति, श्रेय, विश्व, संशोधन, अंश, आक्रोश, आवेश, गणेश, दिशा, यश, प्रकाश, विमर्श, श्रेय, श्लोक, दशा इत्यादि ।

(आ) ष को प्रयोग हुने अवस्था

१. ऋ, क, ट, ठ, ड, ढ, ण, प भन्दा अगाडि : ऋषि, कृषि, निष्कर्म, पुष्कर, मस्तिष्क, बहिष्कार, परिष्कार, नष्ट, धृष्ट, पृष्ठ, काष्ठ, पोषड, विष्णु, पुष्प, तृष्णा इत्यादि ।

२. तत्सम शब्द : उषा, उष्म, षष्ठी, पोषड, अभिषेक, अष्ट, ऋषि, भाषा, भूषा, निमेष, शेष, विष, विषय, हर्ष, महर्षि, बहिष्कार, द्वेष, दोष, परिभाषा, शीर्ष, सङ्घर्ष, षट्कोश, षड्रस इत्यादि ।

(इ) स को प्रयोग हुने अवस्था

१. सबै तद्भव र आगन्तुक शब्दमा : सय, पचास, सेतो, सहर, पुस, सदस्य, साहु, असोज, सहिद, स्टेसन, स्कुल, सिन्की, सलाम, रासन इत्यादि ।

२. स, सत्, सह, सु, सम, उपसर्ग लागेका शब्द : सजाति, सपरिवार, सकल, सबल, सत्कर्म, सद्भाव, साकार, सद्विच्छा, सहभागी, सहयोग, सुकर्म, सुश्री, सम्बन्ध, संवाद, संवत्, संवेदना इत्यादि ।

३. तत्सम शब्द : साधारण, साधन, दास, पुरस्कार, भस्म, भास्कर, विस्फोट, सदन, सलिल, साधु, स्थल, स्नान, स्फुरण, स्मारक, स्वभाव, स्वर्ग, हास्य, पुस्तक इत्यादि ।

२.३.६ क्ष/छे/क्ष्य/छ/छे/छ्य को प्रयोगसम्बन्धी नियम

१. क्ष, क्षे, क्ष्य को प्रयोग तत्सम शब्दमा मात्र हुन्छ । क्षण, क्षत, अक्ष, अक्षता, अक्षर, अध्यक्ष, आक्षेप, कक्ष, क्षमता, क्षितिज, निक्षेप, भिक्षा, लक्षण, लक्ष्मण, शिक्षा, सङ्क्षेप, समक्ष, साक्षात्, साक्षी, क्षेत्र, क्षेप्यास्त्र, क्षत्रीय, लक्ष्य, क्षत्री, परिप्रेक्ष्य, रक्षा, भक्ष्य इत्यादि ।

२. छ, छे, छ्य को प्रयोग सबै तद्भव, मौलिक र आगन्तुक शब्दमा हुन्छ : छेउ, विच्छेद, छेदन, छिन, विच्छिन्न, छपनी, छपन्न, छपाइ, छर्ना, छडी, छेक, छेकारो, पढ्छ, पढ्नेछ, तुच्छ, छेरूवा, छेलो, छेस्को, छ्या, छ्याकनु, छ्याइ, छ्यापछ्याप्ती, रछ्यान, बिछ्यौना, बछ्युं, हाछ्युं इत्यादि ।

३. तत्सम शब्दमा छ को प्रयोग हुन्छ : छटा, छत्र, छन्द, छल, छात्र, छायाँ, छिद्र, इच्छा, गुच्छ, तुच्छ, स्वच्छ इत्यादि ।^{१५}

२.३.७ ज्ञ/ग्यँ को प्रयोगसम्बन्धी नियम

१. ज्ञ को प्रयोग तत्सम शब्दमा मात्र गरिन्छ : अज्ञान, ज्ञान, यज्ञ, विज्ञ, विज्ञप्ति, जिज्ञासा, प्रतिज्ञा, ज्ञापन, ज्ञानी, विज्ञापन, संज्ञान, युवराज्ञी, साम्राज्ञी, ज्ञात, प्रज्ञा इत्यादि ।

२. ग्यँ को प्रयोग भर्त्ता आगन्तुक तद्भव शब्दमा गरिन्छ : ग्याँचे, ग्याँस, ग्याँकक, ग्याँठ, ग्यारेन्टी, ग्यास्टिक, ग्याटिस, ग्याड, ग्याँइग्याँइ, ग्यालन इत्यादि ।

२.३.८ हलन्त र अजन्तको प्रयोगसम्बन्धि नियम

व्यञ्जन वर्णलाई हल् र स्वर वर्णलाई अज् भनिन्छ । कुनै अक्षर वा शब्दका अन्त्यमा व्यञ्जन आएमा त्यस्ता वर्णलाई हलन्त भनिन्छ । हलन्त वर्ण खुट्टा काटेर लेखिन्छन् । नेपालीका ड, छ, ट, ड, ढ, ह लाई आधा अक्षरमा लेख्न नसकिने भएकाले यी वर्णलाई वर्णलाई आधा लेख्नु पर्दा सधैं हलन्त लेख्नु पर्दछ ।^{१६} अजन्त वर्णको अन्त्यमा स्वर हुने हुनाले यसको खुट्टा काटिँदैन ।

(अ) हलन्तको प्रयोग

१. हलन्त उच्चारण गरिने क्रियापदमा : पढ्, लेख्छन्, भन्, हेरेस्, भएस्, गरिन्, होलान् इत्यादि ।

२. केही अव्यय शब्द : इस्, उप, उस्, क्याबात्, स्याबास्, धत्, भन्, हट् इत्यादि ।

३. वान्, मान् वत् अन्त्यमा आउने शब्द : गुणवान्, धनवान्, बलवान्, श्रीमान्, पुत्रवत्, दण्डवत्, मित्रवत्, विद्वत्, संवत् इत्यादि ।

४. केही तत्सम शब्द : अकस्मात्, अनुष्टुप्, आशिष्, पृथक्, विराट्, सम्राट्, यावत्, संसद्, स्वागतम्, अहम्, शुभम् इत्यादि ।

(आ) अजन्तको प्रयोग

^{१५} रामप्रसाद ज्ञवाली (२०६८), उच्च माध्यमिक नेपाली व्याकरण (दो.सं), काठमाडौं: भुडीपुराण प्रकाशन, पृ. ४२ ।

^{१६} खगेन्द्र प्रसाद लुईटेल र लीला लुईटेल (२०६७), नेपाली व्याकरण, काठमाडौं: रिडमोर पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स, पृ. ३२६ ।

१. नाम सर्वनाम, विशेषण र अव्यय शब्दको उच्चारण गर्दा हलन्त भए पनि लेख्दा अजन्त लेखिन्छ : भात, स्याल, भ्याल, उसलाई, धुतार, भर, गरिन, चरण, बजार, चौपट, कठोर इत्यादि ।

२. कतिपय अनुकरणात्मक शब्दको उच्चारण गर्दा हलन्त भए पनि अजन्त लेखिन्छ : भलभल, गनगन, दनदन, सलल, हरर, मनन, कलकल, खुसखुस इत्यादि ।

३. कतिपय उच्चारण अनुसार अजन्त नै लेखिन्छ : तँ, म, छ, एघार, बार, जब, तब, वर, पर, हेरेर, पढ, लेख, जान्छ, फर्क इत्यादि ।

२.३.९ चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दुको प्रयोगसम्बन्धी नियम

चन्द्रबिन्दु (°) ले नाके ध्वनीलाई बुझाउँछ भने शिरबिन्दु (') ले पञ्चय (ङ, ञ, ण, न, म) वर्णलाई बुझाउँछ । १६ यी दुबैको प्रयोग नाकेश्वरका लागि गरिन्छ तर तात्त्विक दृष्टि यी देबैमा भिन्नता पाइन्छ । शिरबिन्दुको उच्चारण गर्दा नाकबाट मात्र श्वास बाहिरिन्छ भने चन्द्रबिन्दुको उच्चारण गर्दा नाम र मुख दुबै ठाउँबाट श्वास बाहिर आउँछ ।

२.३.९.१ चन्द्रबिन्दु प्रयोग हुने अवस्था

१. स्वर र व्यञ्जनका साथ : अँध्यारो, अँजुली, आँट, आँप, रजाँइ, ठाउँ, उँभो इत्यादि
२. प्रथम पुरुषको क्रियाकलापमा : छौँ, गएँ, भयौँ, पिएँ, जाऊँ, पढूँला, थिएँ इत्यादि ।
३. धातुसँग द, दा, दै जोडिएकोमा, देखिँदा, जाँदै, पाउँदा, सकिँदैन, छोडिँदै इत्यादि ।
४. दुई ओटा स्वरमा अन्त्य हुने धातुमा थ, वा छ, रूपहरू जोडिएकोमा : आउँछ, देखाउँथ्यो, पाउँछन्, हराउँथे, गाउँछौँ, रमाउँथे इत्यादि ।

२.३.९.२ शिरबिन्दु प्रयोग हुने अवस्था

१. तत्सम शब्दमा य, र, ल, व, श, ष, स, ह, ञ वर्णभन्दा अगाडि पञ्चम वर्णको सट्टामा : संयोग, संज्ञा, संयम, संरचना, संलग्न, संवत्, संवाद, अंश, संशय, संहार, संसार, कंस, दंश, वंश, वंशाणु, वंशाणुगत, संवद्, संवृत, संसर्ग, संस्कार, संस्थान, हंस इत्यादि ।
२. नेपाली तद्भव र आगन्तुक शब्दमा भने उच्चारण अनुसारकै लेखिने गरिन्छ । भन्छ, पन्चर, फन्को, दुम्जा, अण्डा, मन्जुर, लण्डन, ब्यान्ड, सन्जोग इत्यादि ।

२.३.१० पदयोग र पदवियोगको प्रयोगसम्बन्धी नियम

शब्दहरू जोडेर एउटै ङिकमा लेख्नुलाई पदयोग भनिन्छ, भने शब्दहरू छुट्याएर लेख्नुलाई पदवियोग भनिन्छ। पदयोग एक पद/शब्दमा अर्को पद/शब्द जोडिने प्रक्रिया हो भने पदवियोग चाहिँ एक पदमा अर्कोपद नजोडिने प्रक्रिया हो। पदयोग गरिएका पदलाई एउटै ङिकोमा लेखिन्छ, भने पदवियोग गरिएका पदलाई बेग्ला बेग्लै ङिकामा लेखिन्छ।^{१७} पदयोग भनेको शब्दलाई जोडेर लेख्नु हो भने पदवियोग भनेको शब्दलाई छुट्याएर लेख्नु हो।

२.३.१०.१ पदयोग हुने अवस्था

१. विभक्ति, नामयोगी, उपसर्ग तथा प्रत्ययहरूमा पदयोग हुन्छ : रामले, तिमीलाई, स्कुलबाट, प्रतिकार, गराइ, घरेलु इत्यादि।
२. संयुक्त क्रियाहरू जोडिएर लेखिन्छन् : खानुपर्थो, गइसक्नुभएछ, लेखिदिउँला इत्यादि।
३. समास, द्वित्व र सन्धि भएर बनेका शब्दहरू जोडिएर लेखिन्छ : माछापुच्छ्रे, घण्टाघर, घरघर, बल्लबल्ल, ऐचोपैँचो इत्यादि।
४. अकरण बुझाउने न र केही अव्ययहरू जोडिएर लेखिन्छ : नहेर, जाँदिन, गएन, किनभने, तापनि, यसकारण, फलस्वरूप, त्यसकारण इत्यादि।

२.३.१०.२ पदवियोग हुने अवस्था

१. प्रत्येक शब्दहरूमा पदवियोग हुन्छ : हामी बजार गएर, छाता ओढी छिट्टै फर्क्यौं।
२. विभक्ति भन्दा पछि आउने विभक्ति वा नामयोगी नजोडिई लेखिन्छ : क्याम्पसदेखि बाहिर, घरको पछाडि, रामका लागि इत्यादि।
३. निपातहरू छुट्टै लेखिन्छ : हिजो त श्यामको माह पो बिरामी परेको रहेछ हगि ? लौ त नि भइहाल्यो।
४. संयोजक र विभाजक न अलग अलग लेखिन्छ : न यता न यता, न आयो न खबर गयो, ऊ गयो र खेलन थाल्यो।

^{१७} खगेन्द्र प्रसाद लुईटेल र लीला लुईटेल पूर्ववत्, पृ. ३३२।

५. संयुक्त क्रियाका बीचमा निपात आएमा क्रिया छुट्टै लेखिन्छ : जानु नै पर्छ, भन्नु त पर्ने नै हो, लेख्नु नै भएन त ।

६. क्रियापदले अपूर्ण र पूर्ण पक्ष जनाउँदा छुट्टै लेखिन्छ : जाँदै छ, भनेको रहेछ, लेख्दै थियो, पढेकी हुनेछिन इत्यादि ।

२.३.११ लेख्य चिह्नहरूको प्रयोग सम्बन्धी नियम

नेपाली भाषा देवनागरी लिपिमा लेखिन्छ । यस लिपिमा वर्णवाहेक चिह्नहरूको पनि प्रयोग गरिन्छ । लेखाइमा अर्थगत सन्दर्भलाई स्पष्ट पार्न विभिन्न चिह्नहरू प्रयोग गरिन्छन् । त्यस्ता चिह्नलाई लेख्य चिह्न भनिन्छ । अभिव्यक्तिको समापन, वाक्यखण्ड बीचको अर्थ, अभिव्यक्तिको विशेष अवस्था र शब्द तथा वाक्यको विच्छेदन बुझाउन लेख्य चिह्नको आवश्यकता पर्दछ । लेख्य चिह्नले लेखाइमा भाषिक शुद्धता देखाउने मात्र होइन, लिखित अभिव्यक्ति स्पष्ट र सार्थक बनाउँछन् ।^{१८} वाक्यमा ठाउँठाउँमा हुने अडान वा विरामका लागि प्रयोग गरिने संकेत चिह्न नै लेख्य चिह्न हुन् । भावलाई राम्रोसँग व्यक्त गर्न आवश्यकता अनुसार ठाउँठाउँमा लेख्य चिह्नहरूको प्रयोग गर्नुपर्दछ, नत्र भने अर्थको अनर्थ हुन जान्छ ।

१. पूर्ण विराम (।) चिह्नको प्रयोग

वाक्यको अन्त्य हुँदा कविताको पङ्क्तिको अन्त्यमा पूर्ण विराम चिह्नको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै-
तिममी छिट्टै आऊ । तिमि भात खाएर पढ ।

२. अल्प विराम (,) चिह्नको प्रयोग

अल्प विराम भनेको आंशिक विश्राम हो । वाक्यको एकै प्रकारका पद, पदावली उपवाक्य आदिलाई छुट्टयाउन, संयोगक पद प्रयोग नभएका ठाउँमा, संयुक्त वाक्यमा र कथयिता अंशको पछाडि अल्प विराम चिह्नको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै-

क) राम, श्याम, रवि, शिसम र उषा बुटवल आए ।

ख) कविले भन्या, “उमा जापान जान्छे रे ।”

^{१८} रामप्रसाद ज्ञवाली (२०६८), उच्च माध्यमिक नेपाली व्याकरण (दो.सं), काठमाडौं: भुँडीपुराण प्रकाशन, पृ.४९ ।

३. अर्धविराम (;) चिह्नको प्रयोग

अल्प विराम भन्दा बढी र पूर्ण विराम भन्दा कम विश्राम हुँदा अर्ध विराम चिह्न प्रयोग गरिन्छ, जस्तै-

- क) मानवता नैतिकताको नाम हो; इमानदारीको नाम हो र विश्वासको नाम हो ।
- ख) राम्ररी पढूँ, धन कमाऊँ, खुशी बनूँ, सबैको साभा इच्छा हुन् ।

४. सूचक (निर्देशक) (:/:-) चिह्नको प्रयोग

कुनै विषयको निश्चित सूचना दिँदा र भनेको कुरालाई स्पष्ट पार्न सूचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै -

- क) कुनै एक विषयमा निबन्ध लेख्नुहोस्: क.शिक्षा ख.अनुशासन
- ख) नेपालका तीन प्रमुख नदिहरू हुन : कोसी, कर्णाली, गण्डकी ।

५. प्रश्न वाचक (?) चिह्नको प्रयोग

जिज्ञासा प्रकट गर्दा वा सोध्दा प्रश्न वाचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ ।

- क) तिम्रो नाम के हो ?
- ख) परिजातको खास नाम के हो ?

६. विस्मयसूचक उद्गार (!) चिह्नको प्रयोग

आश्चर्य, घृणा, हर्ष, विस्मात आदि विशेष भाव बुझाउन विस्मयसूचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ ।

- क. आहा ! कति राम्रो फूल ।
- ख) तँलाई धिक्कार ! धिक्कार !! धिक्कार !!!

७. योजक (-) चिह्नको प्रयोग

कुनै दुई शब्दलाई जोडन र पङ्क्तिका अन्त्यमा शब्द नअटेर टुक्र्याउनु पर्दा योजक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । आमा-बाबु, हिजो-आज, केटा-केटी जस्ता भएका छन् । मानमोहन अधिकारी मार्क्स-वादी विचारक हुन् ।

८. कोष्ठक () चिह्नको प्रयोग

अर्थ स्पष्ट पार्न र क्रम जनाउन कोष्ठक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ ।

संसद (प्रतिनिधि सभा, राष्ट्रिय सभा) बाट विधेयक पारित भयो ।

(१), (२), (३), (४)

९. उद्धरण (“ ” / ‘ ’) चिह्नको प्रयोग

अरू कसैको भनाई, ग्रन्थ, पुस्तक, पत्रपत्रिका, पुरस्कार आदिलाइ विशेष जोड दिइएको जनाउन उद्धरण चिह्न प्रयोग गरिन्छ ।

क) ग्रन्थ, पुस्तक, पत्रपत्रिका, आदिमा एकोहोरो उद्धरण चिह्न प्रयोग गरिन्छ ।

‘दिव्योपदेश’, ‘औसीका फूलहरू’ ‘मधुपर्क’

ख. कसैको भनाइमा दोहोरो उद्धरण चिह्न लाग्छ ।

देवकोटाले भने “मेरो मूनामदन नजलाइदिनु”

१०. विकल्प बोधक (/) चिह्नको प्रयोग

वाक्यमा विकल्प बुझाउने शब्दको प्रयोग गर्दा बैकल्पिक शब्द हो भनी बुझाउन विकल्प बुझाउने चिह्नको प्रयोग हुन्छ ।

क. गुरू/शिक्षकमा गुरूत्व हुनुपर्दछ ।

ख. हाम्रो मुलुक/देश अभै पनि गरिब छ ।

११. सङ्क्षेप (.) चिह्नको प्रयोग

क. कुनै शब्दलाई छोटकरीमा लेख्नुपर्दा यसको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै: वि.स., रा.प.स., प्रा.डा. ।

१२. ऎजन चिह्न (”) को प्रयोग

क. कुनै हरफ भन्दा तल्लो हरफमा माथिकै कुरा बुझाउन यसको प्रयोग गरिन्छ ।

ऊ खाना खान्छ र हिँड्छ ।

त्यो खाना खान्छ र हिँड्छ ।

अध्याय तीन

सञ्चार, सम्पादकीय र पत्रिकाको परिचय

३.१ सञ्चार

संस्कृत भाषाबाट आएको सञ्चारको अर्थ सूचना दिने काम हो । नेपाली बृहत शब्दकोशमा सूचना, सन्देश, समचार आदिलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पठाउने काम वा प्रक्रिया सञ्चार हो भन्ने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । अंग्रेजीमा कम्युनिकेसन भनिने यो शब्द ल्याटिन भाषाको कम्युनिस वा कम्युनिकेरबाट विकसित भएको हो, जसको अर्थ हुन्छ 'कुनै कुराको साभेदारी वा आदान प्रदान गर्नु' । साथै आधुनिक युगमा सञ्चार सम्पर्कको महत्व दर्शाउँदै सूचना, समाचार, सन्देश आदि संवाहन गर्ने माध्यम (रेडियो, हुलाक, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, टेलिफोन, इन्टरनेट आदि) दुर्गम ठाउँमा छैन भन्दै सञ्चारका साधनको पनि उल्लेख गरेको पाइन्छ ।^{१९}

सञ्चार भन्नाले एक अर्का बीच सूचना, विचार, धारणा, जानकारी आदि साटासाट गर्ने प्रक्रिया वा साभेदारी गर्ने प्रक्रिया बुझिन्छ । वास्तवमा सञ्चारको उद्देश्य पनि सन्देश गर्नु र आपसी समझदारी कायम गर्नु नै हो । सञ्चार लिखित, मौखिक, श्रव्यदृश्य, साङ्केतिक आदि किसिमको हुन्छ । सञ्चार प्रक्रियामा दुई पक्ष सहभागी हुन्छन् । एउटा सूचना दिने र अर्को सूचना पाउने पक्ष । यी दुई पक्ष बीच जति नै मात्रामा अन्तर्क्रिया हुन्छ अर्थात् सञ्चारका साधनबाट पठाइएका सन्देश प्रापकले बुझ्न सक्छन् तब सञ्चार प्रक्रिया सफल भएको मानिन्छ । यसैले सन्देश आदानप्रदानबाट सहभागी बीच साभेदारी वा समझदारी वृद्धि गर्ने प्रक्रिया नै सञ्चार हो ।^{२०}

समग्रमा एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्ति वा समूहसम्म बोली, सङ्केत, लिपि, इसारा वा अन्य विभिन्न तरिकाले विचार, धारणा, अभिप्राय एवम् जानकारीको आदानप्रदान गरिने प्रक्रिया नै सञ्चार हो । यो सामाजिक प्रक्रिया हो, जसमा असङ्ख्य उपायहरूबाट मानव एक अर्कासित सम्पर्कमा रहन्छन् ।

^{१९} भानुभक्त आचार्य र घमराज लुईटेल (२०६९), नेपाली पत्रकारिता (दो. सं.) काठमाडौं : प्रधान बुक हाउस, पृ.१ ।

^{२०} श्रीराम खनाल (२०६५), आमसञ्चार, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, पृ.१ ।

३.२ आमसञ्चार

आम र सञ्चार शब्दको संयोजनबाट आमसञ्चार शब्दको निर्माण भएको छ । आमको अर्थ व्यापक र सञ्चारको अर्थ 'कुनै सन्देश पठाउने काम' हो । यसलाई अङ्ग्रेजीमा मासकम्युनिकेसन भनिन्छ । जसको अर्थ विशाल जनसमुदायलाई लक्षित सञ्चार हो । एक व्यक्तिभन्दा बढी असीमित जनसमुदायका लागि कुनै माध्यमको सहायताद्वारा कुनै पनि विषयवस्तुलाई सन्देशको रूपमा प्रसारण, प्रक्षेपण गरिन्छ । यस्तो प्रक्रियालाई आमसञ्चार वा जनसञ्चार भनिन्छ । सन्देश वा सूचना प्राप्त गर्ने थुप्रै व्यक्तिहरू भए पनि कसैलाई पनि व्यक्तिगत रूपमा पहिचान गर्न नसकिने भएकाले आमसञ्चार प्रक्रियालाई अवैयक्तिक सञ्चार पनि भनिन्छ ।

आम समाज वा बृहत् समुदायमा व्यापक रूपले एकैचोटि सन्देश पुऱ्याउने प्रक्रियालाई आमसञ्चार भनिन्छ । यदि सूचना, जानकारी वा विचार आमजनतामाभूँ पुऱ्याउँछ भने त्यो आमसञ्चार हुन्छ । आमसञ्चारलाई जनसञ्चार पनि भनिन्छ । पत्रकारिता, रेडियो, टेलिभिजन, चलचित्र आदिलाई आमसञ्चार माध्यम भनिन्छ ।^{२१}

आमसञ्चारलाई जन माध्यम पनि भनिन्छ । सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट व्यापक रूपमा सन्देशको प्रचार प्रसार गर्ने प्रक्रियालाई आमसञ्चार भनिन्छ । जनसञ्चारको एउटा माध्यम नै आम सञ्चार हो । जसमा जनताका सूचनालाई ठूलो सङ्ख्याको समूह, दर्शक तथा स्रोतामाभूँ सञ्चार गरिन्छ । पत्रकारिता, रेडियो, किताब, टेलिभिजन, कम्प्युटर, मोबाइल, वृत्तचित्र, स्पाटलाइट, इन्टरनेट आदिलाई आमसञ्चारको माध्यम भनिएको पाइन्छ । अखबार प्रकाशनबाट सुरु भएर रेडियो, टि.भी. जस्ता प्रसारण माध्यमबाट समेत समेट्न पुगेको जनमाध्यम पत्रकारिता आजको विश्वमा सर्वाधिक महत्वको जनमाध्यम बनेको छ ।^{२२}

३.३ पत्रकारिता

पत्रकारिता भनेको 'पत्रकारको पन वा काम वा व्यवसाय, पत्रकारको सीप र गुणको व्याख्या गर्ने विद्या' भनी नेपाली शब्दसागरमा उल्लेख छ । अखबारको समकक्षी शब्दका रूपमा

^{२१} श्रीराम खनाल, पूर्ववत् पृ.१९

^{२२} ऋषिराम भुसाल र अन्य (२०४९), पत्रकारिताको रूपरेखा (तृ.सं) काठमाडौँ: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, पृ.१ ।

संस्कृत शब्द 'पत्र' को प्रयोग गरी त्यससम्बन्धी विधालाई पत्रकारिता भनिएको हो । पत्रकारिता शब्दले रेडियो, टेलिभिजन र अनलाइनमार्फत सूचनामूलक सामग्री प्रसारण गर्ने कामलाई समेत बुझाउँछ ।^{२३}

पत्रकारितालाई अङ्ग्रेजीमा जर्नालिजम् भनिन्छ । ज्ञानको विषय वा क्षेत्रका रूपमा हेर्दा पत्रकारिता शब्दले सामाजिक समाचार सूचना एवम् विचारको सार्वजनिक रूपमा प्रसार-प्रचार गर्ने कार्यलाई बुझाउँछ । रोममा दैनिक गतिविधिको जानकारी दिन चोकहरूमा टाँसिने पत्रलाई एक्टा ड्युर्ना (Acta Diurna) भनिन्थ्यो । वर्तमान समयमा पत्रकारितामा दैनिक प्रकाशनका साथै रेडियो, टी.भीका लागि सामाजिक महत्वका समाचार र विषयवस्तु सङ्कलन र सम्पादन प्रकाशन गर्ने कार्य पनि पत्रकारिता भित्रै पर्दछ ।

जनचेतनाको सशक्त माध्यम पत्रकारितालाई मानिन्छ । पत्रकारितालाई विशेषतः प्रेस पत्रकारिता, रेडियो पत्रकारिता, टेलिभिजन पत्रकारिता आदि माध्यमबाट छुट्याएर हेर्न सकिन्छ । समाचारको प्रचारप्रसार गर्नु, जनसमुदायमा मानिसका विभिन्न गतिविधि, अनुभूति, मनोरञ्जन र विचारको बारेमा अवगत गराउनु यसको प्रमुख उद्देश्य हो ।^{२४}

३.४ पत्रकारिताका विधाहरू

विधा भन्नाले कुनै विषय, अन्तर्गत, विषयवस्तुका विशिष्ट पक्ष, प्रस्तुतिका विशेष ढाँचा, शैली तथा सङ्गठनका आधारमा गरिने भेद वा प्रकार बुझिन्छ । साहित्यमा कविता, कथा, नाटक, उपन्यास, निबन्ध जस्ता विधाहरू भए जस्तै पत्रकारितामा पनि विभिन्न विधाहरू हुन्छन् । अखबारको पहिलो पृष्ठमा छापिने समाचार, रूपक (फिचर) र कार्टुनदेखि लिएर भित्रि पृष्ठहरूमा छापिने सम्पादकीय, टिप्पणी, लेख, समीक्षा आदि पत्रकारिताका विधाहरू हुन् । समाचारपत्र, समसामयिक पत्रिका तथा रेडियो टि.भी जस्ता सञ्चार माध्यमले प्रकाशन र प्रसारण गर्ने जे जस्ता सामग्रीहरू छन् तिनका प्रकार र भेद नै विधा हुन् । सञ्चार सामग्रीमा रहेका विषयवस्तुका विशेष प्रवृत्ति, प्रस्तुतिका खास ढाँचा र शैली तथा संरचनाका आधारमा विधाहरूको भेद गरिन्छ ।

^{२३} भानुभक्त आचार्य र घमराज लुईटेल (२०६९) नेपाली पत्रकारिता (दो.सं) काठमाडौं: प्रधानबुक हाउस, पृ. ८० ।

^{२४} भुसाल र अन्य पूर्ववत्, पृ. ४ ।

पत्रकारितामा प्रचलित विधाहरूलाई तीन भागमा विभक्त गर्न सकिन्छ :

क) मौलिक विधा

ख) व्यावसायिक विधा

ग) आगन्तुक विधा

क) मौलिक विधा

मौलिक विधालाई पत्रकारितामा स्वकीय विधा पनि मान्न सकिन्छ । पत्रकारिताको खास पहिचान दिने यी विधाहरू पत्रकारिताबाहेक अन्य कुनै क्षेत्रमा प्रयुक्त हुँदैनन् । पत्रकारिता निहित समसामयिकता र नवीनताको निर्वाह यिनै विधाहरूले गरेका छन् । मौलिक विधा अन्तर्गत समाचार, सम्पादकीय, अन्तर्वार्ता, सामयिक टिप्पणी रूपक सम्वादालाई चिठी, पुस्तक परिचय, व्यङ्ग्यविनोद, लेख, पुस्तक परिचय आदि पर्दछन् ।

ख) व्यावसायिक विधा

पत्रपत्रिकाले आफ्नो पत्रिकामा छपाएर र रेडियो टि.भी ले प्रसारण गरेर सिधै रकम प्राप्त गर्ने सामग्रीहरू व्यावसायिक विधामा पर्दछन् । विज्ञापन, शुभकामना सन्देशले पत्रकारितालाई जिवित राख्ने सशक्त साधन र महत्वपूर्ण स्रोत मानिन्छ ।

ग) आगन्तुक विधा

पत्रकारिताबाहेक ज्ञानविज्ञानका अन्य क्षेत्रहरूमा प्रचलित विधाहरूमा पनि समसामयिक महत्व र आवश्यकताले गर्दा पत्रकारितामा प्रयोग गरिन्छ । यसरी अन्यत्रबाट ल्याएर प्रयोग गरिने विधाहरूलाई आगन्तुक विधा मानिन्छ । आगन्तुक विधाहरूमा कार्टुन, चित्र, फोटो, साहित्यिक, संवाद, ठट्ट्यौली, वार्ता, प्रश्नोत्तर आदि राशिफल, शाब्दिक खेल, शब्दजाल, पत्रमित्रता, हाजिरीजवाफ, अनुसन्धानात्मक खोजपूर्ण बौद्धिक लेख आदि पर्दछन् । समाचारपत्रको भित्रि पृष्ठमा छापिने तथा बाहिरी पृष्ठमा छापिने यी आगन्तुक विधाहरूमध्ये कार्टुनचित्र, राशिफल, शाब्दिक खेल, पत्रमित्रता जस्ता विधाहरू त पत्रकारिताको रैथाने विधा बनिसकेको पाइन्छ ।

३.५ नेपालमा पत्रपत्रिकाको आरम्भ

नेपाली पत्रपत्रिकाको इतिहास “गोर्खापत्र” लाई सबैभन्दा जेठो पत्रिकाको रूपमा मानिएको छ । यद्यपि “गोर्खापत्र” प्रकाशित हुनुभन्दा अघि नै १९४८ सालतिर बनारसबाट युवाकवि मोतीराम भट्टको सक्रियतामा “गोर्खा भारत जीवन” प्रकाशित भएको सङ्केत मिल्छ भने १९५५ साउनदेखि राजधानी काठमाडौँबाट मोती मण्डलीको सक्रियतामा “सुधासागर” मासिक पत्रिका प्रकाशित भएको बुझिन्छ । पण्डित नरदेव मोती कृष्ण शर्माद्वारा नेपाली भाषाको उन्नति गर्ने उद्देश्यले यो पत्रिका पाशुपत प्रेस ठँहिटीबाट प्रकाशनमा आउन थालेको भए तापनि आजसम्म यसको एकप्रति पनि देख्न पाइएको छैन । “सुधासागर” प्रकाशनमा आएको झण्डै दुई वर्ष १० महिनापछि विक्रम सम्वत् १९५८ जेष्ठ ३ गते सोमबार अर्थात् तदनुसार छ भने १९०१ मा “गोर्खापत्र” प्रकाशनमा आयो । नेपाली पत्रपत्रिकामा यो पहिलो साप्ताहिक समाचार पत्र हो । “सुधासागर” लाई मासिक साहित्यिक पत्रिका भएकोले “गोर्खापत्र” लाई जेठो अखबारका रूपमा मानिएको हो । यसैगरी दार्जिलिङ्गबाट सन् १९०१ जनवरी देखि मासिक रूपमा “गोर्खे खबर कागत” प्रकाशित भएको देखिन्छ । तर “गोरखापत्र” को इतिहासमा एउटा किम्बदन्ती सुनिने गरिएको छ । विक्रम सम्वत् १९४८ सालमा बेलायतका फिल्ड मार्शल लर्ड रबर्ट नेपाल आउँदा उनलाई बिहानको चिया नास्तासँग अखबार पनि चाहिने भएकाले तत्कालीन प्रधानमन्त्री वीर शमशेरले “गोरखापत्र” छाप्न लगाएर दिए रे भन्ने तथ्यलाई कोट्याएर हेर्दा त्यतिखेर कुनै अखबार छापिएको देखिन्छ । नेपालमा अखबारको पर्यायवाची शब्दको रूपमा चलेको गारेखापत्र २००७ साल अगाडि सरकारी गजेटको रूपमा थियो भने आज पनि कुनै समाचार यसमा नछापिकन औपचारिक समाचार हुन नसक्ने तथ्य उल्लेखनीय छ ।^{२५}

३.६ सम्पादकीय

३.६.१ सम्पादकीय परिचय

^{२५} रामकृष्ण रेग्मी (२०६४), विश्व सूचना तथा सञ्चार प्रणालीका नयाँ आयामहरू (दो.सं) काठमाडौँ: नेपाल प्रेस इन्स्टिच्युट, पृ.३२ ।

सम्पादकीय भनेको समाचारपत्रको वा समाचार संस्थाले कुनै विषयवस्तु वा मुद्दामा मत वा विचार प्रकट गर्ने विश्लेषणात्मक लेख हो । सम्पादकीयलाई स्थायीस्तम्भ वा लिडर पनि भनिन्छ । सम्पादकीय कुनै महत्वपूर्ण विषयमा जनसमुदायको ध्यानाकर्षण गरी केही बौद्धिक र विवेचनात्मक ढङ्गले लेखिने तथा समाचारपत्र वा पत्रिकाको धारणा व्यक्त गर्ने लेखोट नै सम्पादकीय हो । यो पत्रिकाहरूमा प्रायः मध्ये पृष्ठमा छापिन्छ । सम्पादकीय यस सम्बन्धित प्रकाशन संस्थाको नीतिका एकलौटी प्रस्तुत गरिन्छ ।

सम्पादकीय समाचार होइन र विज्ञापन पनि होइन, यो घटना विषयवस्तुप्रति प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने स्तम्भ हो । सम्पादकीय अखबारहरू स्वतन्त्र प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका हुन्छन् । तर सम्पादकीयमा जस्तोसुकै विचार वा प्रतिक्रिया, दृष्टिकोण राखे पनि सम्पादकीय सन्तुलित हुनुपर्छ । सम्पादकीयमार्फत नैतिकवान् बन्न प्रेरित गर्न सकिन्छ, कर्तव्य बोध गराउन सकिन्छ, सम्बन्धित व्यक्ति वा आधिकारिक निकायको ध्यानाकर्षण गर्न सकिन्छ । जनमत निर्माण गर्न सकिन्छ, साथै समस्याको निराकरणका लागि समाधानका उपायसमेत बताउन सकिन्छ । यसर्थ, अखबारमा सम्पादकीयको महत्वपूर्ण स्थान छ ।^{२६}

सम्पादकीय लेख्दा सबभन्दा पहिले ध्यान दिनुपर्ने कुरा के हो भने यसमा समाचारको दैनिक विचार प्रस्तुत गरिन्छ । घटनाहरूको विवरण हैन, ती घटनाहरू उपर प्रतिक्रिया व्यक्त गरिने स्तम्भ हो । सम्पादकीय, सम्पादकीय विचारसँग पृष्ठमा सम्पादकीयलाई चिठी लागयत अन्य विचार प्रधान लेखहरू मार्फत् विभिन्न व्यक्तिहरूले विविध घटनाहरू उपर आफ्नो विचार, प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न सक्छन् । तर सम्पादकीयमा भने सम्बन्धित अखबारमा कार्यरत पत्रकारहरू मात्र आफ्नो विचार राख्छन् । जसलाई सम्बन्धित अखबारमा विचार भनी चिनिन्छ । यसो गर्दा समग्रमा अखबारको नीतिभिन्न रहनु पहिलो आवश्यकता हुन्छ ताकि पाठकहरूलाई अखबारको घोषित नीति तथा उद्देश्यबारे भ्रम नहोस् । सम्पादकीयमा व्यक्त विचारले उक्त अखबारको प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । त्यसैले विचार नभएको सम्पादकीय, सम्पादकीय हुँदैन । तर यसको

^{२६} श्रीराम खनाल, पूर्ववत् पृ.१३९ ।

अर्थ समाचार अथवा घटना, विचार सम्पादकीयमा राख्ने हुँदैन भन्ने होइन । आफ्नो तर्क, विचार र निष्कर्षको पुष्टि गर्न राख्न पनि सकिन्छ तर विचारकै विकल्पको रूपमा भने होइन ।^{२७}

सम्पादकीय समाचार पत्रमा नियमित रूपमा निश्चित स्थानमा प्रकाशित हुने गर्दछ । सम्पादकीय समाचार होइन र विज्ञापन पनि होइन । यो घटना, विषयवस्तुप्रति विचार व्यक्त गर्ने स्तम्भ हो । सम्पादकीय पढेर नै सम्पूर्ण समाचारपत्रको गुणस्तरलाई नाप्न सकिन्छ । त्यसैले ब्रेडल निकोलेसले सम्पादकीयलाई अखबारको मुटु मान्दछन् ।^{२८}

सम्पादकीय भन्नाले सम्बन्धित पत्रिकाको सम्पादकले आफ्नो पत्रिकाको तर्फबाट कुनै विषय माथि विश्लेषण गर्दै उपयुक्त सुझाव दिने गरी लेखिने एक नियमित लेखन हो । सम्पादकीयलाई पत्रिकाको आधिकारिक अभिव्यक्ति वा अग्रलेख पनि भन्ने गरिन्छ । यसमा लेखकको नामरेखा उल्लेख गरिँदैन । सम्पादकीयको भाषा स्तरीय र विश्लेषणात्मक हुनुपर्छ । सम्पादकीयका लागि सधैं एउटा निश्चित स्थान छुट्याएको हुन्छ । यो सामान्यतः २ सय ५० देखि ३ सय शब्दसम्मको हुनुपर्छ । दुई छुट्टाछुट्टै विषयमा सम्पादकीय लेख्ने चलन पनि छ, तर दुई भन्दा बढी सम्पादकीय लेख्नु राम्रो मानिँदैन । सम्पादकीय सधैं सम्पादकले नै लेख्नुपर्छ भन्ने छैन, पत्रकारितामा राम्रो अनुभव र दखल भएका व्यक्ति (सहसम्पादक, उपसम्पादक आदि) लाई यसको जिम्मा दिइएको हुन्छ ।^{२९}

यसरी सम्पादकीय भनेको कुनै समसामयिक विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिने जनताको ध्यान केन्द्रित गर्ने विश्लेषणात्मक लेखोट हो । जुन प्रायः पत्रपत्रिकाको मध्यपृष्ठमा लेखिन्छ । यो प्रकाशन संस्थाको निजी अबधारणामा व्यक्त विचार हो । जसमा विषयवस्तुलाई विभिन्न तर्क समसामयिक परिस्थितिअनुसार प्रष्ट पारिएको हुन्छ ।

३.६.२ सम्पादकीय अर्थ

‘सम्पादकीय’ अङ्ग्रेजी शब्द एडिटोरियलको समानार्थी शब्द हो । सम् + पाद् + अक को संयोजनबाट सम्पादक शब्द बनेको छ । यही सम्पादक शब्दमा ‘ईय’ प्रत्यय समायोजन

^{२७} निर्माण मणि अधिकारी (२०६८), आमसञ्चार र पत्रकारिता (चौ.सं), काठमाडौं: प्रशान्ति पुस्तक भण्डार, पृ.१२० ।

^{२८} चिरञ्जीवि खनाल (२०६४), सञ्चार जगत (दो.सं), काठमाडौं: फ्रेडरिक इबर्ट स्टिफ्टुड, पृ.२११ ।

^{२९} भानुभक्त आचार्य र घमराज लुईटेल पूर्ववत् पृ. १६३ ।

भएर सम्पादकीय शब्दको निर्माण भएको छ । यो शब्द संस्कृत स्रोतबाट नेपाली भाषामा भित्रिएको पाइन्छ । त्यसैले सम्पादकीय शब्द तत्सम शब्द हो । नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले सम्पादकीय शब्दको अर्थ नाम र विशेषणका आधारमा फरक फरक देखाएको छ । नामको अर्थमा सम्पादकको तर्फबाट समसामयिक विषयमा आफ्नो दृष्टिकोणसमेत राखेर लेखिएको विशेष लेख, सम्पादक्यौलीलाई सम्पादकीय भनेको छ । त्यस्तै विशेषणका अर्थमा सम्पादकसम्बन्धी, सम्पादकलाई सम्पादकीय भनेको पाइन्छ ।

३.६.३ सम्पादकीयको परिभाषा

सम्पादकीय के हो भन्ने विषयमा विभिन्न विद्वान्हरूले चर्चा परिचर्चा गर्दै आएको पाइन्छ । सम्पादकीयसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण परिभाषाहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

एम. लायल स्पेन्सर- “सम्पादकीय सङ्क्षेपमा गरिएको तथ्य र विचारको यस्तो तर्कसङ्गत तथा सुरुचिपूर्ण प्रस्तावना हो जसको उद्देश्य मनोरञ्जन, विचारलाई प्रभावित गर्नु वा कुनै महत्वपूर्ण समाचारलाई पाठकलाई त्यसको महत्व बुझ्ने गरी भाव प्रस्तुत गर्नु हो ।”

ज्योफ्रे पार्सन्स- “सम्पादकीय लेखमा आफूले लेख्न लागेका विषय पृष्ठभूमिबारे व्यापक र विस्तृत ज्ञानका साथै कुनै पनि विषयमा पाठकको विचार सही रूपमा उत्तेजित गराउन सक्ने क्षमता आवश्यक हुन्छ ।”

फ्रायडमिलन वी. स्मिथ- “सम्पादकीय पृष्ठलाई अखबारको विवेकपूर्ण चेतना भन्दछन् र यो भनाई सत्य हो ।”^{३०}

डि.एस. मेहत्- “समाचार पत्रको विचार हेर्ने ऐना सम्पादकीय हो ।”

लोहस एम. लावन- “मेरो विचारमा पत्रपत्रिकाको आवाज अभिव्यक्त हुने ठाउँ सम्पादकीय हो । समाचार पत्रको महत्व र ओज नाप्ने कसी सम्पादकीय हो तसर्थ सम्पादकीय लेख्दा गम्भीर हुनुपर्दछ ।”

शरदचन्द्र बस्ती- “सम्पादकीय भनेको विचार व्यक्त गर्ने ठाउँ हो ।”

^{३०} विजय चालिसे (२०६५), समाचार सङ्कलन तथा सम्पादन समाचार लेखन तथा सम्पादन (ते.सं), काठमाडौं: सृष्टि प्रकाशन, पृ. ६४ ।

नेपाली शब्दसागर- “पुस्तक वा पत्रपत्रिकामा विषयवस्तुलाई स्पष्ट्याउन सम्पादकले सङ्क्षिप्त रूपले लेखेको लेख वा टिप्पणी नै सम्पादकीय हो ।”

यसरी सम्पादकीय भनेको समाचारपत्रको आवाज अभिव्यक्त हुने समसामयिक विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएको विश्लेषणात्मक लेखोट हो ।

३.६.४ सम्पादकीय संरचना

सम्पादकीय मूलतः ३ खण्डमा आधारित हुन्छ । सुरुमा विषयवस्तु वा समाचारबारे छोटो परिचय हुन्छ । सुरुवात निकै सरल र स्पष्ट भाषामा हुनुपर्दछ । मध्यभागमा तथ्य विवरण साथ आफ्नो तर्क पेश गरिन्छ । व्याख्या, विस्तार र मूल्याङ्कन सहितको मत प्रकट गर्ने कार्य सम्पादकीयको दोस्रो भागमा गरिन्छ ।

तेस्रो भाग वा अन्त्यमा सम्पादकीयको उपसंहार हो । यस भागमा स्पष्टसँग निष्कर्ष वा निचोड प्रस्तुत गरिन्छ । पाठकलाई दोधारमा पार्ने, दोहोरो अर्थ दिने किसिमको निष्कर्ष हुनु हुँदैन । यस भागमा सुभाषण दिने, सल्लाह दिने, शिक्षा दिने, प्रोत्साहित गर्ने वाक्यांशहरू पर्नुपर्दछ ।

सम्पादकीयको आकार अखबारको आकार वा साइजमा भर पर्दछ । सम्पादकीय प्रायः ३४ वटा अनुच्छेदमा लेखिन्छ । सम्पादकीय सम्पादक, वरिष्ठ सम्पादक, सहसम्पादक आदिले लेख्ने गरेको पाइन्छ । सम्पादकीयको भाषा सशक्त हुनुपर्दछ । सौम्य र नरम भाषामा सम्पादकीय लेख्नु राम्रो हुन्छ ।^{३९}

३.६.५ सम्पादकीय लेखन

अखबारमा सम्पादकीय रहनु अनिवार्य छ वा छैन भन्ने कुरा यदाकदा बहसको विषय बन्ने गरेको छ । “न्यूजविक”, “टाइम” जस्तो विश्वविख्यात अन्तर्राष्ट्रिय पत्रिकाहरूमा समेत सम्पादकीय स्तम्भ नियमित रूपले नराखिएको प्रसङ्ग पनि समय-समयमा परिचर्चामा आउने गर्छ तर सामान्यतः सम्पादकीय अखबारको एक अभिन्न अङ्गको रूपमा स्वीकार गरिएको पाइन्छ । कतिपय व्यक्ति त यसलाई अखबारको मुटु वा आत्माकै रूपमा पनि लिने गर्दछन् ।

^{३९} श्रीराम खनाल पूर्ववत् पृ. १४० ।

सर्वेक्षणहरूले सम्पादकीय सबैभन्दा कम पढिने स्तम्भको रूपमा देखाएका छन् तापनि यसलाई अखबारको आवाज भनी ठूलो महत्व दिइन्छ।^{३२}

समाचारमा जस्तो अत्यन्त सरल र स्पष्ट भाषाको प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने बाध्यता सम्पादकीयमा हुँदैन। यो स्तम्भ थोरै व्यक्ति त्यो पनि जानकार व्यक्तिहरूले बढी पढ्ने गर्दछन् तर पनि सरल, सोभो र स्पष्ट अभिव्यक्तिलाई सर्वोत्तम अभिव्यक्तिको माध्यम मानिन्छ। अनि यसलाई प्रभावकारी बनाउन कुनै व्यक्ति विशेष वा समूह विशेषलाई लक्षित गरी लेखिनु पर्छ। ताकि सम्बन्धित पाठकले उक्त सम्पादकीयसँग आफूलाई आत्मासात् गर्न सकोस्।

सम्भव भएसम्म व्यक्त गर्न खोजिएको विचार सुरुमै अर्थात् पहिलो वा दोस्रो अनुच्छेदमै राख्नु वाञ्छनीय हुन्छ। यसो गर्दा सम्पादकीयमा भन्न खोजिएको के हो पाठकलाई सुरुमै अनुमान हुन्छ। त्यसपछि मात्र विचारको पुष्टि गर्न के कस्तो तर्क दिइएको छ भन्ने तर्क ध्यानपूर्वक पढिन्छ।

कुनै पनि विषयमा विचार प्रस्तुत गर्न र त्यसको प्रभाव पाठकहरूमा पार्न सम्बन्धित विषयको लेखकलाई गहिरो विषय ज्ञान हुनु आवश्यक हुन्छ। अर्थात् सम्पादकीय लेखकको आफ्नो विषयमा ज्ञाता नभइकन कुनै ठोस तर्क वा विचार प्रस्तुत गर्दा प्रभावकारी हुन सक्दैन। यसका लागि सन्दर्भ सामग्रीको अध्यापन लगायत सार्वजनिक सभा, बैठकमा सहभागी भएर, पत्रपत्रिका पढेर, विभिन्न क्षेत्रका व्यक्तिहरूसँग अन्तर्क्रिया सम्पर्क आदि गर्नु उपयोगी मानिन्छ। यसबाट विषयवस्तुको गहिराईमा पुग्न सहयोग मिल्छ।^{३३}

३.६.५.१ सम्पादकीय लेखनका प्रकार

सम्पादकीय लेखनलाई विषयवस्तुको प्रस्तुतिका आधारमा चार भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

- क) विश्लेषणात्मक सम्पादकीय
- ख) आलोचनात्मक सम्पादकीय
- ग) प्रोत्साहनमूलक सम्पादकीय
- घ) प्रशंसामूलक सम्पादकीय

^{३२} अनिल किशोर पुरोहित (१९९८), आम पत्रकारिता, दार्जलिङ्, पृ.६२।

^{३३} निर्मलमणि अधिकारी पूर्ववत् पृ. १२१।

क) विश्लेषणात्मक सम्पादकीय

कुनै तत्कालीन घटना विशेष वा समाचारमा आधारित भएर विश्लेषणात्मक पाराले लेखिएका सम्पादकीयहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । समाचार प्रस्तुतिमा समेट्न नसकिएका महत्वपूर्ण कुराहरूलाई सम्पादकीयको माध्यम बनाएर सम्बन्धित पक्षलाई दबाव दिन वा प्रभावित गर्न यस्तो सम्पादकीय लेख्ने गरिन्छ ।

ख) आलोचनात्मक सम्पादकीय

कुनै महत्वपूर्ण काम राष्ट्र वा समुदायको हित विपरीत भइरहेको छ भन्ने सम्पादक वा सञ्चार गृहलाई लागेमा सरकार वा कुनै सरोकारवाला पक्षको गलत कार्यको आलोचना गर्दै गलत ढंगले चालिएका कदमहरू तुरुन्त सच्याउन चेतावनीको भाषामा यस्ता सम्पादकीयहरू लेखिन्छन् । यस्तो आलोचना सकारात्मक भविष्यप्रति आशावादी भएर गरिएको हुन्छ र आलोचनाका साथै केही सुझावहरू पनि त्यसमा दिइएको हुन्छ ।

ग) प्रोत्साहनमूलक सम्पादकीय

यस सम्पादकीयको मूल ध्येय सरोकारवाला पक्षलाई कुनै कार्य गर्न वा नगर्नका लागि उत्प्रेरित गर्नु हो । यसले कुनै व्यापक जनचासो रहेको मुद्दा वा विषयमा सम्बन्धित पक्षको आलोचना वा मूल्याङ्कन गर्दछ र कुनै बहुसङ्ख्यकलाई हित हुने कदम चाल्न सबैभन्दा बढी जोड दिन्छ । सामान्यतः त्यस्तो उपाय सम्पादकीयमै सम्झाइएको हुन्छ ।

घ) प्रशंसामूलक सम्पादकीय

प्रशंसामूलक सम्पादकीय कुनै पक्षलाई बधाइ दिन, राम्रो काम गरिरहन वा अझ राम्रो ढङ्गले अधि बढ्न स्याबासी र शुभकामना दिन लेखिन्छन् तर यस्ता सम्पादकीयहरू विरलै लेखिन्छन् । किनभने एउटा सञ्चार माध्यमले स्वागत गर्ने किसिमका सार्वजनिक चासो भएका महत्वपूर्ण कार्यहरू कहिलेकाहीं मात्र हुन्छन् ।

३.६.५.२ सम्पादकीयको वर्गीकरण

विभिन्न विद्वान् तथा पत्रकारहरूले विभिन्न समयमा सम्पादकीयलाई विभिन्न किसिम र प्रकारमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ ।

विजय चालिसेले सम्पादकीयलाई निम्न तीन वर्गमा विभाजन गरेका छन् :

क) विचार प्रत्यावर्तक

ख) तात्कालिक

ग) वैचारिक प्राथमिकता

अनिल किशोर पुरोहितले सम्पादकीयलाई निम्न ६ वर्गमा विभाजन गरेका छन् :

क) उत्साहजनक सम्पादकीय

ख) कर्तव्यबोधक सम्पादकीय

ग) सुभावात्मक सम्पादकीय

घ) पक्ष समर्थक सम्पादकीय

ङ) विशेष दिवस वा पर्वमा आधारित सम्पादकीय

च) प्रशासनिक सम्पादकीय

स्टोने सिफेटले सम्पादकीय लेखनको उद्देश्यका आधारमा सम्पादकीय तीन प्रकारका हुने कुरा बताएका छन् :

क) सूचनामूलक वा व्याख्यात्मक सम्पादकीय

ख) परिवर्तनमूखी सम्पादकीय

ग) आनन्ददायक वा आश्चर्यजनक सम्पादकीय

सबैलाई समेट्दा सम्पादकीय निम्न चार किसिमका हुने देखिन्छ ।

क) विचार प्रत्यावर्तक सम्पादकीय

ख) समर्थक सम्पादकीय

ग) परिवर्तनमूखी सम्पादकीय

घ) कर्तव्यबोधक सम्पादकीय

३.७ सम्पादकीयको भाषा

सम्पादकीय लेखदा तथ्य र विचारको वस्तुनिष्ठ सन्तुलनतर्फ एकदमै ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । निर्भीकता, निर्लिप्तता, तर्कपूर्ण क्रमिक विकास तथ्यपूर्ण कारण सङ्क्षिप्त (दुई सय पचासदेखि तीन सय शब्द) स्पष्टता र निष्पक्ष विश्लेषण सम्पादकीयका विशेषता र प्राथमिक आवश्यकता हुन् । त्यस्तै विचार वा निष्कर्षको सन्तुलनपूर्ण प्रतिपादन आवश्यक मानिन्छ ।^{३४}

बोलचाल एवम् व्यवहार र समाचारपत्रका अन्य सामग्रीको भाषामा तुलनामा सम्पादकीयको भाषा मानक मानिने यसको भाषा सरल, सहज र शुद्ध हुनु बाञ्छनीय मानिन्छ ।^{३५}

सम्पादकीय भाषा स्पष्ट, सरल र पढौँ-पढौँ लाग्ने भयो भने त्यति पाठकहरू सम्पादकीयप्रति आकर्षित हुन्छन् । सम्पादकीय लेखदा स्पष्टता, सरलता र सुपाठ्यतालाई बढी ध्यान दिनुपर्दछ । सम्पादकीयमा यसै अनुरूपको भाषा प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ । सम्पादकीयमा अनावश्यक शब्द, वाक्य, प्रसङ्ग र अनुच्छेदहरू राख्नु उचित मानिँदैन । सम्पादकीयमा प्रयोग हुने शब्द-शब्द, वाक्य-वाक्य र अनुच्छेद-अनुच्छेदबीच सम्बद्धक-सम्बद्धनको शृङ्खला मिल्नु जरूरी हुन्छ । सम्पादकीयमा घुमाउरो र कलात्मक भाषाभन्दा सोभो भाषा प्रयोग गर्नु उपयुक्त मानिन्छ ।

३.८ सम्पादकीयको काम

सम्पादकीयको काम विभिन्न हुने गर्दछ । असल सम्पादकीयका कामहरू निम्नानुसार छन् :

- पाठकलाई अभिप्रेरित गर्ने ।
- भ्रष्टाचार, सामाजिक विसङ्गति एवम् अनियमितता हटाउन सहयोग गर्ने ।
- पाठकलाई सचेत गराउने ।
- सुभाष सल्लाह दिने ।

^{३४} विजय चालिसे (२०५७), समाचार सङ्कलन तथा सम्पादन समाचार लेखन तथा सम्पादन (दो.सं) काठमाडौँ: सृष्टि प्रकाशन पृ.६५ ।

^{३५} अनिल किशोर पुरोहित (१९९८), आम पत्रकारिता, दार्जिलिङ्ग, पृ.६० ।

- नैतिक एवम् कर्तव्य बोध गराउने ।
- विविध मतलाई प्रतिनिधित्व गराउने ।
- मनोरञ्जन प्रदान गर्ने ।
- अखबारको परिचय र स्तर मापन गर्ने ।
- जनमत निर्माण गर्ने ।^{३६}

सम्पादकीयले जानकारी दिने सर्तक गर्ने, भाव्य वा व्याख्या गर्ने, शिक्षित गर्ने, मार्गदर्शन गर्ने, सम्झाउने, सहमत गराउने, मञ्च प्रदान गर्न प्रेरित गर्न र मनोरञ्जन समेत गर्ने विविध काम गर्दछ भनिन्छ ।^{३७}

३.९ असल सम्पादकीयका विशेषताहरू

सम्पादकीय लेख्य, तथ्य र विचारको वस्तुनिष्ठ सन्तुलनतर्फ एकदमै ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । निर्भिकता, तर्कपूर्ण क्रमिक विकास, तथ्यपूर्ण कारण, सङ्क्षिप्त (दुई सय पचासदेखि तीन सय शब्द) स्पष्टता र निष्पक्ष विश्लेषण सम्पादकीयका विशेषता र प्राथमिक आवश्यकता हुन् ।^{३८}

- सरल लेखन,
- छोटो वाक्यको प्रयोग,
- सरलबाट जटिलतर्फ उन्मुख,
- परिचित शब्दको प्रयोग,
- अनावश्यक शब्दहरूको प्रयोग नगरिएको,
- वास्तविक तथा स्पष्ट लेखन,
- प्रभाव पार्ने हिसाबले नभई विचार अभिव्यक्त गर्ने हिसाबले लेखिएको,
- सकारात्मक धारणाको प्रभुत्व भएको,
- सन्तुलित एवम् समन्वयात्मक आलोचना गरिएको,

^{३६} चिरञ्जीवी खनाल पूर्ववत् पृ.२१२ ।

^{३७} विजय चालिसे पूर्ववत् पृ.६५ ।

^{३८} ऐजन पृ.६५ ।

- सम्पूर्ण समुदायको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने,
- समसामयिक तथा जनचासोसँग सम्बन्धित विषयवस्तु प्रस्तुत भएको,
- मौलिकता प्रस्तुत गर्न सक्ने,
- कानुनी चुनौतीहरूप्रति सचेत,
- उपदेशात्मक तथा आलङ्कारिक शैलीको प्रयोग नभएको,
- सामान्यीकृत व्याकरण र शब्दावलीको प्रयोग भएको,
- प्रश्नहरू कम प्रयोग भएको,
- शीर्षकले सम्पूर्ण विषयवस्तु समेट्ने खालको,
- सामान्यीकृत अभिव्यक्तियुक्त,
- व्याकरणक शुद्धता भएको,
- छोटो अनुच्छेदको प्रयोग गरिएको,
- निष्कर्ष दिने खालको,
- जसबाट, जसमा, जसको जस्ता शब्द प्रयोग नगरिएको,
- पहिलो, दोस्रो, तेस्रो भन्ने जस्ता शब्दहरू प्रयोग नभएको,
- माथि भनिए अनुसार, माथि दिए अनुसार जस्ता सन्दर्भ जनाउने शब्द हटाइएको,
- संवादको प्रयोग नभएको,
- म, तिमी, मलाई जस्ता सर्वनामहरू हटाइ बहुवचन जनाउने सर्वनाम प्रयोग गरिएको ।

३.१० सम्पादकीय लेख्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- सम्पादकीय लेख्नुपूर्व यस अङ्कका लागि कुन विषय महत्वपूर्ण छ, आफ्नो अखबारको भनाइ के हुनुपर्छ भनी सम्पादन समूहसँग आवश्यक परामर्श गर्नुपर्छ ।
- दैनिक अखबारहरूको प्रायः अधिल्लो दिन आफ्नो अखबारमा प्रकाशित भइसकेको महत्वपूर्ण समाचार माथि सम्पादकीय लेख्छन् । त्यसैले सम्पादकीय लेख्नुपूर्व विषयवस्तुको पर्याप्त जानकारी र घटनाको पछिल्लो अवस्थाका बारेमा जानकारी हुनुपर्छ ।

- सम्पादकीयको विषयवस्तु सकेसम्म बढी पाठकहरूको चासोको विषय होस् भन्नेमा पर्याप्त ध्यान दिनुपर्छ ।
- सम्पादकीयले कसलाई ध्यानाकर्षण गराउन खोजेको हो? के गरोस् वा नगरोस् भन्न खोजेको हो स्पष्ट भाषामा लेख्नुपर्छ ।
- जतिसुकै गहन विषयमाथि लेखिएको भए पनि सम्पादकीयको भाषा सरल हुनुपर्छ ताकि सबै लक्षित पाठकले सजिलै बुझ्न सकून् ।
- कसैको आलोचना गर्दा कानूनसम्मत तरिकाले तर्कसहित शिष्ट भाषामा आलोचना गर्नुपर्छ । पूर्वाग्रही र एकपक्षीय पाराले सम्पादकीयमा कसैको आलोचना गर्नु हुँदैन ।
- सम्पादकीयमा समस्या मात्र देखाउने हैन कि त्यस समस्याको समाधान के हुनु सक्छ भनी विकल्प सुझाउनुपर्छ ।^{३९}

सम्पादकीय लेखन सम्बन्धमा टमश फाउण्डेशनका सम्पादकीय अध्ययन विभागले केही सुझाव दिएको छ । जस अनुसार विषयको जानकारी र तथ्य नजानी सम्पादकीय लेख्नु ठीक हुँदैन । त्यस्तै अरु अवसरमा दिइएका समाचार र तथ्यको परीक्षण नगरी त्यत्तिकै सत्य मानेर सम्पादकीयको विषय बनाउनु हुँदैन । राजनीति, उद्योग आदि सबै विषयमा विशेषज्ञहरूसँग छलफल गर्ने, लेख्न चाहेको विषयलाई वा लक्ष्यमा प्रभावकारी प्रारम्भ गर्ने, सम्पादकीय र त्यसको प्रारम्भ आफैँमा पूर्ण हुने गरी प्रस्तुत गर्ने निष्पक्ष दृष्टिकोण, ठीकसँग काम गर्न सक्ने आत्मविश्वास र प्राप्त सबै जानकारीलाई रूचिपूर्ण र रोचक रूपमा सङ्कलन गर्न सक्ने क्षमताको आवश्यकता हुन्छ ।^{४०}

३.११ सम्पादकीयमा राख्न नमिल्ने कुराहरू

सम्पादकीय एक विश्लेषणात्मक लेख हो । यो समसामयिक विषयवस्तुमा तयार पारिन्छ । यसमा आलोचना मात्र नभई समाधानका उपायहरू पनि राखिन्छ । यसमा राख्न नमिल्ने कुराहरू निम्न लिखित छन् :

- प्रथम पुरुष एकवचन 'म',

^{३९} भानुभक्त आचार्य र घमराज लुईटेल पूर्ववत् पृ.१६४ ।

^{४०} विजय चालिसे पूर्ववत् पृ.६७ ।

- भुटो, अन्दाजी र अनावश्यक व्याख्या,
- व्यक्तिको चरित्र तथा प्रतिष्ठाका आँच आउने प्रसङ्ग,
- गैर कानुनी विषयको वकालत,
- लामा अनुच्छेदहरू,
- उपशीर्षकहरू,
- व्याकरणात्मक बन्धन तथा अस्पष्ट लेखन,
- जटिल तथा प्राविधिक शब्दहरू,
- प्रश्नबाट अन्त्य,
- वास्तविकतालाई बेवास्ता गरिएको तथ्य,
- अस्पष्ट र द्विविधात्मक सन्दर्भ (त्यो) ।

३.१२ लुम्बिनी एक चिनारी

रूपन्देहीको बुटवल पश्चिम नेपालको एक महत्वपूर्ण औद्योगिक एवम् शैक्षिक केन्द्र हो । यसले सञ्चारको क्षेत्रमा ठूलो फड्को मारेको छ । पञ्चायत कालको अन्त्यमा रूपन्देही र पाल्पा जिल्लामा दर्ता गर्न नदिइ नवलपरासी जिल्लामा दर्ता नं. ४/०४५/०४७ दर्ता भई पौष ११ गतेदेखि प्रकाशित भएको लुम्बिनी राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका हो ।

लुम्बिनीमा वि.सं. २०५४ को सुरुदेखि प्रत्येक शनिबारको अङ्कमा साहित्य सृजनालाई स्थान दिँदै आएको छ । यसमा बाल प्रतिभाहरूका निम्ति पनि स्थान दिइएको छ । कविता, गीत, मुक्तक, लघुकथा, अनुवादित आदि रचनाहरू यसमा प्रकाशित हुँदै आएका छन् । समाचार प्रधान पत्रिका भए पनि साहित्य सृजनामा महत्वपूर्ण योगदान दिँदै आएको छ । सिद्धार्थ पब्लिकेशन प्रा.लि. द.नं. ९३१०/०५५/०५६ बाट यो पत्रिका प्रकाशित हुँदै आएको छ । यो पत्रिका बुटवल-१३, माभगाउँबाट प्रकाशित हुन्छ । लुम्बिनी पत्रिका स्थापना कालदेखि सादा ४ पृष्ठमा प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

लुम्बिनी पत्रिकाका निम्ति अध्यक्ष एम.बी. विश्वकर्मा प्रधान सम्पादक कर्णवहादुर कार्की र सम्पादक मोहन चापागाई रहेको पाइन्छ । सम्पादकदेखि लिएर यसमा कार्यरत कर्मचारी ३३ जना रहेको देखिन्छ । नेपाल सरदरको मध्यभाग, पूर्वपश्चिम लोकमार्ग तथा सुनौली पोखरा

राजमार्गको काखमा रही दैनिक लाखौं पाठकसँग लुम्बिनीको जीवन्त सम्बन्ध कायम गर्दै आएको पाइन्छ । त्यसरी नै आफ्नै इन्टरनेट सेवा भएका कारण विदेशमा बस्ने पाठक माझमा पनि लोक प्रियता हासिल गरेको देखिन्छ । यातायात सुविधा भएका विभिन्न जिल्लामा यो पत्रिका वितरण भएको पाइन्छ । हाल यो पत्रिका लुम्बिनी गण्डकी र राप्ती गरी ३ अञ्चलका जिल्लाहरूमा वितरण भएको देखिन्छ । यसले राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्रिय अखण्डता र जनतामा समर्पित लोकतन्त्रलाई यसले आत्मसाथ गरेकाले यही नै यसको पहिचान मानिन्छ ।

३.१३ तिलोत्तमा एक चिनारी

रूपन्देही बुटवल पश्चिम नेपालको एक महत्वपूर्ण शैक्षिक एवम् औद्योगिक केन्द्र हो । यसको स्थापनाले सञ्चारको क्षेत्रमा ठूलो फड्को मारेको छ । रूपन्देही जिल्लाको दर्ता नं. ८३/०६२/०६३ दर्ता भई १३ कार्तिक २०६३ देखि प्रकाशित भएको तिलोत्तमा राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका हो ।

मणिकुन्द प्रकाशन प्रा.लि. द्वारा तिलोत्तमा पत्रिका प्रकाशित गरिएको छ । यसमा सुरदेखि साहित्य विषयवस्तुलाई स्थान दिनको लागि शनिवारीय विशेषमा बालसाहित्य, कला, समालोचना, गजल, मुक्तक आदि प्रकाशित गरिएको पाइन्छ । जसले गर्दा यस पत्रिकाले साहित्य क्षेत्रमा पनि उल्लेख योगदान दिएको पाइन्छ । यो पत्रिका बुटवल -११, मिलनचोकबाट निरन्तर रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको छ । यो पत्रिका स्थापना कालदेखि नै सादा ४ पृष्ठमा प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

तिलोत्तमा पत्रिकाका लागि अध्यक्ष सूर्यप्रसाद प्रधान व्यवस्थापक विष्णु भण्डारी प्रधान सम्पादक हरि लम्साल सम्पादक रामराज पोखरेल रहेका छन् । सम्पादकदेखि लिएर यसमा कार्यरत कर्मचारी ३९ जना रहेको देखिन्छ । नेपालको मध्यभाग, पूर्व पश्चिम लोकमार्ग तथा सुनौली पोखरा राजमार्गको काखमा रही दैनिक लाखौं पाठकसँग तिलोत्तमा दैनिक पत्रिकाले जीवित सम्बन्ध कायम गर्दै आइरहेको पाइन्छ । वैज्ञानिक पद्धतिको विकाससँगै आफ्नै इन्टरनेट सेवा भएका कारण विदेशमा बस्ने हजारौं चिन्तक माझमा पनि यसले सम्बन्ध अगाडि गाँसिसकेको देखिन्छ । मुलुकका अधिकांश जिल्ला र विश्वका विभिन्न मुलुकमा आ-आफ्नै संवाददाता राख्न सफल भएको छ । यातायातको सुविधा पुगेका गण्डकी, राप्ती, लुम्बिनी

अञ्चलका जिल्लाहरूमा वितरण भएको देखिन्छ । यस पत्रिकाले राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्रिय अखण्डता, जनतामा समर्पित लोकतन्त्रलाई प्रमुख विषयवस्तु बनाएको यही नै यसको पहिचान मानिन्छ ।

३.१४ निष्कर्ष

सम्पादकीय समाचार पत्रको तर्फबाट आफ्नो विचार वा भनाइ राख्ने महत्वपूर्ण स्तम्भ हो । जुन समसामयिक, विषयवस्तु र चर्चा परिचर्चासँग गाँसिएको हुन्छ । सम्पादकीयका आफ्नै नीति, नियम, शैली र संरचना हुन्छ । सम्पादकीय खास गरी जनमतको निर्धारण गर्नको लागि सम्पादकीय स्तम्भको विशेष महत्व रहेको हुन्छ । यो स्तम्भको प्रयोग कुनै घटना वा समस्याका बारेमा पाठकलाई दिशाबोध गर्ने हिसाबले गर्नुपर्छ । सम्पादकीय वस्तुनिष्ठ, निष्पक्ष, निर्भिक र सङ्क्षिप्त हुनुपर्छ । अनावश्यक विचार, तर्क, शब्द र वाक्यको प्रयोगले सम्पादकीयलाई बोझिलो बनाउँछ । सम्पादकीयको शिथिल विषयवस्तु र भाषाको प्रयोग अभिव्यक्तिलाई खल्लो र निरस बनाउँछ । तसर्थ सम्पादकीयको भाषा सिधा, स्पष्ट र मानक हुनुपर्छ भने शैलीतापरक हुनु राम्रो मानिन्छ । सम्पादकीय लेख्ने विषय छनोट गर्दा त्यसको महत्व र त्यसले पार्ने प्रभावलाई सम्पादकले ध्यान दिनुपर्छ । यदि आलोचना गर्नु छ भने शिष्ट भाषामा, सौम्य भएर गर्नुपर्छ । सम्पादकीय स्पष्ट र सङ्क्षेप हुनुपर्छ । प्रमाण बिना तथ्य बेगर र हचुवाको भरमा विषयवस्तु वा घटनाबारे सम्पादकीय लेख्नु हुँदैन । राजनीति, व्यापार र उद्योग आदि जस्ता विषयमा सम्पादकीय लेख्नु परेमा विषयवस्तुसँग सम्बन्धित विज्ञसँग छलफल गरेर मात्र लेख्नुपर्छ । सम्पादकीय लेख्दा पत्रकारिताको पेसागत प्रतिष्ठालाई पनि ध्यान राख्नुपर्छ ।

लुम्बिनी र तिलोत्तमा पश्चिमाञ्चलको मोफसलको राजधानी बुटवलबाट प्रकाशित हुने राष्ट्रिय दैनिक समाचार प्रधान पत्रिका हुन् । बुटवल शैक्षिक एवम् सञ्चार गृहका रूपमा बहुचर्चित क्षेत्रबाट प्रकाशित भएका पत्रिका हुन् । यी पत्रिका दैनिक निरन्तर रूपमा प्रकाशित हुँदै आएका छन् । जसमा शनिवारशरीय विशेष सामग्री पनि पाइन्छ । यी पत्रिकामा प्रकाशित पहिलो अङ्क देखि नै दैनिक रूपमा सम्पादकीय लेखिदै आएको पाइन्छ । यी पत्रिकाले राष्ट्र, राष्ट्रियता र लोकतान्त्रलाई प्रमुख आधारको रूपमा लिएका छन् ।

अध्याय चार

सम्पादकीयमा प्रयुक्त वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको विश्लेषण र विवेचना

४.१ पृष्ठभूमि

लुम्बिनी र तिलोत्तमा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको लुम्बिनी अञ्चलको मोफसको राजधानी मानिने बुटवल नगरपालिकाबाट प्रकाशित दैनिक पत्रिका हुन् । यहाँ लुम्बिनी र तिलोत्तमाको सम्पादकीयमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन गरिएको छ । सम्पादकीय कुनै पनि पत्रपत्रिकाको महत्वपूर्ण स्तम्भ हो । यो भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन्छ । आम नागरिकको चासोको विषय रहेको सम्पादकीय भाषिक दृष्टिले शुद्ध र त्रुटिरहित रहनु सान्दर्भिक ठानिन्छ । भाषाको आफ्नै निश्चित नियम र परम्परा चलिआएको हुन्छ । निश्चित प्रचलित मानक नियमको परिधिभित्र रहेर भाषिक कार्य गर्नु अतिआवश्यक मानिन्छ ।

यस क्रममा नेपाली वर्णविन्यासको परिचय र सैद्धान्तिक नियमहरूको चर्चा अध्याय दुईमा गरिसकिएको छ । तिनै प्रचलित नियमहरूमा आधारित भएर र शब्दकोशहरू (बृ.ने.श./ने.श.) को सहारा लिएर यस अध्यायमा लुम्बिनी र तिलोत्तमा दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीयमा रहेका वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको पहिचान गरी तिनको विश्लेषण र विवेचना गरिएको छ । जस अन्तर्गत ह्रस्व र दीर्घ, ब/व, य/ए, श/ष/स, ऋ/रि, हलन्त र अजन्त, पदयोग र पदवियोग, अन्य र लेख्यचिह्नसम्बन्धी त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध रूप दिइएको छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४.२ ह्रस्वसम्बन्धी त्रुटिहरू

मानक नेपाली भाषा लेखनमा प्रचलित वर्णविन्यासअनुसार इकार र उकार ह्रस्व लेख्ने आफ्नै प्रचलन छ । ह्रस्व लेख्नुपर्ने ठाउँमा दीर्घ लेखिएमा त्यो त्रुटिपूर्ण मानिन्छ । सम्पादकीयमा प्रयोग गरेका ह्रस्वसम्बन्धी त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध रूप प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	हटाई	लु.१	हटाइ
२	यद्यपी	" १	यद्यपि
३	भीत्र	" १	भित्र

४	सीर्जना	" २	सिर्जना
५	मूख्य	" २	मुख्य
६	अर्गानीक	" ४	अर्गानिक
७	रसायनीक	" ४	रसायनिक
८	जातजाती	" ५	जातजाति
९	प्रगती	" ७	प्रगति
१०	दूर्घटना	" ८	दुर्घटना
११	मूख्य	" ८	मुख्य
१२	परिस्थिती	" ८	परिस्थिति
१३	यद्यपी	" ८	यद्यपि
१४	सुरक्षीत	" ८	सुरक्षित
१५	पनी	" १०	पनि
१६	अर्गानीक	" १०	अर्गानिक
१७	सिमीत	" ११	सीमित
१८	बीऊबीजन	" १२	बीउबीजन
१९	पिडीत	" १५	पीडित
२०	समूदाय	" १६	समुदाय
२१	उत्रीएको	" १७	उत्रिएको
२२	यथास्थितीमै	" १७	यथास्थितिमै
२३	दूर्भाग्य	" १७	दुर्भाग्य
२४	यद्यपी	" २२	यद्यपि
२५	आहुती	" २३	आहूति
२६	पिडीतहरूले	" २३	पीडितहरूले
२७	सुनुवाई	ति.१	सुनुवाइ
२८	कठिनाई	" १	कठिनाइ

२९	नबढाई	" १	नबढाइ
३०	पछाडी	" २	पछाडि
३१	अभिव्यक्ती	" ३	अव्यक्ति
३२	भनाई	" ३	भनाइ
३३	त्यती	" ३	त्यति
३४	व्यक्ती	" ३	व्यक्ति
३५	पुष्टी	" ३	पुष्टि
३६	किनकी	" ३	किनकि
३७	शक्ती	" ४	शक्ति
३८	भक्ती	" ४	भक्ति
३९	सहभागीता	" ४	सहभागिता
४०	व्यक्ती	" ४	व्यक्ति
४१	शक्ती	" ५	शक्ति
४२	व्यक्ती	" ५	व्यक्ति
४३	किनकी	" ९	किनकि
४४	गराई	" ९	गराइ
४५	उपलब्धी	" १०	उपलब्धि
४६	पंक्तीमा	" १०	पंक्तिमा
४७	आन्दोलीत	" १०	आन्दोलित
४८	हेलचक्राई	" १०	हेलचक्राइ
४९	सम्पत्ती	" ११	सम्पत्ति
५०	जरीवाना	" ११	जरिवाना
५१	बुभाई	" १२	बुभाइ
५२	पुस्टी	" १२	पुष्टि
५३	पून	" १५	पुन

५४	देखाई	" १५	देखाइ
५५	पछाडी	" १५	पछाडि
५६	पाईरहेका	" १५	पाइरहेका
५७	स्थितीलाई	" १५	स्थितिलाई
५८	भनाई	" १६	भनाइ
५९	विदाई	" १६	विदाइ
६०	टुडगाई	" १६	टुडगाइ
६१	सम्बन्धीत	" १७	सम्बन्धित
६२	व्यक्तीहरू	" १७	व्यक्तिहरू
६३	नगराई	" १७	नगराइ
६४	सुनुवाई	" १७	सुनुवाइ
६५	कदापी	" १७	कदापि
६६	विदाई	" १८	विदाइ
६७	प्रतीनिधीले	" १८	प्रतिनिधीले
६८	चाँही	" १८	चाँहि
६९	अगाडी	" १८	अगाडि
७०	यती	" १९	यति
७१	कडाई	" २१	कडाइ
७२	पद्धतीलाई	" २२	पद्धतिलाई
७३	आईतबार	" २२	आइतबार
७४	बताईएको	" २२	बताइएको
७५	मुलूक	" २३	मुलुक
७६	पछाडी	" २३	पछाडि
७७	किनकी	" २४	किनकि
७८	सञ्चालीत	" २४	सञ्चालित

४.२.१ ह्रस्व सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

ह्रस्वको समस्या भनेको अन्तिम वर्ण के लेख्ने भन्ने नै हो । शब्दका अन्तिम बाहेक अगाडि (सुरु र बीचका) का स्वरवर्ण अत्यन्त सीमित मात्रामा दीर्घ हुन्छन् भने अत्यधिक मात्रामा ह्रस्व नै लेखिन्छन् (हेर्नु -२.३.१) । माथि प्रयुक्त शब्दहरूलाई हेर्दा ह्रस्व इकार नियमानुसार अगाडि (सुरु र बीच) ह्रस्व हुनुपर्ने अवस्थामा त्यसको विपरीत निम्न शब्दहरूमा दीर्घ इकारको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

सबै तद्भव र आगन्तुक नाम र विशेषण शब्दका अगाडि ह्रस्व लेखिने प्रचलन रहि आएको छ तर माथि प्रयुक्त क्र.सं. १८. बीऊबीजन, ५०. जरीवाना आदि शब्दहरूमा दीर्घ इकारको प्रयोग गरिएको छ ।

तत्सम शब्दहरूमा अपवाद बाहेक इक, इत, प्रत्यय लागेका शब्दहरूका अगाडि ह्रस्व नै लेखिन्छ, क्र.सं. ६. अर्गानीक, ७. रसायनिक, १४. सुरक्षित, १७. सीमित, १९. पीडित, २६. पीडितहरूले, ४७. आन्दोलीत, ६१. सम्बन्धीत, ७८. सञ्चालीत आदि शब्द इक, इत प्रत्यय लागेर निर्मित भएकाले ह्रस्व नै लेखिन्छन् । क्र.सं. ३९. सहभागिता ता प्रत्यय लागी बनेको तत्सम नाम हो । माथि प्रयुक्त यी शब्दहरूमा इकार ह्रस्व लेख्नुपर्नेमा दीर्घ लेखिएको पाइन्छ ।

त्यसैगरी क्र.सं. ४. सिर्जना ४६. पक्तिमा ७२. आइतबार तत्सम नाम शब्दमा पनि ह्रस्व नै लेख्ने प्रचलन रहि आएको छ तर सम्पादकीय यस्तो नगरी दीर्घ नै लेखिएको पाइन्छ ।

सबै समापिका र असमापिका तथा कृदन्त क्रियामा अगाडि (आदि र मध्य) ह्रस्व लेखिन्छ । तर क्र.सं. २१. उत्रिएको ५६. पाइरहेका ७४. बताइएको जस्ता शब्दहरूमा नियम विपरीत दीर्घ लेखिएको देखिन्छ ।

सबैजसो अव्यय शब्दका अगाडि इकार ह्रस्व लेखिन्छ । तर क्र.सं. ३. भीत्र शब्दमा ह्रस्व हुनुपर्नेमा दीर्घ पाइन्छ । अध्ययन र अभ्यासको निरन्तरताको कमीले यस्तो समस्यामा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

अन्तिम वर्णमा ह्रस्व इकारको नियम अनुसार माथि लिखित शब्दहरूलाई हेर्दा निम्न शब्दहरूमा इकार ह्रस्व हुनुपर्नेमा दीर्घलेखिएको पाइन्छ ।

ति, धि, टि, षि, मि, पि अव्ययमा आउने तत्सम शब्दहरूका अन्त्यमा ह्रस्व नै लेखिन्छ । तर क्र.सं. २. यद्यपी, ८. जातजाती, ९. प्रगती, १२. परिस्थिती, २५. आहुती, ३१. अभिव्यक्ति,

३३. त्यती, ३४. व्यक्ती, ३७. शक्ती, ३८. भक्ती, ४९. सम्पत्ती, ५१. पुष्टी, ५७. स्थितीलाई, ६५. कदापी, ६७. प्रतीनिधीले, ७०. यती, ७२. पद्धतीलाई जस्ता तत्सम नाम शब्दहरूका अन्त्यमा ह्रस्व हुनुपर्नेमा वर्णविन्यासको प्रचलित मान्यता विपरीत भिन्न र कुनै कुनै त पटक-पटक एउटैमा गल्ती गरी दीर्घ लेखिएको पाइन्छ ।

आइ प्रत्यय लागी निर्मित भएका तद्भव शब्दहरूको अन्त्यमा ह्रस्व लेखिन्छन् । तर क्र. सं. १. हटाई, २७. सुनुवाई, २८. कठिनाई, २९. नबाढाई, ३२. भनाई, ४४. गराई, ४८. हेलचक्राई, ५१. बुझाई, ५४. देखाई, ५९. विदाई, ६३. नगराई, ७१. कडाई शब्दमा दीर्घ लेखिएको छ । आइ प्रत्यय लागी बनेका व्युत्पन्न नाम शब्द हुन् । तसर्थ यिनीहरूको अन्त्यमा ह्रस्व लेख्नु पर्ने देखिन्छ ।

ह्रस्व उकारको नियमानुसार माथि प्रयुक्त निम्न शब्दहरूमा ह्रस्व उकार हुनुपर्नेमा यसको विपरीत दीर्घ उकारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । क्र.सं. ५. मूख्य, १०. दूर्घटना, १८. समूदाय, २३. दुर्भाग्य, ५३. पून, ७५. मुलूक जस्ता शब्दहरूको उकार दीर्घ लेखिएको छ । मुख्य, दुर्घटना, समुदाय, दुर्भाग्य तत्सम शब्द हुन् । यी उकारान्त शब्द ह्रस्व नै लेखिने हुनाले ह्रस्व नै लेख्नु पर्ने देखिन्छ । मुलूक चाँहि अरबी मूलको शब्द हो । यो पनि ह्रस्व लेखिनु पर्नेमा दीर्घ लेखिएको पाइन्छ ।

प्रचलित वर्णविन्यासको नियम अनुसार ह्रस्वसम्बन्धी समस्यालाई हेर्दा ह्रस्व लेखिनुपर्ने विभिन्न स्थानमा दीर्घ लेखि लेखन पद्धतिको परम्परामा विचलन भित्रिएको पाइन्छ । नेपाली वर्णविन्यास सम्बन्धी नियमको अभाव तथा अध्ययनको कमीले गर्दा समाचारको भाषामा यस्ता त्रुटिहरू भित्रिन पुगेको देखिन्छ । कही एउटै शब्द नियमित त्रुटिपूर्ण र त्रुटिरहित अवस्थामा पुनरावृत्ति भइरहेको पाइन्छ । नेपाली भाषा प्रयोग गर्ने सबैमा एकरूपता ल्याउनका लागी यसमा सुधारको आवश्यकता देखिन्छ ।

४.३ दीर्घसम्बन्धी त्रुटिहरू

स्तरीय नेपाली लेखनमा प्रचलित मानक वर्णविन्यासअनुसार इकार र उकार दीर्घ लेख्ने आफ्नै परम्परा छ । दीर्घ लेख्नु पर्ने ठाउँमा ह्रस्व लेखिएमा त्यो त्रुटिपूर्ण मानिन्छ । सम्पादकीय प्रयोग गरेका दीर्घसम्बन्धी त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध रूप यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	त्यसैगरि	लु.१	त्यसैगरी
२	दीर्घकालिन	" २	दीर्घकालीन
३	मनपरि	" २	मनपरी
४	उपलब्धिमुलक	" ७	उपलब्धिमूलक
५	निति	" ७	नीति
६	आफु	" ८	आफू
७	गाडी	" ८	गाडी
८	बोलिचालि	" ८	बोलिचाली
९	हरु	" १०	हरू
१०	जडिबुटी	" १०	जडीबुटी
११	यि	" १०	यी
१२	सिमीत	" ११	सीमित
१३	भोकमरि	" १२	भोकमरी
१४	विशेषगरि	" १२	विशेषगरी
१५	खासगरि	" १२	खासगरी
१६	खासगरि	" १४	खासगरी
१७	तराइका	" १५	तराईका
१८	पिडीत	" १५	पीडित
१९	टोलि	" १६	टोली
२०	हुरि	" १६	हुरी
२१	गरि	" १७	गरी
२२	केन्द्रकृत	" १७	केन्द्रीकृत
२३	उदासिन	" १९	उदासीन

२४	लडाकु	" २१	लडाकू
२५	मिनि	" २२	मिनी
२६	आहुती	" २३	आहूती
२७	रोजगारिको	" २३	रोजगारीको
२८	पिडीतहरूले	" २३	पीडितहरूले
२९	तराइ	" २४	तराई
३०	मिठो	" २४	मीठो
३१	लागु	ति.१	लागू
३२	पुरा	" १	पूरा
३३	तत्कालिन	" २	तत्कालीन
३४	सुत्रिय	" २	सुत्रीय
३५	गंभिर	" २	गम्भीर
३६	समुहले	" २	समूहले
३७	जातिय	" २	जातीय
३८	पिडा	" २	पीडा
३९	लडाकु	" २	लडाकू
४०	ठूलो	" ३	ठूलो
४१	दुभाग्यपूर्ण	" ३	दुभाग्यपूर्ण
४२	दलिय	" ४	दलीय
४३	दीर्घकालका	" ४	दीर्घकालका
४४	जातिय	" ४	जातीय
४५	ति	" ४	ती
४६	तत्कालिन	" ५	तत्कालीन
४७	शान्तिपूर्ण	" ७	शान्तिपूर्ण
४८	अग्रदुत	" ७	अग्रदूत

४९	विचमा	" ९	बीचमा
५०	पुरा	" १०	पूरा
५१	शून्य	" १०	शून्य
५२	आफुहरूलाई	" १०	आफुहरूलाई
५३	तत्कालिन	" ११	तत्कालीन
५४	पूर्वमन्त्री	" ११	पूर्वमन्त्री
५५	भूमिगत	" ११	भूमिगत
५६	राजनीतिकरण	" ११	राजनीतीकरण
५७	पूर्ण	" १२	पूर्ण
५८	अग्रदूत	" १४	अग्रदूत
५९	भूमिका	" १४	भूमिका
६०	महत्वपूर्ण	" १४	महत्वपूर्ण
६१	सहभागी	" १४	सहभागी
६२	मूल्य	" १५	मूल्य
६३	देशव्यापि	" १५	देशव्यापी
६४	राजनितिक	" १५	राजनीतिक
६५	कुर्चिकै	" १५	कुर्चीकै
६६	विच	" १६	बीच
६७	भनि	" १६	भनी
६८	पूर्णता	" १७	पूर्णता
६९	अचूक	" १७	अचूक
७०	तिब्रता	" १८	तीव्रता
७१	वर्गीकरणबाट	" १८	वर्गीकरणबाट
७२	मन्त्रिमण्डलमा	" १९	मन्त्रीमण्डलमा
७३	भट्टराई	" १९	भट्टराई

७४	ठुला	" २१	ठूला
७५	निर्ममतापूर्वक	" २१	निर्ममतापूर्वक
७६	विपरित	" २१	विपरीत
७७	एकिकृत	" २२	एकीकृत
७८	पार्टि	" २२	पार्टी
७९	मिनि	" २२	मिनी
८०	बढि	" २३	बढी
८१	जिविकोपार्जन	" २३	जिवीकोपार्जन
८२	गरि	" २३	गरी
८३	निजि	" २४	निजी
८४	परिक्षा	" २४	परीक्षा
८५	भागिदार	" २४	भागीदार

४.३.१ दीर्घसम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

माथि प्रयुक्त शब्दहरूलाई हेर्दा इकारको नियमानुसार शब्दका अगाडि (आदि र मध्य) दीर्घ लेखनुपर्ने अवस्थामा वर्णविन्यासको प्रचलित मान्यताभन्दा भिन्न रूपले ह्रस्व इकारको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

ईय, ईन प्रत्यय जोडिएर नयाँ शब्द निर्माण हुँदा दीर्घ लेखिन्छ । क्र.सं. २४. सुत्रिय, २७. जातिय, ३२. दलिय जस्ता शब्दहरू ईय प्रत्यय लागि निर्माण भएका तत्सम विशेषण शब्द हुन र क्र.सं. २. दीर्घकालिन, २३. उदासिन, ३३. तत्कालिन जस्ता शब्दहरू ईन प्रत्यय लागी बनेको तत्सम विशेषण शब्द हो तर यी शब्दहरू दीर्घ लेखिएको पाँइदैन ।

तत्सम शब्दहरूमा आपवाद बाहेक कृत, करण जस्ता प्रत्यय जोडिँदा बीचमा आउने इकार ह्रस्व हुन्छ । क्र.सं. २२. केन्द्रकृत, ७७. एकिकृत शब्दहरू कृत प्रत्यय जोडिएका तत्सम विशेषण शब्द हुन् । क्र.सं. ५६. राजनीतिकरण, ७१. वर्गिकरण शब्द करण प्रत्यय जोडिएका तत्सम विशेषण शब्दहरू हुन् । क्र.सं. ८४. परिक्षा जस्ता शब्द पनि तत्सम नाम शब्द हुन् ।

यिनीहरूको बीचमा आउने इकार दीर्घ नै लेख्ने प्रचलन छ तर सम्पादकीयमा यी शब्दहरूलाई दीर्घ नलेखी ह्रस्व नै लेखिएको छ ।

केही तत्सम शब्दहरू परम्परादेखि नै दीर्घ लेखिने प्रचलन छ तर क्र.सं. ५. निति, १०. जडिबुटी, १२. सिमीत, १८. पिडीत, २८. पिडीतहरूले, ३०. मिठो, ३५. गंभिर, ३८. पिडा, ६४. विपरित, ८१. जिविकोपार्जन, ८५. भागिदार जस्ता शब्दहरू तत्सम शब्द भएर पनि ह्रस्व लेखिएको पाइन्छ ।

शब्दको अन्तिम वर्ण दीर्घ इकार हुनुपर्ने अवस्थामा माथि प्रयुक्त निम्न शब्दहरूमा ह्रस्व इकारको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

सर्वनाम शब्दहरूको अन्त्यमा दीर्घ लेखिने प्रचलन छ तर क्र.सं. ११. यि, ४५. ति जस्ता शब्दहरू नियम विपरीत ह्रस्व लेखिएकोमा यसमा सुधार गर्दा दीर्घ इकारको प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

ई प्रत्यय लागी निर्माण भएका शब्दका अन्त्यमा इकार दीर्घ नै लेख्ने नियम छ तर क्र.सं. १. त्यसैगरी, ३. मनपरि, ८. वोलिचालि, १३. भोकमरि, १४. विशेषगरी, १५. खासगरी, १९. टोलि, २१. गरि, २९. तराइ, ६१. सहभागि, ६७. भनि, ८३. निजि जस्ता शब्दहरू ई प्रत्यय लागी बनेका हुँदा पनि ह्रस्व लेखिएको त्रुटिपूर्ण मानिएका छन् । त्यसैगरी क्र.सं. २०. हुरि, २५. मिनि, २९. तराइ, ६३. देशव्यापि, ७३. भट्टराइ, ७८. पार्टि, ८०. बढि जस्ता शब्दहरू तत्सम तद्भव र आगन्तुक शब्द भएको र यिनीहरूको अन्तिम इकार दीर्घ नै लेखिदै आएको छ तर समाचारमा ह्रस्व लेखिएको देखिन्छ ।

नेपाली भाषाको वर्णविन्यासमा उकार दीर्घ लेख्ने आफ्नै व्यवस्था छ । माथि प्रयुक्त निम्न शब्दमा दीर्घ उकार लेख्नुपर्ने अवस्थामा ह्रस्व उकार लेखिएको पाइन्छ ।

क्र.सं. ४. उपलब्धिमकुलक, २४. लडाकु, २६. आहुती, ३१. लागु, ३२. पुरा, २६. समुहले, ४०. ठुलो, ४१. दुर्भाग्यपूर्ण, ४७. शान्तिपूर्ण, ४८. अग्रदुत, ५१. शून्य, ५४. पूर्वमन्त्री, ५५. भुमिगत, ५७. पुर्ण, ६०. महत्वपूर्ण, ६२. मुल्य आदि तत्सम शब्द हुन् । यी सबै शब्दहरूको दीर्घ नै लेख्ने परम्परा रही आएको छ ।

क्र.सं. ६. आफु, ९. हरु, ३६. समुहले जस्ता सर्वनाम शब्दहरूको अन्त्यको उकार ह्रस्व लेखिएको छ तर दीर्घ लेख्ने प्रचलन रहेको छ । क्र.सं. ६९. अचुक प्राकृत विशेषण शब्दको

उकार सम्पादकीय ह्रस्व लेखिएको देखिन्छ तर वर्णविन्यासको नियमानुसार दीर्घ नै लेख्ने प्रचलन रहेको छ ।

मानक वर्णविन्यासको नियमानुसार दीर्घसम्बन्धी समस्यालाई हेर्दा दीर्घ लेख्नुपर्ने विभिन्न अवस्थामा ह्रस्व प्रयोग गरिएको पाइन्छ । नेपाली लेख्य परम्परा र वर्णविन्यासको जानकारीलाई ख्याल नराख्ने तथा अध्ययन मननको कमीले गर्दा प्रशस्त मात्रामा त्रुटिहरू देखिन्छन् । यसरी दीर्घसम्बन्धी देखिएका समस्या र जटिलतालाई सुधार गर्न शब्दकोश र वर्णविन्यास सम्बन्धी नियमको साहारा लिनुपर्ने देखिन्छ ।

४.४ ब र व सम्बन्धी त्रुटिहरू

बकार र वकार मध्ये कुन लेख्ने भन्ने समस्या तत्सम शब्दहरूमा मात्र छ किनभने तद्भव र आगन्तुक शब्दमा तिनको उच्चारण अनुसार नै हुन्छ । तत्सम शब्दहरूमा ब उच्चारण गरिने धेरै शब्दहरू लेख्दा व लेख्ने प्रचलन छ । त्यसैले ब लेख्नुपर्ने ठाउँमा व र व लेख्नुपर्ने ठाउँमा ब लेखिएमा त्यो त्रुटिपूर्ण हुन्छ ।

४.४.१ बकार सम्बन्धी त्रुटिहरू

नेपाली विन्यास अनुसार ब लेख्नु पर्ने स्थानमा व लेखियो भने बकार सम्बन्धी त्रुटि मानिन्छ । समचारले ब लेख्नु पर्ने ठाउँमा व लेखी त्रुटिपूर्ण रूपमा प्रयोग गरेका शब्द र तिनका शुद्ध रूप यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	सवै	लु.१	सबै
२	हिसाव	" २	हिसाब
३	विरुवा	" ४	बिरुवा
४	अन्नवाली	" ४	अन्नबाली
५	वनाउनुपर्छ	" ४	बनाउनुपर्छ
६	त्यसवाट	" ४	त्यसबाट
७	विस्तारै	" ४	बिस्तारै

८	बजार	" ४	बजार
९	लुम्बिनी	" ५	लुम्बिनी
१०	विडम्बना	" ७	विडम्बना
११	बोलिचाली	" ८	बोलिचाली
१२	खबर	" ८	खबर
१३	संवर्द्धन	" १४	संवर्द्धन
१४	सबै	" १४	सबै
१५	आबद्ध	" १५	आबद्ध
१६	त्यसबाहेक	" १६	त्यसबाहेक
१७	बीच	" १७	बीच
१८	अब	" १७	अब
१९	बेला	" १८	बेला
२०	एकताबद्ध	" १९	एकताबद्ध
२१	आइतवार	" २२	आइतवार
२२	बाटोमा	" २२	बाटोमा
२३	बुभन	" २३	बुभन
२४	सम्बोधन	" २३	सम्बोधन
२५	प्रतिबद्धता	ति. २	प्रतिबद्धता
२६	बिताउन	" २	बिताउन
२७	गरीब	" ४	गरीब
२८	ऐक्यबद्धता	" ७	ऐक्यबद्धता
२९	बिचमा	" ९	बिचमा
३०	जरीवाना	" ११	जरिबाना
३१	छानबिन	" १२	छानबिन
३२	प्रवर्द्धन	" १४	प्रवर्द्धन

३३	लुम्बिनी	" १४	लुम्बिनी
३४	जव	" १५	जव
३५	तव	" १५	तव
३६	सवै	" ५	सवै
३७	विदाई	" १६	विदाई
३८	अव	" १६	अव
३९	सवैभन्दा	" २२	सवैभन्दा
४०	वखत	" २२	वखत
४१	वेहोरिरहेका	" २४	वेहोरिरहेका

४.४.१.१ बकार सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

तत्सम शब्दमा ब उच्चारण गरिने धेरै शब्दहरू व लेख्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ भने संस्कृत भाषाको लेखनमा ब को प्रयोग न्यून स्थानमा हुने गर्छ । माथि प्रयुक्त निम्न तत्सम शब्दहरू क्र.सं. १०. विडम्बना, १३२. संवदद्धन, १५. आवद्ध, १९. वेला, २०. एकतावद्ध, ३२. आइतवार, २४. सम्बोधन, २५. प्रतिवद्धता, २८. ऐक्यवद्ध, ३२. प्रवद्धन, ३३. लुम्बिनी आदिमा ब को प्रयोग गरिन्छ तर समचारले ब प्रयोग नगरी व लेखेको हुँदा त्रुटिपूर्ण मानिएका छन् । सबै तद्भव शब्दहरूमा उच्चारण अनुसार ब को प्रयोग गरिन्छ तर माथि प्रयुक्त क्र.सं. १. सवै, ३. विरुवा, ४. अन्नवाली, १७. वीच, २९. विचमा ३१. छानविन, ३९. सवैभन्दा आदि तद्भव शब्दहरू भएर पनि उच्चारण अनुसार ब को प्रयोग नगरी व को प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

सवै आगन्तुक शब्दहरूमा उच्चारण अनुसार ब को प्रयोग गरिन्छ तर क्र.सं. २. हिसाव, ५. हिसावले, ६. त्यसबाट, ७. विस्तारै, ८. वजार, ११. वोलिचालि, १२. खवर, १६. त्यसवाहेक, २२. वाटोमा, २७. गरीव, ३०. जरिवाना, ४०. वखत जस्ता शब्दहरू आगन्तुक भएर पनि उच्चारण अनुसार ब नलेखी व लेखिएको देखिन्छ ।

सवै समापिका र असमापिका क्रियापदमा उच्चारण अनुसार ब लेखिन्छ तर क्र.सं. २३. वुभ्नु, २६. विताउन, ३७. विदाई, ४०. वेहोरिरहेका जस्ता शब्दहरूमा उच्चारण अनुसार ब

प्रयोग नगरी व लेखिएको देखिन्छ । वकार सम्बन्धी त्रुटिहरू पनि ४० वटासम्म फेला पर्नु त्यति सन्तोषजनक स्थिति मान्न सकिँदैन ।

४.४.२ वकार सम्बन्धी त्रुटिहरू

वर्णविन्यास अनुसार तत्सम शब्दहरूमा व लेख्नुपर्ने स्थानमा ब लेखियो भने वकार सम्बन्धी त्रुटि मानिन्छ । सम्पादकीयले व लेख्नुपर्ने ठाउँमा ब लेखी त्रुटिपूर्ण प्रयोग गरेका शब्द र तिनको शुद्ध रूप यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	व्यवस्थापन	लु.२	व्यवस्थापन
२	विश्वव्यापी	" २	विश्वव्यापी
३	व्यक्ति	" २	व्यक्ति
४	व्यवस्था	" ७	व्यवस्था
५	अतिवृष्टि	" १२	अतिवृष्टि
६	व्यक्ति	" १८	व्यक्ति
७	विषय	" १९	विषय
८	व्यवसायिक	" २१	व्यवसायिक
९	वर्ष	ति.२	वर्ष
१०	विद्यार्थी	" १५	विद्यार्थी
११	देशव्यापी	" १५	देशव्यापी
१२	तिव्रता	" १८	तीव्रता
१३	संविधान	" २२	संविधान
१४	विचारको	" २२	विचारको
१५	विषयवस्तु	" २२	विषयवस्तु
१६	विद्यालय	" २४	विद्यालय
१७	विज्ञापन	" २४	विज्ञापन

४.४.२.१ वकारसम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

तत्सम शब्दहरूमा व उच्चारण गरिए पनि लेख्यमा अत्यधिक व नै लेखिने परम्परा तथा नियम चलिआएको छ । वकार सम्बन्धी त्रुटिमा प्रयुक्त क्र.सं. १. व्यावस्थापन, २. विश्वब्यापी, ३. व्यक्ति, ४. व्यवस्था, ५. अतिवृष्टि, ७. विषय, ८. व्यवसायिक, ९. वर्ष, १०. विद्यार्थी, ११. देशब्यापी, १२. तिब्रता, १३. संविधान, १५. विषयवस्तु, १७. विज्ञापन लगायत सम्पूर्ण शब्दहरू रहेका छन् । यी सम्पूर्ण शब्दहरू उच्चारण गर्दा व र लेखाइमा व लेखिन्छ तर सम्पादकीयमा यी शब्दहरूलाई उच्चारण अनुसार नै लेखिएकोले त्रुटिपूर्ण मानिन्छन् ।

तद्भव र आगन्तुक शब्दमा जस्तो उच्चारण अनुसार व को प्रयोग सबै तत्सम शब्दहरूमा नहुने हुनाले तत्सम प्रचलन अनुसार व लेख्नु पर्ने हुन्छ । वकार सम्बन्धी त्रुटिहरू पनि देखिनु त्यति उपयुक्त स्थिति मान्न सकिँदैन ।

४.५ य र ए सम्बन्धी त्रुटिहरू

मानक नेपाली लेखनमा य र ए को प्रयोग कस्तो स्थानमा गर्ने भन्ने आफ्नै परम्परा र नियम छ । यहाँ सम्पादकीयले य र ए सम्बन्धी त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध रूपलाई दिइएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	एति	लु.१०	यति
२	कूमनसाए	" ११	कूमनसाय
३	गयको	" १२	गएको
४	यक	" १४	एक
५	एकिन	" १५	यकिन
६	जातीए	ति.२	जातीय
७	पियलाई	" १९	पिएलाई
८	यकिकृत	" २२	एकीकृत

सम्पादकीयमा क्र.सं. १. एति, २. कूमनसाए, ५. एकिन, ६. जातीए शब्दमा य को प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा ए को प्रयोग गरिएकोले त्रुटिपूर्ण देखिएको छ । त्यस्तै क्र.सं. ३. गयको,

४. यक, ७. पियलाई, ढ. यकिकृत शब्दमा ए हुनुपर्नेमा य लेखिएकोले त्रुटिपूर्ण रहेको पाइन्छ । यो त्रुटिपूर्ण देखिनु उपयुक्त मान्न सकिँदैन ।

४.६ श, ष र स सम्बन्धी त्रुटि

नेपाली वर्णविन्यासमा श, ष र स को प्रयोगमा पनि आफ्नै निश्चित नियम र प्रचलन रहेको छ । तत्सम शब्दमा सबै सरकारको प्रयोग गरिने नियम भए पनि तद्भव र आगन्तुक शब्दमा स को प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यहाँ सम्पादकीयले सकार सम्बन्धी गरेका कमजोरी र त्यसको शुद्ध रूप दिइएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	राजश्व	लु.२	राजस्व
२	शुरू	" ढ	सुरु
३	शहरी	" १०	सहरी
४	निकाश	" १२	निकास
५	दृष्य	" १६	दृश्य
६	शुरू	" २२	सुरु
७	दृष्यहरू	" २३	दृश्यहरू
८	शुरू	ति.२	सुरु
९	निष्कर्षमा	" ९	निष्कर्षमा
१०	स्पस्ट	" १०	स्पष्ट
११	पुस्टी	" १०	पुष्टि
१२	न्यायपरिसद	" १२	न्यायपरिषद्
१३	निरासा	" १५	निराशा
१४	निकाश	" १६	निकास
१५	अक्षरस	" १८	अक्षरशः

सम्पादकीयमा आगन्तुक शब्दहरू क्र.सं. ३. शहरी, १४. निकाश मा दन्त्य स को प्रयोग गर्नुपर्ने स्थानमा तालव्य श को प्रयोग गरिएको छ ।

तद्भव शब्दमा पनि तालव्य स को मात्र प्रयोग गरिन्छ तर क्र.सं. २,६,८ शुरू तद्भव शब्द भएर पनि दन्त्य स को प्रयोग नगरी तालव्य श लेखिएको देखिन्छ ।

यिनीहरू बाहेक अरू सबै शब्दहरू तत्सम रहेका छन् । तत्सम शब्दहरूमा तीनवटै सकारको प्रयोग गरिने हुँदा कहाँ-कहाँ कुनको प्रयोग गर्ने भन्ने समस्या आइपरेको देखिन्छ । क्र.सं. १. राजश्वमा तालव्य श को प्रयोग गरिएको छ जसमा दन्त्य स को प्रयोग गर्ने परम्परा रहेको छ । त्यसैगरी क्र.सं. ५. दृष्य, ७. दृष्यहरू मा मुर्धन्य ष को प्रयोग गरिएको छ जसमा तालव्य श को प्रयोग गर्ने परम्परा रहेको छ । त्यस्तै क्र.सं. १३. निरासा, १५. अक्षरस मा दन्त्य स को प्रयोग गरिएको छ जसमा तालव्य श को प्रयोग गर्ने परम्परा रहेको छ । त्यसैगरी क्र.सं. ९. निस्कर्ष, १०. स्पष्ट, ११. पुस्टी, १२ न्यायपरिसद मा दन्त्य स को प्रयोग गरिएको छ जसमा मुर्धन्य ष को प्रयोग गर्ने परम्परा रहेको छ ।

सकार सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण गरी हेर्दा कुन शब्दमा कुन सकारको प्रयोग गर्ने भन्ने कुरामा स्पष्ट ज्ञान नभएको देखिन्छ ।

४.७ ऋ र रि सम्बन्धी त्रुटि

नेपाली वर्णविन्यासमा ऋ र रि को प्रयोगमा पनि आफ्नै निश्चित नियम र प्रचलन रहेको छ । यहाँ समाचारले रिकार सम्बन्धी गरेका त्रुटि र त्यसको शुद्ध रूप दिइएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	प्रकृया	लु. १७	प्रक्रिया

४.७.१ रिकारसम्बन्धी त्रुटिको विश्लेषण

रिकारसम्बन्धी एउटा त्रुटि देखिएको छ । तत्सम शब्दमा ऋ र रि दुवैको प्रयोग गर्ने परम्परा छ भने तद्भव र आगन्तुक शब्दमा रि को मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ । माथि प्रयुक्त क्र.सं. १. प्रकृया मा ऋ को प्रयोग गरिएको छ । जसमा रिकारको प्रयोग गर्नु पर्ने परम्परा रहेको छ ।

रिकार सम्बन्धी त्रुटिको विश्लेषण गरी हेर्दा कुन शब्दमा कुन रिकारको प्रयोग गर्ने भन्ने कुरामा स्पष्ट ज्ञान नभएको देखिन्छ ।

४.८ हलन्त र अजन्त सम्बन्धी त्रुटिहरू

लेख्य नेपाली भाषामा हलन्त र अजन्त वर्णसम्बन्धी आफ्नै निश्चित नियम र प्रचलन छ । यहाँ सम्पादकीयमा प्रयुक्त हलन्त र अजन्त वर्णसम्बन्धी त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध रूप प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	हुन	लु.१	हुन्
२	छैन्	" १	छैन
३	पूर्वक्	" ३	पूर्वक
४	जात्	" ५	जात
५	विद्युत	" ७	विद्युत्
६	दुर्घटना	" ८	दुर्घटना
७	भगवान	" १५	भगवान्
८	तोडनु	" २४	तोड्नु
९	विद्युत	ति.१	विद्युत्
१०	जाओस	" ४	जाओस्
११	होइन्	" ७	होइन
१२	भन	" १०	भन्
१३	परिषदलाई	" १२	परिषद्लाई
१४	महाधिवेसन्	" २२	महाधिवेसन
१५	छन	" २४	छन्

४.८.१ हलन्त र अजन्त सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

सम्पादकीयमा माथि क्र.सं. १. हुन, ५, ८ विद्युत, ६. दुर्घटना, ७. भगवान, ११. भन, १२. परिषदलाई, १४. छन हलन्त उच्चारण गरिएको छ जसमा उच्चारण अनुसार हलन्त नै प्रयोग गर्नुपर्ने स्थानमा अजन्तको प्रयोग गर्नु प्रचलित नियम विपरीत देखिएको छ । त्यसैगरी क्र.सं. २. छैन, ३. पूर्वक, १० होइन, १३. महाधिवेसन् जस्ता शब्दमा हलन्त उच्चारण गरिएको छ । जसमा उच्चारण अनुसार हलन्त प्रयोग नगरी अजन्त प्रयोग गर्ने प्रचलन रहेको छ ।

हलन्त र अजन्तसम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण गरी हेर्दा कुन ठाउँमा हलन्त र कुन ठाउँमा अजन्तको प्रयोग गर्ने भन्ने कुरामा स्पष्ट ज्ञान नभएको देखिन्छ ।

४.९ चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दुसम्बन्धी त्रुटिहरू

कुनै वर्णको उच्चारण गर्दा त्यसमा आएका कुनै ध्वनि वा वर्णको नाके उच्चारण हुन्छ अर्थात् त्यो ध्वनि वा वर्ण उच्चारण गर्दा सास मुख र नाक दुवैबाट बाहिर निस्कन्छ भने त्यस्ता ध्वनि वा वर्णमा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग गरिन्छ भने वर्णको उच्चारण गर्दा त्यो ध्वनि वा वर्ण नाकबाट सास निस्कदा उच्चारण हुने गरेको पाइन्छ ।

४.९.१ चन्द्रबिन्दु सम्बन्धी त्रुटिहरू

लेख्य नेपाली भाषामा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग सम्बन्धी आफ्नै नियम र प्रचलन छ । यहाँ सम्पादकीयमा प्रयुक्त चन्द्रबिन्दु सम्बन्धी त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध रूप प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	मनाउदै	लु.१	मनाउँदै
२	स्पष्टसंग	" १	स्पष्टसँग
३	अंगाले	" १	अँगाले
४	साँचेका	" १	साँचेका
५	सिँचाइका	" २	सिँचाइका
६	जहाँसम्म	" २	जहाँसम्म
७	सधैँभरि	" २	सधैँभरि

८	हुँदै	" ३	हुँदै
९	बाँचन	" ४	बाँचन
१०	हुँदा	" ५	हुँदा
११	बनाउंदा	" ५	बनाउंदा
१२	नयाँ	" ७	नयाँ
१३	दिँदैन	" ८	दिँदैन
१४	साँभ	" ८	साँभ
१५	यहाँका	" १०	यहाँका
१६	पुन्याउंछ	" ११	पुन्याउंछ
१७	त्यहाँ	" ११	त्यहाँ
१८	ल्याउंदा	" १५	ल्याउंदा
१९	कहाँ	" १५	कहाँ
२०	हुँदैन	" १६	हुँदैन
२१	साँच्चिकै	" १७	साँच्चिकै
२२	बाँकी	" १८	बाँकी
२३	नगरिदिँदा	" २१	नगरिदिँदा
२४	पाउं	ति.१	पाउं
२५	ठाउं	" ७	ठाउं
२६	कैयौं	" ११	कैयौं
२७	ठाउं	" १२	ठाउं
२८	हुँदैछ	" १४	हुँदैछ
२९	आउंछन्	" १४	आउंछन्
३०	चाहिँ	" १५	चाहिँ
३१	जहा	" १७	जहाँ
३२	काँग्रेस	" १८	काँग्रेस

३३	देखाउछ	" १८	देखाउँछ
३४	यहाँका	" २१	यहाँका
३५	संगसंगै	" २१	संगसंगै
३६	कैयौँ	" २३	कैयौँ
३७	त्यहाँ	" २४	त्यहाँ

४.९.१.१ चन्द्रबिन्दु सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

यदि कुनै वर्णको उच्चारण गर्दा त्यसमा आएका कुनै ध्वनि वा वर्णको नाके उच्चारण हुन्छ अर्थात् त्यो ध्वनि वा वर्ण उच्चारण गर्दा सास मुख र नाक दुवैबाट बाहिर निस्कन्छ भने त्यस्ता ध्वनि वा वर्णमा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग गरिन्छ । माथि प्रयुक्त शब्दहरूलाई मध्यनजर गर्दा कहीं चन्द्रबिन्दु दिनुपर्ने स्थानमा पनि नदिएको कहीं चन्द्रबिन्दु दिनुपर्ने स्थानमा शिरबिन्दु दिइएको र कहीं कुन वर्णमा दिनुपर्ने भन्ने थाहा नभई अर्को वर्णमा दिइएको पाइन्छ । दुईवटा स्वरमा अन्त्य हुने धातुमा छ का रूपहरू जोडिए भने ती भन्दा अगाडिका स्वरमा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग हुन्छ तर क्र.सं. १६. पुऱ्याउंछ, २९. आउंछन्, ३३. देखाउछ जस्ता शब्दहरूमा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग गरिएको पाइँदैन । जसमा पुऱ्याउंछ र आउंछनमा शिरबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ भने देखाउछमा कुनै पनि बिन्दुको प्रयोग गरिएको देखिँदैन ।

धातुसँग द/दा/दै प्रत्यय जोडिन आउँदा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग हुन्छ । तर क्र.सं. १. मनाउँदै, ८. हुँदै, ११. बनाउँदा, १३. दिँदैन, १८. ल्याउँदा, २०. हुँदैन, २८. हुँदैछ जस्ता शब्दहरूमा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग गरिएको पाइँदैन ।

उच्चारण गर्दा अनुनासिक रूपमा वा नाके स्वर मिसिएर उच्चारित हुने वर्णमा चन्द्रबिन्दु दिइन्छ तर क्र.सं. २. स्पष्टसंग, ३. अंगाले, ४. सांचेको, ५. सिंचाइका, ६. जहाँसम्म, ७. सधैँभरि, ९. बांचन, १२. नयां, १४. सांभ, १९. कहां, २७. ठाउँ, ३०. चाहिं, ३६. कैयौँ जस्ता शब्दहरू लगायत माथि प्रयुक्त.सं.म्पूर्ण शब्दहरूमा चन्द्रबिन्दुको प्रयोग गरिएको पाइँदैन ।

४.९.२ शिरबिन्दु तथा पञ्चम वर्णसम्बन्धी त्रुटिहरू

लेख्य नेपाली भाषामा शिरबिन्दु तथा पञ्चम वर्णसम्बन्धी आफ्नै निश्चित नियम र प्रचलन छ । यहाँ समाचारमा प्रयुक्त शिरबिन्दु तथा पञ्चम वर्णसम्बन्धी त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	संकट	लु.१	सङ्कट
२	संघीयता	" १	सङ्घीयता
३	निरंकुश	" १	निरङ्कुश
४	कोशेढुंगा	" २	कोशेढुङ्गा
५	संका	" २	शङ्का
६	ढंगले	" ४	ढङ्गले
७	सस्कृति	" ४	संस्कृति
८	संख्या	" ५	सङ्ख्या
९	टुंगो	" ७	टुङ्गो
१०	सम्भावना	" ८	सम्भावना
११	संकेत	" ८	सङ्केत
१२	टुंगो	" ८	टुङ्गो
१३	वनजगल	" ८	वनजङ्गल
१४	सिंगो	" ८	सिङ्गो
१५	सम्चरना	" १०	संरचना
१६	संघीयता	" १०	सङ्घीयता
१७	जनसंख्या	" ११	जनसङ्ख्या
१८	ढंग	" १२	ढङ्ग
१९	संक्रमणकाल	" १५	सङ्क्रमणकाल
२०	आतंककारी	" १६	आतङ्ककारी

२१	संघसंगठन	" १७	सङ्घसंगठन
२२	संख्या	" १७	सङ्ख्या
२३	संकेत	" १७	सङ्केत
२४	ढंगले	" २२	ढङ्गले
२५	अपांग	" २३	अपाङ्ग
२६	उमंग	" २३	उमङ्ग
२७	संघ	" २४	सङ्घ
२८	गंभिर	ति.१	गम्भीर
२९	तरंग	" १	तरङ्ग
३०	संघीयता	" १	सङ्घीयता
३१	संघसंस्था	" २	सङ्घसंस्था
३२	एवं	" ३	एवम्
३३	संभौता	" ३	सम्भौता
३४	स्वयं	" ३	स्वयम्
३५	पक्तिमा	" ३	पङ्क्तिमा
३६	सम्पक्ति	" ३	सम्पत्ति
३७	आशंका	" ३	आशङ्का
३८	टुंगाई	" ४	टुङ्गाइ
३९	संबोधन	" ४	सम्बोधन
४०	मंगलवार	" ४	मङ्गलवार
४१	संभावना	" ४	सम्भावना
४२	संचारमाध्यम	" ५	सञ्चारमाध्यम
४३	संकटमा	" ५	सङ्कटमा
४४	संक्रमणकाल	" ९	सङ्क्रमणकाल
४५	उल्लंघन	" ९	उल्लङ्घन

माथि प्रयुक्त शब्दमा क्र.सं. २ संघीयता, १. संकट, ३. निरंकुश, ४. कोशढुंगा, ५. शंका, ६. ढंगले, ८. संख्या, १०. सम्भावना, ११. संकेत, १४. सिंगो लगायत क्र.सं. १६, १७, १८, १९, २०, २१, २२, २३, २४, २५, २६, २७, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६, ३७, ३८, ३९, ४०, ४१, ४२, ४३, ४४, ४५ मा रहेका तत्सम शब्दहरूमा पञ्चम वर्णको सट्टा शिरबिन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

गैर तत्सममा भने उच्चारण अनुसार ड ने म को प्रयोग गरिन्छ । तर क्र.सं. ९. टुंगो, १३. वनजंगल, २३. सम्झौता, ३८. टुंगाई आदि तद्भव र आगन्तुक शब्दमा ड म को सट्टा शिरबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तैगरी क्र.सं. ७. संस्कृति, १५. सञ्चना शब्दमा संस्कृति शब्दमा शिरबिन्दुको प्रयोग गर्नुपर्ने नियममा कुनै पनि वर्णको प्रयोग गरिएको छैन भने समरचना शब्दमा पञ्चम वर्णको प्रयोग गर्न नपर्ने परम्परा भएपनि शिरबिन्दुको प्रयोग गरिएको पाइदैन ।

यसरी पञ्चम वर्ण दिनु पर्ने स्थानमा शिरबिन्दुको प्रयोग तत्सम गैर तत्सम सम्पूर्ण शब्दमा पाइन्छ । कुनै शब्दमा शिरबिन्दुको पनि प्रयोग नगरिएको पाइन्छ । संस्कृत परम्परा देखि चलि आएको शिरबिन्दुको प्रचलनले गर्दा पत्रिकामा सम्पादकीयले छिटो र छरितो साथै सजिलाको लागि पञ्चम वर्णको सट्टा शिरबिन्दुको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

४.१० पदयोग र पदवियोग सम्बन्धी त्रुटिहरू

स्तरीय लेख्य नेपाली भाषामा कस्ता कस्ता शब्द वा पदलाई जोड्ने र कस्ता कस्ता शब्द वा पदलाई छुट्याउने भन्ने आफ्नै नियम र परम्परा छ । ती नियम अनुसार पदहरूलाई जोड्ने प्रक्रियालाई पदयोग र छुट्याउने प्रक्रियालाई पदवियोग भनिन्छ । यसरी जोड्नु पर्ने पदलाई छुट्याउनु पर्ने र छुट्याउनु पर्ने पदलाई जोड्नु व्याकरणिक दृष्टिले त्रुटिपूर्ण हुन्छ । सम्पादकीयमा प्रयुक्त त्रुटिपूर्ण शब्दहरू र तिनका शुद्ध रूप यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	रूपमारोक्दा	लु.२	रूपमा रोक्दा
२	गतिविधिहरू समेत	" २	गतिविधिहरूसमेत
३	गम्भीरतापूर्वक	" ३	गम्भीरता पूर्वक
४	हुनत	" ४	हुन त

५	महसुस समेत	" ७	महसुससमेत
६	हुँदापनि	" ७	हुँदा पनि
७	अहिलेपनि	" ८	अहिले पनि
८	बनाउन तर्फ	" १०	बनाउनतर्फ
९	मेला भन्दा	" ११	मेलाभन्दा
१०	सर कारी	" १२	सरकारी
११	खाद्य संस्थाले	" १२	खाद्यसंस्थाले
१२	भर मा	" १२	भरमा
१३	खाद्य संकट	" १२	खाद्यसङ्कट
१४	हुन सक्ने	" १२	हुनसक्ने
१५	शान्ति सुरक्षा	" १४	शान्तिसुरक्षा
१६	आएपनि	" १४	आए पनि
१७	बतास संगै	" १६	बताससँगै
१८	वन जंगलहरू	" १६	वनजङ्गलहरू
१९	पूर्व तयारी	" १६	पूर्वतयारी
२०	संघर्ष सम्म	" १७	सङ्घर्षसम्म
२१	वृद्धि र	" १८	वृद्धि र
२२	पूर्व प्रतिक्रियावादी	" २२	पूर्वप्रतिक्रियावादी
२३	पूर्व लडाकुहरू	" २३	पूर्वलडाकुहरू
२४	द्वन्द्व पीडित	" २३	द्वन्द्वपीडित
२५	जना सम्म	" २४	जनासम्म
२६	तालिका अनुसार	ति.१	तालिकाअनुसार
२७	देउवा संग	" २	देउवासँग
२८	गते देखि	" २	गतेदेखि
२९	विनाश तर्फ	" २	विनाशतर्फ

३०	उपाध्यक्ष समेत	" ३	उपाध्यक्षसमेत
३१	पार्टी भित्र	" ३	पार्टीभित्र
३२	नेता समेत	" ३	नेतासमेत
३३	रक्षामन्त्री समेत	" ३	रक्षामन्त्रीसमेत
३४	रोजगारी सम्बन्धी	" ४	रोजगारीसम्बन्धी
३५	गर्न तर्फ	" ४	गर्नतर्फ
३६	प्वाइन्ट का	" ७	प्वाइन्टका
३७	विषय मा	" ९	विषयमा
३८	उपलब्धी भन्दा	" १०	उपलब्धीभन्दा
३९	माओवादी भित्र	" १०	माओवादीभित्र
४०	आन्दोलन समेत	" १०	आन्दोलनसमेत
४१	पठाएपनि	" ११	पठाए पनि
४२	अभै सम्म	" १२	अभैसम्म
४३	न्यायलय प्रति	" १२	न्यायलयप्रति
४४	छानविन बाट	" १२	छानविनबाट
४५	लोक सांस्कृतिक	" १४	लोकसांस्कृतिक
४६	बाहिर बाट	" १४	बाहिरबाट
४७	मूल्य वृद्धि	" १५	मूल्यवृद्धि
४८	शनिवार देखि	" १५	शनिवारदेखि
४९	अति आवश्यकीय	" १५	अतिआवश्यकीय
५०	समायोजन सम्बन्धी	" १६	समायोजनसम्बन्धी
५१	शान्ति प्रक्रिया	" १६	शान्तिप्रक्रिया
५२	गरिएपनि	" १६	गरिए पनि
५३	दलहरू बीच	" १६	दलहरूबीच
५४	जनआन्दोलन पछि	" १७	जनआन्दोलनपछि

५५	लाग्दा सम्म	" १७	लाग्दासम्म
५६	विनाश बाहेक	" १७	विनाशबाहेक
५७	पुनर्संरचना सम्बन्धी	" १८	पुनर्संरचनासम्बन्धी
५८	रकम सहित	" १८	रकमसहित
५९	दल सँगको	" १९	दलसँगको
६०	तलब भत्ता	" १९	तलबभत्ता
६१	संविधान सभामा	" २१	संविधानसभामा
६२	पटक सम्म	" २२	पटकसम्म
६३	सबै भन्दा	" २३	सबैभन्दा
६४	अशान्ति जस्ता	" २३	अशान्तिजस्ता

४.१०.१ पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

माथि प्रयुक्त शब्दहरूलाई हेर्दा पदयोगसम्बन्धी त्रुटि अत्यधिक रूपमा देखिन्छ । नामयोगी र विभक्ति सधैं पदसँग जोडिन्छ । तर क्र.सं. २. गतिविधिहरू समेत, ५. महसुस समेत, ८. बनाउन तर्फ, ९. मेला भन्दा, १२. भर मा, १७. बतास संगै, २०. संघर्ष, २५. जना सम्म, २६. तालिका अनुसार, २७. देउवा, सँग लगायत २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६, ३७, ३८, ३९, ४०, ४२, ४३, ४४, ४६, ४८, ४९, ५०, ५३, ५४, ५५, ५६, ५७, ५८, ५९, ६२, ६३, ६४ मा रहेका शब्दसँग आएका नामयोगी र विभक्ति पदवियोग गरी लेखिएको पाइन्छ ।

समास प्रक्रियाबाट बनेका समस्त शब्दहरू जोडेर लेखिन्छन् तर क्र.सं. ११ खाद्य संस्थानले, १३. खाद्य संकट, १५. शान्ति सुरक्षा, १८. वन जंगलहरू, १९. पूर्व तयारी, २२. पूर्व प्रतिक्रियावादी लगायत २४, ४५, ४७, ५१, ६०, ६१ मा रहेका समासयुक्त शब्दहरूलाई संयोजन गरेर लेखेको पाइँदैन । व्याकरणिक दृष्टिले समासयुक्त शब्दहरूलाई जोडेर लेख्नुपर्छ ।

पदयोगको सन्दर्भमा थोरै मात्र त्रुटि देखिन्छ । निपातलाई छुट्टयाएर लेखिन्छ । तर क्र.सं. ४. हुनत शब्द पदयोग गरिएको छ । त्यसैगरी संयोजकलाई पदवियोग गरी लेखिन्छ तर क्र.सं.७. अहिलेपनि, १६. आएपनि, ४१. पठाएपनि, ५२. गरिएपनि जस्ता शब्दमा संयोजक (पनि) पदयोग क्र.सं. २१. बृद्धि शब्दमा संयोजक (र) पदयोग गरी लेखिएको देखिन्छ । जसलाई

व्याकरणक दृष्टिले समुचित मान्न सकिँदैन । पुरानो मानक व्याकरण अनुसार पदयोग र पदवियोग यस्ता खालका समस्या देखिनु त्रुटिपूर्ण मानिन्छ ।

वर्तमानमा भने वर्णविन्यास सुधारका सम्बन्धमा भएका प्रयास र गतिविधिले पदवियोगको प्रचलन बढ्दै आएको पाइन्छ । लेख्दा शब्दहरू बढी अक्षर हुने, उच्चारण गर्न पनि कठिनाई उत्पन्न हुने भएकाले यस्ता प्रयासलाई सहानीय मानिएको छ ।

४.११ वर्णविन्याससम्बन्धी अन्य त्रुटिहरू

स्तरीय नेपाली भाषामा वर्णलाई क्रमिक रूपमा प्रयोजनीय बनाउँदा गरिएका त्रुटिहरू र तिनका शुद्ध रूपलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते	शुद्ध रूप
१	मापमानामा	लु.२	तापमानमा
२	सब	" ४	सबै
३	राज्यपुनसंचरना	" ५	राज्यपुनर्संरचना
४	आंकलन	" ५	आकलन
५	छंदाछ्दैं	" ५	छदाछ्दैं
६	नाममा	" ५	नाममा
७	गनु	" ८	गर्न
८	सबोतिर	" ११	सबैतिर
९	बेला	" १२	बेलाबखत
१०	राख्नु	" १६	राख्नु
११	चापाकल	" १६	चापकल
१२	संचना	" १७	संरचना
१३	दर्भाम्य	" १७	दुर्भाग्य
१४	जनो	" १८	जाने
१५	बलन्द	" २१	बुलन्द
१६	बर	" २१	बेर

१७	परा	" २२	पूरा
१८	अभिभाकत्व	" २२	अभिभावकत्व
१९	आफहूरुलाई	" २३	आफूहूरुलाई
२०	कैयौ	" २३	कैयौँ
२१	उर्जाशील	" २३	ऊर्जाशील
२२	पवित्त	" २४	प्रवृत्ति
२३	तोडनु	" २४	तोड्नु
२४	गरी	ति. ४	गरी
२५	गर्ने	" ४	गर्न
२६	व्यस्था	" ४	व्यवस्था
२७	राजेका	" ९	रोजेका
२८	जेन्का	" १४	जन्मेका
२९	पेट्रोलियम	" १५	पेट्रोलियम
३०	चाँहिँ	" १५	चाँहि
३१	सावधानमा	" १६	संविधानमा
३२	संस्कृत	" १७	संस्कृति
३३	गदैन	" १७	गदैन
३४	अरोय	" १९	आरोप
३५	दने	" २१	दिने
३६	न	" २१	नै
३७	राजयले	" २१	राज्यले
३८	नतृत्वमा	" २२	नेतृत्वमा
३९	पून	" २३	पुनः

४.११.१ वर्णविन्याससम्बन्धी अन्य त्रुटिहरूको विश्लेषण

सम्पादकीयमा माथि शब्दहरूलाई हेर्दा वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरू रहेका छन् । क्र.सं. १. मापमानमा, तापमान लेखिएको पाइँदैन भने २. सबै मा एकाको प्रयोग नगरिएको छ । त्यस्तै ७. गनु मा उकार प्रयोग गरिएको छ, जसमा रकारको प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी ११. चापाकल मा अ को स्थानमा आ नै लेखिएको छ । क्र.सं. २७. जेन्का मा म लेखिएको पाइँदैन र ३६. मा राजयले आधा ज को साटो सिङ्गै ज लेखिएको देखिन्छ । त्यस्तै क्र.सं. ३८. पून मा विसर्ग लेखिएको पाइँदैन ।

यसरी विभिन्न शब्दका स्थानमा विभिन्न प्रकारका अनावश्यक वर्ण थपे र छुट्टाएर शब्दहरूको अर्थपूर्ण संरचना भङ्ग भएको देखिन्छ । यसरी शब्दहरूमा देखिएको अनुपयुक्त संरचनाले गर्दा माथि प्रयुक्त सम्पूर्ण शब्दहरू त्रुटिपूर्ण मान्छिन् । ख्याल नगरी हतारमा गरिएको टाइपले गर्दा प्रायः यस्ता खालका त्रुटि हुन गएको देखिन्छ भने कतिपय शब्दमा अज्ञानताको कारणले नै त्रुटि भएको पाइन्छ ।

४.१२ लेख्य चिह्न सम्बन्धी त्रुटिहरू

स्तरीय नेपाली लेखाइका सिलसिलामा विभिन्न चिह्नहरूको प्रयोग सम्बन्धमा निश्चित नियम र व्यवस्था बनाइएको छ । लेखनका क्रममा लेख्य चिह्नहरूको प्रयोग उचित स्थानमा गरिनुपर्छ । व्याकरणिक नियमहरूलाई पालना नगरी चिह्न प्रयोग भएमा त्यसलाई त्रुटिपूर्ण मानिन्छ । यहाँ सम्पादकीयले लेख्य चिह्न प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	प्रयुक्त शब्द	पत्रिका गते
१	अहिले विश्वव्यापी तापमानमा भएको वृद्धि त्यसले सिर्जना गरेका जलवायु परिवर्तनहरूले पनि तिनाउमा प्रभाव पारेको पक्कै हो	लु.१
२	सही व्यवस्थापन र नियन्त्रित उत्खनन जनजीवनकै लागि पनि आवश्यकताको विषय हो ।	" २
३	माटोमा अन्न तरकारी फलफुल वा जैविक वस्तुहरू उत्पादन नभए प्राणी बाँच्न सक्दैन ।	" ४
४	कुन तहका जड्याहा होलान् हामी आफैँ अनुमान लगाउन सक्छौ ।	" ८

५	यसकारण अब संघीयताको विरोध होइन व्यवस्थित र मजबुत नेपाल निर्माणका लागि छिटो भन्दा छिटो मुलुकलाई जातीय, क्षेत्रीय ऐतिहासिक सांस्कृतिक परिचयका आधारमा संघीयतामा लैजानुपर्छ ।	" १७
६	सशस्त्र युद्धमा परेर हजारौं जनता अंगअंग भएका थिए, उनीहरूले अहिले कष्टकर जीवन बिताउन बाध्य छन् ।	ति.२
७	आरक्षण पछि परेको वर्गलाई दिनुपर्छ नकि जात र समुदायलाई हैन र आरक्षणमा संवैधानिक व्यवस्था छैन तत्कालीन केही समयका लागि दिनुपर्छ ।	" ४
८	सांस्कृतिक पहिचान, ऐतिहास, महत्व, आर्थिक र सामाजिक अन्तरसम्बन्ध आदिको कारणले विश्वशान्तिका अग्रदूत गौतम बुद्धको जन्मथलो एवम् अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकीय स्थल लुम्बिनीको नाममा प्रदेश बनाउन थालिएको पहललाई सबैले साथ दिनुपर्छ ।	" ७
९	यसका साथै अभै पनि बुद्ध जन्मस्थल भारतमा जन्मेका हुन् भन्ने भ्रम विश्व समुदायमा पर्दै आएको छ त्यसलाई चिर्न पनि महोत्सव सहयोगी हुनसक्छ ।	" १४
१०	२००७ सालदेखि २०१७ साल २०४६ साल र २०६२/०६३ सालको जनआन्दोलन, मधेश आन्दोलन आदि तमाम आन्दोलनका कारण मुलुकमा थुप्रै राजनीतिक परिवर्तनहरू भए ।	" २४
११	मानिसलाई गास, बास कपास जस्तै शिक्षा पनि अनिवार्य आवश्यकता हो ।	" २४

४.१२.१ लेख्य चिह्नसम्बन्धी त्रुटिहरू विश्लेषण

माथि प्रयुक्त शब्दहरूलाई हेर्दा लेख्य चिह्नसम्बन्धी अल्प विराम प्रश्न चिह्न र पूर्णविरामसम्बन्धी त्रुटिहरू देखिन्छन् । निरन्तर एउटै कुरा आउँदा अल्पविराम चिह्नको प्रयोग गर्नु पर्नेमा क्र.सं. ३, ४, ११ कुनै पनि चिह्नको प्रयोग गरिएको छैन । त्यसैगरी क्र.सं. ४ मा

प्रश्नचिह्न प्रयोग गर्नुपर्ने हो केही पनि प्रयोग गरिएको छैन । क्र.सं. ७ मा संयोजक प्रयोग गरिएको ठाउँमा पनि अनावश्यक पूर्ण विराम चिह्नको प्रयोग गरिएको छ ।

लुम्बिनी र तिलोत्तमा राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा चिह्न प्रयोग सम्बन्धी त्रुटिहरू कमै छन् । यस्ता त्रुटिहरू असावधानीका कारण भएका देखिन्छन् । धेरै त्रुटिहरू दोहोरिएका छैनन् । पूर्णविराम, प्रश्नवाचक, अल्पविराम जस्ता चिह्नको समुचित प्रयोगमा कहिकतै विचलन आएको पाइन्छ ।

अध्याय पाँच

उपसंहार, निष्कर्ष र सुभाबहरू

५.१ उपसंहार

यस शोधपत्रको अध्याय एकमा शोधपरिचय राखिएको छ, जस अन्तर्गत शोधशीर्षक, शोधको प्रयोजन, समस्या कथन, अध्ययनको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको विधि जस्ता शोधकार्यका प्रक्रिया माथि प्रकाश पारिएको छ । अन्त्यमा शोधको रूपरेखा पनि दिइएको छ । अध्याय दुईमा नेपाली वर्णविन्यासको सैद्धान्तिक अवधारणा दिने प्रयास गरिएको छ । वर्णविन्यासको परिचय वर्णविन्यास सुधारका लागि भएका प्रयासहरूको चर्चा गर्दै वर्णविन्यासका नियमहरू ह्रस्व, दीर्घ व/व/ओ, य/ए/ऐ/यै, ऋ/रि, क्ष/क्ष्य/छे, श/ष/स, ज्ञ/ग्यँ हलन्त र अजन्त, चन्द्रबिन्दु र शिरबिन्दु पदयोग र पदवियोग र लेख्य चिह्नको बारेमा प्रकाश पारिएको छ ।

अध्याय तीनमा सञ्चार, सम्पादकीय पक्ष अन्तर्गत लुम्बिनी र तिलोत्तमा दैनिक पत्रिका शीर्षक राखिएको छ । यसमा सञ्चारको परिचय, पत्रकारिताका विधा, सम्पादकीयको परिचय, परिभाषा, सम्पादकीय लेख्दा प्रयोग गरिने भाषा शैली र लुम्बिनी र तिलोत्तमा दैनिक पत्रिकाको परिचय पनि सङ्क्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय चारमा समाचारमा प्रयुक्त वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको विश्लेषण र विवेचना शीर्षक राखिएको छ । यस अध्याय खासगरी पत्रिकाको समाचारमा प्रकाशित त्रुटिहरूसँग सम्बन्धित रहेकाले लुम्बिनी र तिलोत्तमा दैनिक पत्रिकाको २०६८ फागुन महिनाको सम्पादकीयमा रहेका त्रुटिहरू पहिचान गरी नेपाली मानक वर्णविन्यासका आधारमा विश्लेषण र विवेचना प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय पाँचमा उपसंहार, निष्कर्ष र सुभाबहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधकार्यमा लुम्बिनी र तिलोत्तमा दैनिक पत्रिकाको समाचारमा प्रयुक्त वर्णविन्याससँग सम्बन्धित नेपाली भाषाको प्रयोगगत अवस्थालाई पहिचान गरी अध्ययन पश्चात निम्नानुसार निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

- नेपाली भाषाको समस्या मुख्य रूपमा काव्य भाषामा देखिए पनि यसका अतिरिक्त लेख्य भाषामा समेत देखा परेको छ । शब्दहरूमा वर्णविन्यासगत विभिन्न खालका त्रुटिहरू देखिनुको आंशिक कारण वर्णविन्याससम्बन्धी स्पष्ट नियम बन्न नसक्नु र त्यसमा पनि अपवादको मात्रामा अत्याधिक हुनुलाई मानिन्छ ।
- नेपाली भाषाको कतिपय शब्दको उच्चारण एक किसिमले गरिन्छ । लेखन चाहिँ अर्को रूपमा गरिने प्रचलन रहेको हुँदा पत्रपत्रिका लगायत नेपाली भाषा सिक्न र सिकाउनका लागि निकै जटिल भएको देखिन्छ ।
- नेपालमा वि.सं. १९५८ सालमा गोरखापत्र प्रकाशन भए पछि सुरुवात भएको पत्रकारिता हालसम्म विभिन्न चरण पार गर्दै आएको पाइन्छ । यसरी अगाडि बढ्दै जाँदा नेपालको पत्रकारिताले गौरवमय इतिहास राख्न सफल भएको देखिन्छ । पत्रकारिताको सुरुवातसँगै नेपाली भाषाले पनि फस्टाउने र फैलिने अवसर पाएको देखिन्छ ।
- नेपाली वर्ण विन्यासको नियम निर्धारण गर्ने विद्वानहरूको मत भिन्नताले गर्दा ठूलो समस्या सृजना गरेको पाइन्छ । जस्तै बृहत् शब्दकोश र नेपाली शब्दकोश र नेपाली वर्णविन्यास (सुवेदी र पराजुली) मा लडाकु ह्रस्व लेखिएको पाइन्छ । आलु अरू प्रत्यय लागेका विशेषण शब्द दयालु, सिकारू ह्रस्व लेखिन्छ, भने आकु प्रत्यय लागेको लडाकु पनि ह्रस्व नै लेख्ने कि दीर्घ लेख्ने भन्ने विषयमा नेपाली भाषा प्रयोगकर्तामा द्विविधा सिर्जना भएको देखिन्छ । तर यस शोधकार्यको विवेच्य विषय समाचारमा लडाकू दीर्घ लेखिएको छ । मानक र आधिकारिक बृहत् नेपाली शब्दकोशमा पनि दीर्घ लेखिएको हुँदा यस शब्दलाई त्रुटि अन्तर्गत राखिएको छैन ।
- संस्कृत शब्दलाई जस्ताको तस्तै तद्भव र आगन्तुक शब्दलाई नेपाली नियम अनुसार लेख्ने कुरा नेपाली भाषा सिक्न चाहनेका लागि निकै कठिन छन् । त्यसमा पनि अपवाद र अनेक प्रकारका एक आपसमा बाझिने नियमले भ्रम सिर्जना भएको पाइन्छ ।
- लुम्बिनी र तिलोत्तमा दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीयको भाषामा रहेका त्रुटिहरू सङ्कलन गरी विश्लेषण गर्दा अशुद्ध प्रयोग बढी मात्रामा पञ्चम वर्णमा देखिएको छ । पञ्चम वर्णसम्बन्धी त्रुटि ४५ वटा रहेका छन् । जसमा संघ, संचालन, संख्या र उल्लंघन जस्ता शब्दहरूमा पञ्चम वर्णको सट्टा शिरबिन्दुले काम चलाइएको छ । चन्द्रबिन्दुसम्बन्धी ३७

वटा त्रुटिहरू रहेको देखिन्छ । चन्द्रबिन्दुको स्थानमा कतिपय शब्दमा शिरबिन्दु र कतिपय शब्दमा केही पनि नदिएको पाइन्छ ।

- यसैगरी ह्रस्वसम्बन्धी त्रुटिहरू ७९ वटा रहेका छन् भने दीर्घसम्बन्धी त्रुटिहरू ८५ वटा देखिन्छन् । ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी प्रशस्त त्रुटिहरू फेला पर्नु उत्साहजनक मान्न सकिँदैन ।
- वकार सम्बन्धी त्रुटिहरू ४१ वटा रहेका छन् भने वकार सम्बन्धी त्रुटिहरू १७ वटा रहेका छन् । यसमा पनि वर्णविन्याससम्बन्धी नियमहरूको अध्ययन र अभ्यासको कमीले गर्दा त्रुटि सृजना भएको देखिन्छ ।
- वर्णविन्यासगत अन्य त्रुटिहरू ३८ वटा रहेको देखिन्छ । यस्ता किसिमका त्रुटि हतारमा टाइप, प्रविधिगत समस्या र भूल र कतिपय अज्ञानताको कारणले भएको पाइन्छ । ताप लेख्दा माप र प्रवृत्ति लेख्दा पवति जस्ता त्रुटिहरू देखिन्छन् ।
- पदयोग र पदवियोग सम्बन्धी त्रुटिहरू ६४ वटा रहेको पाइन्छ । जस अन्तर्गत पदयोग सम्बन्धी ५८ वटा पाइन्छ । यसमा नामयोगी, विभक्ति र समस्त शब्दहरूलाई पदवियोग गरिएको छ । पदवियोग सम्बन्धी त्रुटिहरू ६ वटा मात्र रहेका छन् । अन्य त्रुटिहरूको तुलनामा यसमा सचेतना अपनाइएको देखिन्छ ।
- लेख्य चिह्न सम्बन्धी ११ वटा त्रुटिहरू देखिन्छन् । जसमा अल्पविराम, प्रश्नचिह्न र पूर्वविराम चिह्न जस्ता लेख्य चिह्नहरूको उचित स्थानमा उचित विन्यास पाइँदैन । अर्थका दृष्टिले भन्न खोजेको कुरा बुझिए पनि समुचित चिह्नको प्रयोग नगर्नु स्तरीय मानिँदैन ।
- सकार सम्बन्धी १५ वटा त्रुटिहरू देखिएको छ । यसमा पनि सचेतनाको कमी पाइन्छ ।
- य र ए सम्बन्धी जम्मा ८ वटा त्रुटिहरू रहेका छन् । अन्य त्रुटिहरूको तुलनामा यस प्रकारको त्रुटिहरू कम हुनु सन्तोषजनक मान्नु पर्ने देखिन्छ ।
- ऋ सम्बन्धी त्रुटिमा प्रक्रिया शब्द मात्र देखिन्छ । यसरी ऋ सम्बन्धी त्रुटि एउटा मात्र रहनु भाषाप्रतिको सचेतना मान्न सकिन्छ ।
- हलन्त र अजन्त सम्बन्धी १४ वटा त्रुटिहरू मध्ये ९ वटा हलन्त सम्बन्धी र सम्बन्धी ७ अजन्त सम्बन्धी रहेका छन् । अन्य त्रुटिहरूको तुलनामा कमी भए पनि अझै सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- क्ष/क्ष्य/, ज्ञ/ग्यँ सम्बन्धी त्रुटिहरू देखापरेका छैनन् । यस खालका त्रुटिहरूमा सचेतता अपनाउनु सहानीय पक्ष मानिन्छ ।
- यस शोधकार्यमा वर्णविन्याससम्बन्धी विभिन्न क्षेत्रमा रहेका ४५५ त्रुटिहरूको अध्ययन, विश्लेषण र विवेचना गरिएको छ ।
- यसरी लुम्बिनी र तिलोत्तमाको सम्पादकीयमा देखिएका वर्णविन्याससम्बन्धी समस्याहरू आम पत्रकारिताको सम्पादकीय क्षेत्रमा देखिने समस्याहरू हुन् । भाषाको जगमा उभिएर सूचना सन्देश, शिक्षा, अभिप्रेरणा र अनुभूतिको सम्प्रेषण गर्ने जिम्मेवारी लिएको यो व्यवस्थाले शुद्ध भाषाको प्रयोगमा गलत रूप सिकने सम्भावना बढी हुन्छ । तसर्थ पत्रकारिता क्षेत्रको मर्यादा नेपाली भाषाको एकरूपतालाई जोगाउनको लागि भाषिक शुद्धता र स्तरीयताको खाँचो देखिन्छ ।

५.३ सुभावहरू

बुटवलबाट प्रकाशित दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीय भाषाको अध्ययन शीर्षकमा गरिएको शोधकार्यको अन्त्यमा शोध अध्ययनका निष्कर्षहरूबाट सम्भावित विषयमा देखापरेका कमीकमजोरीप्रति सचेतता अपनाउन उक्त.सुधार प्रक्रिया अपनाउनका लागि सुभावहरू प्रस्तुत गर्नु शोधकार्यको अन्तिम उद्देश्य हो । काम गर्दै जाँदा सानातिना गल्ती कमजोरी हुनु स्वभाविकै हो । गल्ती कमजोरीलाई पहिल्याएर सुधार गर्दै जानु चाहिँ बुद्धिमान हो । अध्ययनका क्रममा निस्किएका विभिन्न वर्णविन्यासगत त्रुटि तथा विश्लेषणबाट निस्किएका निष्कर्षका आधारमा भेटिएका सम्पादकीयका केही कमजोरीहरूलाई औल्याउदै निम्न सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

१. विभिन्न संस्थाले दिने पत्रकारिता तालिममा नेपाली भाषाको ज्ञाता वा भाषा विद्हरूको भाषासम्बन्धी तालिमको व्यवस्था गरेर सुधार हुने देखिन्छ ।
२. नेपाली लेख्य भाषाको वर्णविन्यास व्यवस्थामा सरल र सहज रूपले नियमितता कायम गर्नको लागि नेपाली भाषाका विद्वान् र व्याकरणकारहरू सबैले बुझ्न सक्ने तथा सकेसम्म अपवादहरूलाई घटाउँदै विवादरहित सरल नियम बनाउँदा वर्णविन्यासगत केही समस्यामा सुधार हुने देखिन्छ ।

३. सम्पादकीय लेख पत्रिकाको मुटु मानिने हुँदा सम्पादकीय भाषा लेख्ने व्यक्ति व्याकरणात्मक नियममा दक्ष र विज्ञ हुनुपर्दछ ।
४. सञ्चारमाध्यम अन्तर्गत रहेको टङ्कन गर्ने यन्त्र (कम्प्युटर) को प्रयोगमा असावधानी देखिनाले पनि लेख्य नेपाली भाषामा वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू देखिने मानिन्छ ।
५. अङ्ग्रेजी भाषामा जस्तै नेपाली भाषामा पनि कम्प्युटरद्वारा शुद्धगर्ने प्रणालीको विकास गर्न सम्बन्धित शिक्षणसंस्था, विश्वविद्यालय लगायत पत्रकारिता क्षेत्रमा कार्यरत विज्ञजनहरूले खोज अनुसन्धान गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।
६. कुनै पनि विषयमा पूर्ण रहनको लागि निरन्तर अध्ययन नै महत्वपूर्ण मानिन्छ । मानक शब्दकोशहरूको वर्णविन्याससम्बन्धी नियमहरूको गहन अध्ययनलाई अधावधिक गर्नाले त्रुटिमा धेरै सुधार आउने देखिन्छ ।
७. नेपाली भाषाका बारेमा विज्ञहरू बीच एकमत छैन । वर्णविन्यासलाई आफ्नो प्रतिष्ठाको विषयसँग जोड्ने गरेको पाइन्छ । पत्रिकाहरूले उनीहरूलाई एउटै ठाउँमा मिल्नका लागि दबाव दिन आवश्यक छ ।
८. पत्रकारिता भाषाको माध्यमद्वारा अभिव्यक्त गरिने आमसञ्चारको प्रभावकारी माध्यम हो । आम जनतामा शुद्ध भाषिक प्रवाहको लागि सम्पादक, भाषा सम्पादकहरूले निष्कर्षमा उल्लिखित त्रुटिहरूलाई मनन गरी यसमा केही सुधार ल्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

५.४ सम्भावित शोध शीर्षकहरू

१. दैनिक लुम्बिनी र तिलोत्तमा पत्रिकाको विज्ञापनमा प्रयुक्त भाषाको तुलनात्मक अध्ययन
२. लुम्बिनी दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित साहित्यिक रचनाहरूमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन ।
३. शैली र संरचनाका आधारमा दैनिक तिलोत्तमा पत्रिकाको समाचारमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन ।

सन्दर्भसूची

पुस्तकसूची

अधिकारी, निर्मलमणि (२०६८), आमसञ्चार र पत्रकारिता (चौ.सं.), काठमाडौं : प्रशान्ति पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६९), समसामयिक सरल नेपाली व्याकरण, अभ्यास तथा प्रयोग(तृ.सं.), काठमाडौं: विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।

आचार्य, भानुभक्त र घमराज लुइँटेल (२०६८), नेपाली पत्रकारिता(दो.सं.), काठमाडौं: प्रधान बुक हाउस ।

खनाल, चिरञ्जीवी (२०५७), सम्पादन सहयोगी, काठमाडौं: नेपाल प्रेस इन्स्टिच्यूट ।

खनाल, श्रीराम (२०६५), आमसञ्चार, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

घिमिरे, डी. आर (२०६०), पत्रकारिताको सिद्धान्त र व्यवहार, काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन ।

ने.रा.प्र.प्र. (२०४०), नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०४८), राम्रो रचना मीठो नेपाली, काठमाडौं: सहयोगी प्रेस ।

पुरोहित, अनिल किशोर (१९९८), आम पत्रकारिता, दार्जलिङ् ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०६६), अनिवार्य नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास (चौ.सं.), काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६७/२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि (तृ.सं.) काठमाडौं: शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारमणि (२०६६), अनिवार्य नेपाली व्याकरण बोध तथा अभिव्यक्ति र कृति समीक्षा, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन ।

भुसाल, ऋषिराम र अन्य (२०६०), पत्रकारिताको रूपरेखा(तृ.सं.) बुटवल विद्यार्थी पुस्तक पसल ।
शर्मा, केदारप्रसाद र माधव पौड्याल (२०६०), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, काठमाडौं: न्यू हिरा बुक्स ।

शर्मा, वसन्तकुमार 'नेपाल' (२०६२), नेपाली शब्दसागर (चौ.सं.), काठमाडौं: भाभा पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल (२०५५), शोधविधि, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

सुवेदी, लालानाथ र हरिप्रसाद पराजुली (२०५७), नेपाली वर्णविन्यास, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

पत्रिका सूची

गौतम, बिपी, हेलचेक्रयाइँका कारण विकृत बन्दैछ नेपाली भाषा, मेचीकाली दैनिक (फागुन १५, २०६७, पृ.१) ।

गौतम, रामचन्द्र, पत्रकारिता क्षेत्रमा भाषिक शुद्धताको प्रश्न, गोरखापत्र (कात्तिक १३, २०५४) ।

भट्टराई, बाबुराम, पत्रकारिता र भाषा, मोफसल स्मारिका (२०६४) ।

भुसाल, ऋषिराम, भाषा साहित्यको विकासमा रेडियोको भूमिका, बुटवल एफ.एम. स्मारिका (२०६१) ।

भुसाल, ऋषिराम, शब्दार्थ र परिभाषामा समाचार, हाम्रो पुरूषार्थ (२०६२) ।

शोधपत्र सूची

अर्याल, सिता (२०६८), बुटवल टुडे दैनिक पत्रिकाको समाचारमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय बुटवल ।

खनाल, गंगा(२०६७), रूपन्देही जिल्लाबाट प्रकाशित समाचारमा पत्रिकामा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।

पौड्याल, विश्व(२०६८) जनसंघर्ष पत्रिकाको सम्पादकीय भाषाको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।

न्यौपाने, होमप्रसाद (२०६६), ब्लस्ट टाइम्स राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाको सम्पादकीयमा प्रयुक्त भाषाको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।

कार्यपत्र सूची

पौड्याल, शिवप्रसाद (२०६८), अनुसन्धानको भाषाशैली, शोधपत्र लेखन सम्बन्धी

अभिमुखीकरण गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।

भुसाल, ऋषिराम (२०६८), शोधपत्रको टङ्कण र गाताबन्धीसम्बन्धी कार्य, शोधपत्र

लेखनसम्बन्धी अभिमुखीकरण गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस,
बुटवल ।

बस्याल, दयाराम (२०६८), शोधपत्रको शीर्षक र शोधा सम्भाव्य क्षेत्रहरू, शोधपत्र

लेखन सम्बन्धी गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।

सुवेदी, सखिशरण (२०६८), शोधपत्रको संगठन, शोधपत्र लेखन सम्बन्धी गोष्ठीमा

प्रस्तुत कार्यपत्र, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।